

ZAMONAVIY ILM-FAN VA INNOVATSION TADQIQOTLARDA NATIJALAR MUHOKAMASI

10/2025

I-RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA
YAKUNLARI BO'YICHA ILMIY ISHLAR TO'PLAMI

MUNDARIJA – СОДЕРЖАНИЯ – CONTENT

1. Abdiyeva Shaxrizoda MEROS SHARTNOMASINING TUSHUNCHASI VA VORISLIK MUNOSABATLARIDA TUTGAN O‘RNI.....	1
2. Tursunboyeva Nigora KICHIK YOSHDAGI BOLALARNING PSIXIK TARAQQIYOTI VA YOSH BOSQICHLARI.....	13
3. Kunisheva Aziza CHALLENGES IN GENE THERAPY RESEARCH FOR COAGULATION DISORDERS IN CONTEMPORARY SETTINGS.....	19
4. Khoshimova Maftunabonu TECHNOLOGIES IN CAREER GUIDANCE FOR GENERAL EDUCATION SCHOOL STUDENTS.....	43
5. Omonova Nigora RAQAMLI IQTISODIYOTNING RIVOJLANISH OMILLARI VA MUAMMOLARI.....	53
6. Рустамов Бехруз ТИЖОРАТ БАНКЛАРНИНГ КРЕДИТ СИЁСАТИНИ ТАЪСИР ҚИЛУВЧИ ОМИЛЛАР.....	60
7. Mahmudov G‘ayrat GLOBALLASHUV SHAROITIDA EKOLOGIK MUAMMOLARNING IJTIMOY OQIBATLARI.....	72
8. Ходжаниязова Айгуль РОЛЬ ТВОРЧЕСКИХ ЗАДАНИЙ В ФОРМИРОВАНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ РЕФЛЕКСИИ И КРЕАТИВНОСТИ ЛИНГВОМЕТОДИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ-ФИЛОЛОГОВ.....	77
9. Saparniyazova Sarbinaz EMPHASIS ON ONLINE LEARNING HABITS AND INFORMATION LITERACY AMONG LANGUAGE LEARNER.....	81
10. Jumabaev Baxram “YUSUP-ZILIIYA” DĀSTANINIŃ JĀMIYETLIK-SIYASIIY LEKSIKASI.....	85
11. Qurbonova Kamola INTONATION STRUCTURE OF ENGLISH.....	89
12. Shukurova Rohatoy TIL BELGILAR SISTEMASI SIFATIDA. TIL SATHLARI VA ULARNING BIRLIKLARI.....	98
13. Amanova Onorxol TIL MADANIYATI VA NUTQ ODOBI.....	105
14. Zoirova Sojida INSONNING RAQAMLI MUHITDAGI ONTOLOGIK MAQOMI: FALSAFIY TAHLIL.....	112
15. Mahmudova Chinora TO‘QIMACHILIK KORXONALARIDA INNOVATSION BOSHQARUV TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI.....	117
16. Mirzayeva Xumora O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA XALQ HOKIMIYATI TAMOYILLARINING TUSHUNCHASI VA MOHIYATI.....	120
17. Дадабоева Муштари	

АНАЛИЗ ИНВЕСТИЦИИ В ОСНОВНОЙ КАПИТАЛ В УЗБЕКИСТАНЕ (2020–2024).....	127
18. Omonboyev Abdulkakim BLOKCHEYN TEXNOLOGIYASI ASOSIDA IQTISODIY AXBOROT TIZIMLARIDA MA'LUMOTLAR XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH.....	132
19. Mamasoliyeva Jumagul SUN'IY INTELLEKT VOSITALARIDAN FOYDALANIB MATEMATIKA FANINI O'QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH.....	141
20. Abdusatarov Jaloliddin RAQAMLI AKTIVLAR FUQAROVIIY-HUQUQIY MUNOSABATLARNING OBYEKTI SIFATIDA.....	147
21. Omonboyev Abdulkakim ELEKTRON TIJORATDA MA'LUMOTLARNI TAHLIL QILISH VA XAVFSIZ UZATISH TEXNOLOGIYALARI.....	161
22. Jumayev Umidjon BO'LAJAK PEDAGOGLARDA INFORMATSION DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISHNING METODIK ASOSLARI.....	168
23. Xojanov Gafur BOLALAR SPORT MAKTABLARIDA G'OVULAR OSHA YUGIRISH TESHNIKASINI O'RGATISH USILLARINI TASHKIL ETISH.....	173
24. Rozumova Madina ENHANCING ENGLISH LANGUAGE LEARNING THROUGH MODERN TECHNOLOGIES AND INNOVATIVE METHODS.....	179
25. Jabborov Qaxramon SAMARQAND VA UNING ATROFLARIDA ISLOMIY TA'LIM TIZIMI TARAQQIYOTI: KUTTABLAR FAOLIYATI VA ILMIY-MADANIY MUHITNING SHAKLLANISHI.....	183
26. Jumayev Umidjon BO'LAJAK PEDAGOGLARDA INFORMATSION DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISHNING METODIK ASOSLARI.....	192
27. Mahmudova Chinora YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISH: IMKONIYATLAR VA TO'SIQLAR.....	197
28. Шомуратова Пальмира ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ЗАКОНА И ЕГО РОЛЬ В ЗАЩИТЕ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН.....	201

**MEROS SHARTNOMASINING TUSHUNCHASI VA VORISLIK
MUNOSABATLARIDA TUTGAN O'RNI**

Abdiyeva Shaxrizoda Amirqul qizi

***Anotatsiya:** ushbu tezisda meros shartnomasining huquqiy mohiyati, uning mazmuni va fuqarolik huquqi tizimidagi o' rni tahlil qilinadi. Meros shartnomasi — bu meros qoldiruvchi va meros oluvchi o' rtasida tuziladigan, ikki tomonning huquq va majburiyatlarini belgilovchi huquqiy bitim bo' lib, u merosning kelajakdagi taqdirini huquqiy jihatdan kafolatlaydi. Tezisda meros shartnomasining vasiyatnomadan farqli jihatlari, uni tuzish tartibi hamda amaliyotdagi ahamiyati yoritib berilgan. Shuningdek, meros shartnomasi vorislik munosabatlarida huquqiy aniqlikni ta' minlash, nizoli holatlarning oldini olish va fuqarolarning mulkiy manfaatlarini himoya qilishdagi roli ilmiy asosda ko' rib chiqilgan.*

***Kalit so'zlar:** vorislik huquqida meros shartnomasi, meros shartnomasining tomonlari, vasiyatnoma va meros shartnomasining o' xshash va farqli jihatlari, meros shartnomasi institutini milliy qonunchilikka takomillashtirish.*

Kirish

Vafot etgan shaxsning hayotligida boshqa shaxsga o' tishi mumkin bo' lgan huquq va majburiyatlari meros tariqasida uning vorislariga o' tadi. Fuqarolik huquqida vorislik huquqi alohida mustaqil huquq instituti bo' lib, vafot etgan shaxsning mol-mulki, mulkka bo' lgan huquqi, talab qilish huquqi, shuningdek, o' zgalar oldidagi majburiyatlari va qarzlarning vasiyat va qonun bo' yicha vorislik asosida uning vorislariga o' tishini nazarda tutadi.

Meros huquqi esa fuqaroning vafoti munosabati bilan uning mulkiy, mulk bilan bog'liq bo'lgan shaxsiy-nomulkiy huquq va majburiyatlarining bevosita qabul qilib olish yoki qabul qilishni rad etish bilan bog'liq bo'lgan huquqiy normalar yig'indisidan iborat.

R.Muxammedovning yozishicha “munosabatda turgan har bir shaxs muayyan bir huquq va majburiyatlarga ega bo'ladi, bunday huquq va majburiyat, qoida tariqasida, shaxs vafot etgandan so'ng ham o'z kuchini saqlab qoladi, boshqacha qilib aytganda, shaxsning vafot etishi bunday huquq va majburiyatlarning bekor bo'lishiga olib kelmaydi”.

J.I.Yuldashevning “meros –hayotligida fuqaroga mulk huquqi asosida tegishli bo'lgan, uning vafot yetishi oqibatida mazkur mol-mulk, mulkiy hamda mulk bilan bog'liq shaxsiy-nomulkiy huquq va majburiyatlarning (mol-mulk, mulkiy huquq, talab qilish huquqi, boshqa shaxslar oldidagi majburiyat hamda qarzlari) uchinchi shaxsga o'tishi bilan bog'liq huquqiy munosabatlar yig'indisi”dir deb hisoblaydi.

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksiga ko'ra, mol-mulk ham meros obyekti bo'la oladi, chunki fuqaro o'ziga tegishli mol-mulkni vasiyat qilib qoldirishi mumkinligi ushbu normada nazarda tutilgan.

Vorislik masalalari O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik Kodeksida V bo'limni o'z ichiga olgan bo'lib, vorislik – shaxsning vafotidan keyin unga xususiy mulk asosda tegishli bo'lgan mol-mulkning, shuningdek meros qoldiruvchining shaxsi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan ba'zi huquq va majburiyatlarning merosxo'rlarga o'tishidir. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 1112-moddasiga ko'ra, vorislik qonun bo'yicha va vasiyat bo'yicha

amalgaga oshiriladi. Qonun bo'yicha vorislik vasiyat mavjud bo'lmasa yoki butun merosning taqdirini belgilamasa, shuningdek ushbu Kodeksda belgilangan boshqa hollarda amalga oshirilishi belgilangan.

Vasiyat bo'yicha vorislik deganda, meros qoldiruvchi tomonidan vasiyatnoma yozib qoldirish orqali o'ziga tegishli mol-mulk hamda boshqa huquq va majburiyatlarning taqdirini belgilashiga aytiladi. Vasiyatnoma bir tomonlama bitim bo'lib, fuqaroning o'ziga tegishli mol-mulk yoki bu mol-mulkka nisbatan huquqlar biron bir majburiyatlarni meros hisobidan bajarish yoxud merosxo'r zimmasiga biron bir harakatni sodir etish etishdan o'zini tiyish majburiyatini yuklash, shuningdek, qonun bo'yicha merosxo'rlarni merosdan chetlashtirishdan iborat xohish-irodasi ifoda etiladi.

Meros shartnomasi — fuqarolik huquqining shartnoma va meros institutlariga xos elementlarni mujassam etgan murakkab yuridik konstruktsiya hisoblanadi. Meros shartnomasiga to'xtalishdan oldin shartnoma, meros hamda vorislik tushunchalariga to'xtalib o'tsak, O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 353-moddasida keltirilishicha, shartnoma bu - ikki yoki bir necha shaxsning fuqarolik huquqlari va burchlarini vujudga keltiruvchi, o'zgartiruvchi yoki bekor qiluvchi kelishuv hisoblanib, tomonlarning o'zaro roziligi asosida tuziladi. Meros – bu marhumdan vorislarga qolgan mulk, marhumning mulk huquqi, boshqa ashyoviy huquqlar, aqliy faoliyat (kashfiyot, ixtirochilik, mualliflik) natijalariga bo'lgan alohida huquqlar, shuningdek bu huquqlardan kelib chiqadigan majburiyatlarni ham o'z ichiga olishi mumkin. O'zbekiston Respublikasida hali meros shartnomasi qonunchilikka kiritilmagan bo'lsa-da, xorijiy davlatlar masalan, Germaniya, Rossiya, Shveysariya, Angliya va boshqa

ko'plab davlatlarda meros shartnomasi bugungi kunda o'z samarasini ko'rsatmoqda. Yuqoridagilardan kelib chiqib xulosa qilish mumkinki, meros shartnomasi deganda, meros qoldiruvchi va merosxo'r o'rtasida tuziladigan shartnoma bo'lib, unga ko'ra meros qoldiruvchi o'z mol-mulkini muayyan shaxsga (yoki shaxslarga) uning o'limi holati yuz berganidan keyin o'tkazish majburiyatini o'z zimmasiga oladi, voris esa, odatda, bunga javoban muayyan majburiyatni (masalan, qaramoq, parvarishlash, moliyaviy ta'minot) bajaradi.

Bu shartnoma, odatda, vasiyatnomaga nisbatan murakkab bo'lib, taraflar o'rtasida o'zaro majburiyatlarni nazarda tutuvchi huquqiy bitim hisoblanadi. Shuning uchun meros shartnomasi mulkni o'limdan keyingina o'tkazishni nazarda tutsa-da, uning mazmuni shartnomaviy tusga ega bo'lib, taraflar roziligi asosida yuzaga keladi.

Meros shartnomasining ilk belgilari Rim xususiy huquqida ham, vasiyatnomaga binoan va qonun bo'yicha meros qilish tartiblari bilan bir qatorda kuzatilgan. Bu yerda u "ishonchli bitim" (pactum fiduciae) deb nomlangan. Mazkur bitimga muvofiq, oila boshlig'i emancipatsiya qilingan o'g'illarining mulkdagi ulushiga meros huquqi asosida da'vo qilish huquqiga ega bo'lgan, bu esa o'zaro kelishuvga asoslangan. Rimlik yuristlar tomonidan ilk bor meros shartnomasining huquqiy tushunchasi, ya'ni "o'lim holatida mulkni tantanali topshirish to'g'risidagi huquqiy kuchga ega bo'lgan harakat" va ushbu mulkni qabul qiluvchi "tabiiy merosxo'r maqomini olgan shaxs" sifatida umumiy yondashuv shakllantirilgan. Shunga qaramay, qadimgi Rimda bunday merosga oid bitimlarga salbiy munosabat ham mavjud bo'lgan. Biroq ularning tarixiy-huquqiy ahamiyati Germaniya huquqshunoslari tomonidan saqlab qolingan va keyinchalik

tizimlashtirilgan. Dastlab “meros shartnomasi” tushunchasi kelajakdagi merosga oid bitim sifatida talqin qilingan. Boshqacha aytganda, uning predmeti bo‘lajak meros yoki merosning bir qismi bo‘lgan.

Zamonaviy meros shartnomasi ta’limotining asoschilari sifatida nemis olimlari Gass va Bezeler e’tirof etiladi. Ularning fikriga ko‘ra, meros shartnomasi — bu mulkka oid bitim emas, balki merosning o‘zi (ya’ni, meros huquqi) kelajakda yuzaga chiqadigan paytgacha huquqiy tartibga solinadigan bitimdir. Shu asosda ular meros shartnomasini ikki turga ajratadi:

1. Meros huquqini o‘rnatuvchi shartnoma;
2. Meros huquqining mavjud imkoniyatini bekor qiluvchi shartnoma.

Meros shartnomasi konstruksiyasi ilk bor 1896-yilda qabul qilingan Germaniya Fuqarolik Kodeksida mustahkamlangan bo‘lib, unda maxsus to‘rtinchi bo‘lim — «Meros shartnomasi»ga bag‘ishlangan.

Meros shartnomasi konsepsiyasining ishlab chiquvchilari — german huquqshunoslari Iogann Kristian Gasse va Georg Bezeler bo‘lgan. Ulargacha ham ko‘plab huquqshunoslar meros shartnomasi loyihasini o‘rgangan, ammo aynan Gasse va Bezeler bu ta’limotni mukammal shaklga keltirgan va uning qonun darajasida mustahkamlanishiga olib kelgan.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 41-moddasidagi meros huquqini qonun bilan kafolatlanishini belgilovchi norma insonlarning mulkka bo‘lgan huquqini amalga oshirishning muhim kafolati hisoblanadi. Inson huquqlariga doir xalqaro-huquqiy hujjatlarning eng muhim qoidalarini ifoda etuvchi mazkur norma insonlarga o‘z mehnati natijasi besamar ketmasligiga, o‘z erki asosida avlodlariga mol-mulki qolishiga ishonch uyg‘otadi. Bu esa o‘z

navbatida ularning mehnat, tadbirkorlik faolligini oshishiga, mamlakatni iqtisodiy o'sishiga, xususiy mulkni rivojlanishiga xizmat qiluvchi muhim omil hisoblanadi. Konstitutsiyada xususiy mulkni iqtisodiy tizimning muhim moddiy asosi sifatida belgilanishi meros tizimida ham o'zgarishlar yuz berishiga olib keldi.

Meros huquqining bir nechta tamoyillari mavjud bo'lib, ular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Meros huquqining Konstitutsiya va qonun bilan kafolatlanishi tamoyili;
- Vasiyat qiluvchining nafaqat haqiqiy, balki taxmin qilingan irodasini ham hisobga olish tamoyili;
- Merosxo'rlarni tanlash erkinligi tamoyili;
- Merosxo'rlarning huquq va qonuniy manfaatlarini ta'minlash tamoyili;
- O'zga shaxslarning noqonuniy yoki axloqsiz tajovuzlaridan meros qoldiruvchi va meros obyektini himoyalash tamoyili;
- Vorislikning universalligi tamoyili;
- Vasiyatnoma erkinligi tamoyili;
- Merosni qabul qilishda ustuvorlik va erkinlik tamoyili;
- Vasiyatnoma bo'yicha meros qoldiruvchining istagining o'zgarmasligi tamoyili;
- Vasiyat qiluvchining izoh berish majburiyati yo'qligi tamoyili;
- Qonun bo'yicha meros olish tamoyili;
- Qonun bo'yicha merosxo'rlar tengligi tamoyili;

- Vorislik munosabatlarida insonparvarlik (majburiy ulush olish bilan bog'liq) tamoyili.

Meros huquqining Konstitutsiya va qonun bilan kafolatlanish tamoyilining mohiyati shundan iboratki, unda meros qoldirish va meros olishning huquqiy kafolati, fuqarolarning davlat konstitutsiyaviy tizimi doirasida meros olish huquqlarini ta'minlash va himoya qilish, shuningdek, meros bilan bog'liq konstitutsiyaviy kafolatga meros qilib olingan mulkni o'zboshimchalik bilan begonalashtirishning oldini olish va merosning adolatli taqsimlanishini ta'minlash, merosxo'rlarning meros huquqidan mahrum qilishning noqonuniy urinishlaridan himoya qilish bilan bog'liq.

Masalan, Germaniya Fuqarolik Kodeksining 1941-paragrafidagi quyidagicha ko'rsatilgan: "Meros qoldiruvchi shartnomasi asosida merosxo'r tayinlashi, shuningdek, vasiyatnoma asosidagi topshiriqlar va yuklamalarni belgilashi mumkin." Nemis modelidagi meros shartnomasining huquqiy tabiatini tahlil qilishda ayrim olimlarning qarashlarini alohida ta'kidlash lozim. Masalan, M.Xarderning ta'kidlashicha: "Meros shartnomasi — bu "o'lim holatiga mo'ljallangan, tiriklar o'rtasidagi bitim" bo'lib, u real huquqiy bitim sifatida ko'riladi va uning huquqiy oqibatlari tomonlardan biri vafot etganidan so'ng yuzaga keladi."

L. Graf esa meros shartnomasini quyidagicha ta'riflaydi: "Bu — ikki yoki undan ortiq shaxs tomonidan tuziladigan, o'lim holatiga oid tasarruf bo'lib, unga ko'ra meros qoldiruvchi shartnoma tomonining boshqa tomonini yoki uchinchi shaxsni o'zining merosxo'ri sifatida tayinlaydi." Bu yerda hali ochilmagan meros bo'yicha tomonlarning o'zaro roziligi ko'zda tutilgan. Germaniya meros

shartnomasi institutining huquqiy tabiati yuzasidan Rossiya olimlarining fikrlari ham e'tiborga loyiqdir. Masalan, Y.P. Putinseva o'z dissertatsiyasida quyidagi xulosaga keladi: "Meros shartnomasining maqsadi merosxo'ni tayinlashdir, bu esa uni oddiy mulk topshirish bitimlaridan, masalan, oldi-sotdi shartnomasidan farqlaydi." Bunday o'ziga xos xususiyat kelajakdagi merosxo'r uchun majburiylikni anglatadi va uning ushbu shartnomadan bir tomonlama voz kechishini istisno qiladi. V.Lorentsning fikricha, meros shartnomasi meros huquqiga oid bo'lsa-da, uning huquqiy kuchi faqat tomonlar tirikligida, ya'ni shartnoma tuzilgan paytda yuzaga keladi. U nemis olimlari bilan bir fikrda bo'lib, bu yerda tomonlarning o'zaro roziligi o'lim sodir bo'lishi holatiga bog'liq ravishda shakllantirilgan yagona holat ekanligini ta'kidlaydi. Bunday bitim ba'zi hollarda cheklovlarga ega bo'lsa-da, u qat'iy majburiyatni yuklamaydi. Xulosa qilib aytganda, Germaniya modelidagi meros shartnomasi o'z mohiyatiga ko'ra ikki tomonlama bitimdir, unda bir tomon ikkinchi tomon oldida muayyan majburiyatlarni oladi, meros qoldiruvchi esa o'z vafotidan so'ng qarshi tomonning merosxo'r sifatida tayinlanishiga rozilik bildiradi.

Amaldagi qonunchilik normalaridan hamda merosning umumiy qoidalaridan kelib chiqsak, meros huquqi quyidagi prinsiplar asosida amalga oshiriladi. Birinchi prinsip bu vasiyat bo'yicha merosning qonun bo'yicha merosga nisbatan ustuvorligi prinsipi - bu prinsipga ko'ra vasiyat qiluvchi vasiyatnoma qoldirmagan bo'lsa, u holda unga eng yaqin bo'lgan kishilar merosxo'r bo'ladi.

Subyektiv erkin tanlash prinsipi - ushbu prinsipga ko'ra, vasiyat qoldiruvchi vasiyat qilish huquqini hamda merosxo'rni tanlash huquqini erkin tanlaydi. Birinchi tamoyilga ko'ra, vasiyat qiluvchi o'z xohishiga ko'ra har qanday

shaxsga mol-mulki meros qilib qoldirishga, merosdagi merosxo'rlarning ulushlarini belgilashga, qonun bo'yicha bir yoki bir nechta merosxo'rlarni sababini ko'rsatmagan holda merosdan mahurm qilishga, shuningdek, vasiyatnomaga boshqa buyruqlarni kiritish, vasiyatnomani o'zgartirish va bekor qilish huquqiga ega ekanligini bildiradi.

Qonun bo'yicha merosxo'rlarning tengligi prinsipi - ushbu prinsipga ko'ra, birinchi, ikkinchi, uchinchi, to'rtinchi va beshinchi navbatdagi merosxo'rlarmol-mulknini meros qilib olishda teng huquqqa ega bo'ladilar.

Merosning yaxlitligini saqlash prinsipi - meros ochilgan vaqtda merosning merosxo'rlarga yaxlit bir butunlik sifatida o'tishini bildiradi.

Merosxo'rga merosni egallash huquqini ta'minlash prinsipi - ushbu prinsipga ko'ra, hech kim sudning qarori bo'lmay turib, merosdan mahrum qilinishi yoki meros olish huquqidan mahrum qilinishi mumkin emas. Bu tamoyil merosxo'ring merosga layoqatliligi va uning merosga boshqa da'vog'arlar bilan tengligi to'g'risidagi prezumtsiyani yaratadi.

Meros qoldiruvchining, merosxo'rlarning va boshqa jismoniy va yuridik shaxslarning huquqlarini himoya qilish, shuningdek, huquqiy va axloqiy asoslarni tartibga solish prinsipi - ushbu prinsipga ko'ra, meros qoldiruvchining manfaatlarini himoya qilish vasiyatnomaning mazmuniga muvofiq vasiyatnomaning sirini saqlash, vasiyat qiluvchining manfaatlarini himoya qilish orqali ta'minlanadi, qonun chiqaruvchi va meros qoldiruvchining merosga oid barcha qonuniy majburiy buyruqlarini bajarish, o'z navbatida, merosxo'ring manfaatlari, xususan, meros qoldiruvchining qarzlari bo'yicha merosxo'rlarning

faqat o'zlariga o'tgan meros mulkining qiymati miqdorida javobgar bo'lishi bilan ta'minlanadi.

Demak, meros shartnomasi faqat meros qoldiruvchining vafotidan keyingi munosabatlarni emas, balki vafotgacha bo'lgan davrda ham taraflar o'rtasidagi o'zaro majburiyatlar orqali vorislik munosabatlariga barqarorlik kiritadi. Meros shartnomasi zamonaviy huquqiy munosabatlar doirasida vorislik munosabatlarini barqarorlashtirish, aniq tartibga solish va nizolarni oldini olishda samarali vosita sifatida e'tirof etiladi. Ushbu institut orqali nafaqat mol-mulk taqsimoti, balki fuqarolarning o'zaro axloqiy va ijtimoiy majburiyatlari ham huquqiy asosda mustahkamlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Fuqarolik huquqi darslik 2-qism, Mualliflar jamoasi O.Oqyulov, X.Azizov, J.Babayev, O.Kamalov va boshqalar, I.Nasriyev, M.Choriyev tahriri ostida Toshkent 2023 y, Elektron manbaa <https://drive.google.com/file/d/1WpzfbmNvClfEgk6el7719OVQZObOyug/view>.

2. R.Muxammedov Meros huquqi. –Toshkent: 1998. –5 b.

3. J.I.Yuldashev Vorislik va oila huquqi. O'quv qo'llanma. Yuridik fanlar doktori, professor O. Oqyulovning umumiy tahriri ostida. –T.: TDYUI nashriyoti, 2024. –7-b.

4. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi 2-qism 1997-yil 1 martdan kuchga kirgan (22.04.2025 y., 03/25/1060/0373-son) <https://lex.uz/docs/180552>.

5. Fuqarolik huquqi darslik 2-qism Mualliflar jamoasi O.Oqyulov, X.Azizov, J.Babayev, O.Kamalov va boshqalar, I.Nasriyev, M.Choriyev tahriri ostida Toshkent 2023 y., Elektron manbaa <https://drive.google.com/file/d/1WpzfbmNvClfEgXk6e17719OVQZObOyug/view>.

6. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi 2-qism 1997-yil 1 martdan kuchga kirgan (22.04.2025 y., 03/25/1060/0373-son) <https://lex.uz/docs/180552>.

7. Пучков О.А. Пучков В.О. Наследственный договор как особый институт гражданского права иностранных государств: общая характеристика и проблемы правового режима // Журнал «Правопорядок: история, теория и практика», №3 (10). – 2016. – с. 35.

8. Германское гражданское уложение: Вводный закон к Германскому уложению: перевод с немецкого / Науч. Ред. А.Л.Маяковский и др. – 2-е издание, доп. Науч. – М.: ВолтерсКлувер, 2006. –с.534.

9. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (01.05.2023 yildakuchgakirgan., 03/23/837/0241-son) Elektron manbaa <https://lex.uz/docs/6445145>.

10. J.I.Yuldashev Vorislik va oila huquqi. O'quv qo'llanma. Yuridik fanlar doktori, professor O. Oqyulovning umumiy tahriri ostida. –T.: TDYUI nashriyoti, 2024.- 4-5-b.

11. J.I.Yuldashev Vorislik va oila huquqi. O'quv qo'llanma. Yuridik fanlar doktori, professor O. Oqyulovning umumiy tahriri ostida. –T.: TDYUI nashriyoti, 2024. –7-b.
12. Germaniya Fuqarolik Kodeksi 1986 yilda qabul qilingan, Elektron manba: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/17664>.
13. HarderM. Zuwendungenunter Lebendenauf Todesfall. Ducker &Humbolt. – Berlin, 2008 – p.34
14. Graf H.L. Nachlaßrecht. Handbuch der Rechtspraxis. 8 Auflage. München: C.H. Beck'scheVerlagsbuchhandlung, 2010. – p.99.
15. Путинцева Е.П. Распоряжения на случай смерти по законодательству Российской Федерации и Федеративной Республики Германия // Диссертация на соискание степени к.ю.н. – Екатеринбург, 2015. – с.36.
16. Лоренц Д.В. Наследственный договор: подход континентального права // Право. Журнал Высшей школы экономики. 2020. № 2. – с. 108.
17. Курганова А.Ф. “Гражданско-правовые режимы наследования по законодательству Республики Узбекистан:12.00.03-гражданское право; семейное право; гражданский процесс” ТГЮИ –Т., 2007-182 б.

KICHIK YOSHDAGI BOLALARNING PSIXIK TARAQQIYOTI VA YOSH BOSQICHLARI

Tursunboyeva Nigora Abdaliyevna

***Annotatsiya.** Maqolada kichik yoshdagi bolalarning psixik taraqqiyoti, shaxsiy va aqliy rivojlanish jarayonlarining bosqichma-bosqich kechishi ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda dunyo olimlari hamda o'zbek olimlarining psixologlarning bola tafakkuri va shaxs shakllanishiga oid nazariy qarashlari asos qilib olingan. Shuningdek, bola faoliyatining turli turlari – o'yin, muloqot va bilish faoliyati – uning ruhiy rivojida tutgan o'rni yoritilgan. Maqolada yosh davrlari psixologiyasining amaliy ahamiyati, tarbiyaviy jarayonlarda bolaning individual xususiyatlarini inobatga olish zarurati asoslab berilgan.*

***Kalit so'zlar:** psixik taraqqiyot, yosh bosqichlari, bola psixologiyasi, shaxs rivoji, o'yin faoliyati, tafakkur, emotsional rivojlanish, kognitiv jarayonlar, pedagogik psixologiya, individual xususiyat.*

Kichik yoshdagi bolalar psixologiyasi – inson psixikasining dastlabki taraqqiyot bosqichlarini o'rganadigan muhim soha bo'lib, u bolaning tug'ilganidan boshlab maktabga kirish davrigacha bo'lgan ruhiy rivojlanish jarayonlarini o'rganadi [1]. Mazkur davr bolaning psixik va shaxsiy shakllanishi uchun nihoyatda muhim hisoblanadi. Shuning uchun, bolalar psixikasining rivojlanish qonuniyatlarini chuqur ilmiy asosda o'rganish, ta'lim-tarbiya jarayonini to'g'ri tashkil qilishda asosiy ahamiyat kasb etadi [2].

1. Maktabgacha yosh davrining psixik xususiyatlari. Ontogenez jarayonida 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan davr maktabgacha yosh davri deb

ataladi. Bu davr bola rivojlanishida keskin sifat o'zgarishlari sodir bo'ladigan bosqich bo'lib, u quyidagi uch kichik davrga bo'linadi: Kichik maktabgacha yosh (3-4 yosh) – bola mustaqil harakat qilishga, atrofdagi buyumlar bilan faol muloqotga kirishishga intila boshlaydi. O'rta maktabgacha yosh (4-5 yosh) – bolaning idrok, fikrlash, xotira kabi psixik jarayonlari faol rivojlanadi; muloqotga bo'lgan ehtiyoj kuchayadi. Katta maktabgacha yosh (6-7 yosh) – bola shaxs sifatida shakllanib boradi, o'yin faoliyatidan o'rganishga o'tish boshlanadi. Ushbu bosqichlarda bolada psixik jarayonlarning differensiallashuvi, ya'ni tafakkur, diqqat, xotira, emotsional-irodaviy sohalarining bosqichma-bosqich rivojlanishi kuzatiladi [3].

2. Bolaning psixik taraqqiyotida faoliyat va muloqotning roli Bolaning psixik rivojlanishida uning faoliyati va atrof bilan muloqoti asosiy o'rin tutadi [4]. Har qanday faoliyat o'z oldiga maqsad qo'yadi, va bu maqsadni anglash bolada ong shakllanishi bilan bog'liq. Ong esa insonni boshqa mavjudotlardan farqlovchi asosiy sifat bo'lib, u ijtimoiy mehnat, til va madaniy muhit orqali rivojlanadi. Mashhur olim Charlz Darvin bolaning psixik rivojlanishini ilmiy asosda kuzatgan ilk tabiatshunoslardan biri sifatida e'tirof etiladi. Uning kundalik tarzidagi kuzatishlari bola ongi shakllanishi jarayonini tushunishda muhim tarixiy manba hisoblanadi [5].

3. Ong va uning rivojlanish bosqichlari. Inson ongi – bu faqat bilimlar yig'indisi emas, balki o'z-o'zini anglash va atrofdagi olamni tushunish vositasidir. Ong quyidagi jihatlar bilan tavsiflanadi: Bilimlar majmui – bola dunyo haqidagi tasavvurlarni shakllantirib boradi. O'z-o'zini anglash – bolaning o'z "men"i haqida tasavvuri paydo bo'ladi [6]. Maqsad va motivlarning shakllanishi – faoliyatga

ongli ravishda kirishish ehtiyoji tug'iladi. Bu jarayonlar bolaning o'yin, muloqot va atrof muhit bilan o'zaro ta'siri orqali amalga oshadi. Shunday qilib, ongning shakllanishi ijtimoiy shart-sharoitlar, madaniyat va tarbiya bilan chambarchas bog'liq.

4. Bolalar psixologiyasining ilmiy vazifalari. Bolalar psixologiyasi quyidagi ilmiy vazifalarni hal etishga xizmat qiladi: Turli yoshdagi bolalarning psixik taraqqiyot qonuniyatlarini aniqlash; Bola psixikasining nerv-fiziologik asoslarini o'rganish; Psixik rivojlanishga ta'sir qiluvchi omillarni aniqlash; Ta'lim-tarbiya jarayonini ilmiy asosda tashkil etishda yordam berish [7].

5. Maktabgacha yoshdagi bolalar shaxsining shakllanishi. Maktabgacha yosh – bu nafaqat psixik jarayonlar, balki shaxs sifatida bola rivojlanishining muhim bosqichidir. Bu davrda bola o'zining individual xususiyatlarini anglashga, o'zini boshqalar bilan taqqoslashga, o'z harakatlari va his-tuyg'ularini baholashga harakat qiladi [8]. Psixologik tadqiqotlar ushbu davrni shaxsiy shakllanish jarayoni nuqtai nazaridan quyidagi uch bosqichga ajratishni taklif qiladi: 3-4 yosh – bola emotsional o'z-o'zini boshqarishni egallay boshlaydi, hissiy holatini tartibga solishga harakat qiladi. 4-5 yosh – axloqiy o'z-o'zini boshqarish shakllana boshlaydi, ya'ni bola harakatlarining ijtimoiy maqbulligini tushuna boshlaydi. 6-7 yosh – ishchanlik, tashabbuskorlik, tadbirkorlik kabi ijtimoiy faol shaxs sifatlarini namoyon etadi. Bu bosqichlar davomida bolalarda axloqiy me'yor va qadriyatlarga nisbatan munosabatlar shakllanadi [9]. Bu tushunchalar dastlab kattalar – ota-onalar, tarbiyachilar, pedagoglar, shuningdek tengdoshlar orqali shakllanadi. Axloqiy qarashlar, odatda, muloqot, kuzatish, taqlid

qilish orqali, ayniqsa kattalarning baholari, maqtovlari va tanqidlari ta'sirida mustahkamlanadi.

Shu bilan birga, bolalarda baho olishga bo'lgan ichki ehtiyoj kuchayadi. Bu baholar bola uchun tashqi rag'batlantiruvchi vosita bo'libgina qolmay, uning shaxsiy motivatsiyasi, o'ziga bo'lgan munosabati va kelajakdagi kasb tanlashi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda muloqotga kirishishdagi motivlar tobora murakkablashadi. Ular orasida quyidagilar ajralib turadi: Shaxsiy muloqot motivlari – bolani o'z ichki holatlari, his-tuyg'ulari bilan bog'liq holatlar tashvishga soladi. Ishbilarmonlik motivlari – bolaning harakatlari muayyan vazifani bajarish, o'zini foydali his qilish bilan bog'liq. Bilim olish motivlari – bu bola tabiatiga xos qiziquvchanlik asosida rivojlanadi. O'zini namoyon qilish motivlari – bola syujetli-rolli o'yinlarda rahbarlik qilish, boshqalar orasida ajralib turish istagida bo'ladi. Bu motivlar bola shaxsiyatining shakllanishiga xizmat qiladi. Ayniqsa syujetli-rolli o'yinlar, bolalarning ijtimoiy rol va axloqiy me'yorlarni o'zlashtirishida beqiyos ahamiyat kasb etadi.

Maktabgacha yoshning so'nggi bosqichiga kelib, ko'pchilik bolalarda aniq axloqiy qarashlar va munosabatlar tizimi shakllanadi. Ular hayvonlar, buyumlar va boshqa odamlar bilan qanday munosabatda bo'lish kerakligini tushunib boradilar. Bu holat bolaning:

Mehribonlik,

Diqqat-e'tibor,

Mas'uliyat,

Boshqalarga yordam berish singari shaxsiy fazilatlarida namoyon bo'ladi. Shuningdek, bolalar o'z harakatlarini anglay boshlaydi. 3,5 yoshda ular muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizlikka munosabat bildira boshlaydi. 4 yoshga kelib, o'z imkoniyatlarini real baholay oladi [10]. Ammo 4-5 yoshdagi bolalar hali o'zlarining shaxsiy xususiyatlarini to'liq idrok eta olmaydi, shuningdek o'ziga nisbatan mustaqil xulosa chiqarish qobiliyati hali to'liq shakllanmagan bo'ladi. Katta maktabgacha yoshda esa o'z-o'zini anglash bosqichi boshlanadi. Bola o'zining o'tmishi va kelajagi haqida fikr yurita boshlaydi. Bu holat, odatda, quyidagi kabi savollar orqali namoyon bo'ladi: "Men kichkina bo'lganimda qanday edim?" "Men katta bo'lganimda kim bo'laman?" Ushbu savollar bolaning kelajakka yo'naltirilgan o'zini anglash va ijtimoiy identifikatsiya qilishga intilayotganini ko'rsatadi. Bola bu davrda kuchli, jasur, mehribon, aqlli kabi ijobiy sifatlarni egallashga harakat qiladi, ya'ni ijtimoiy qabul qilingan ideal obrazlar bilan o'zini tenglashtirishga intiladi.

Xulosa qilib aytganda maktabgacha ta'lim yosh bolalikning psixik va shaxsiy rivojlanishida poydevor bo'ladigan muhim bosqich hisoblanadi. Ushbu davrda bolada emotsional barqarorlik, axloqiy qadriyatlar, o'zini anglash, muloqotga kirishish, shuningdek shaxsiy va ijtimoiy faoliyatga tayyorgarlik sifatida zarur bo'lgan ko'nikmalar shakllanadi. Psixologik rivojlanishga katta yoshdagilar – ota-onalar, tarbiyachilar, pedagoglar tomonidan beriladigan baho, maqtov va tanqidlar kuchli ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, bolalarning shaxsiy rivojlanishini ilmiy asosda tushunish va ularga to'g'ri yondashuvni tanlash – ta'lim-tarbiya tizimining asosiy ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Выготский Л. С. Проблемы возраста и развития психики. – М.: Педагогика, 1984.
2. Пиаже Ж. Речь и мышление ребёнка. – М.: Педагогика, 1997.
3. Эльконин Д. Б. Психология развития ребёнка. – М.: Академия, 2001.
4. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Смысл, 2004.
5. Bo'ronova N. Bola psixologiyasi. – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2018.
6. Raximova S. Psixik taraqqiyot bosqichlari va ularning xususiyatlari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
7. Vohidov M. Pedagogik psixologiya. – Toshkent: O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya universiteti nashriyoti, 2016.
8. Erikson E. Childhood and Society. – New York: W.W. Norton & Company, 1963.
9. Cole M., Cole S. The Development of Children. – New York: Worth Publishers, 2001.
10. Berk L. E. Child Development. – Boston: Pearson Education, 2018.

**CHALLENGES IN GENE THERAPY RESEARCH FOR
COAGULATION DISORDERS IN CONTEMPORARY SETTINGS**

Kunisheva Aziza Ruzibayevna

The Republican specialized scientific practical medical center for hematology,
hematologist, research fellow

Email: kunishevaaziza@gmail.com

Abstract. *The advent of gene therapy for inherited coagulation disorders represents a paradigm shift in hematology, yet the translation from promising preclinical models to widespread clinical implementation faces substantial obstacles. Despite regulatory approvals of adeno-associated virus (AAV)-based therapies for hemophilia A and B, numerous unresolved challenges constrain research advancement and clinical accessibility. This article examines contemporary problems in gene therapy research for bleeding disorders, analyzing immunological barriers, manufacturing limitations, durability uncertainties, economic constraints, and disparities in global access. Pre-existing anti-AAV neutralizing antibodies exclude 20-60% of potential candidates, vector production capacity remains insufficient for global demand, costs of \$2-3 million per patient create prohibitive barriers, and long-term durability beyond 10-15 years remains unproven. Additionally, research infrastructure deficiencies in resource-limited settings, regulatory complexities, ethical considerations regarding patient selection, and technological limitations of current vector systems compound these challenges. Understanding and addressing these multifaceted problems is essential for advancing gene therapy research toward achieving equitable, durable, and cost-effective treatments for the global bleeding disorder population.*

Keywords: *gene therapy challenges, hemophilia research, AAV immunogenicity, manufacturing constraints, healthcare disparities, clinical translation.*

Gene therapy for coagulation disorders has achieved remarkable scientific milestones, with multiple products receiving regulatory approval and demonstrating sustained factor expression following single administration. However, the journey from laboratory discovery to bedside implementation reveals fundamental challenges that constrain research progress and limit patient access. These obstacles span basic science questions about vector biology and immune responses, translational barriers in manufacturing and clinical trial design, and systemic issues including economic sustainability and global health equity. Contemporary gene therapy research must simultaneously address biological limitations inherent to current technologies while navigating complex regulatory landscapes, ethical dilemmas, and resource disparities that characterize modern healthcare systems.

The hemophilia population, numbering approximately 400,000 individuals worldwide, represents an ideal target for gene therapy given the monogenic nature of disease, well-characterized molecular defects, and dramatic clinical benefit from modest factor level increases. Yet fewer than 1% of this population has accessed gene therapy to date, reflecting the magnitude of challenges facing the field. This article systematically examines the major problems confronting contemporary gene therapy research, analyzing their scientific basis, clinical implications, and potential solutions.

Perhaps the most significant biological barrier to gene therapy success is pre-existing immunity against AAV vectors. Natural AAV infections are ubiquitous, with seroprevalence studies demonstrating neutralizing antibodies (NAbs) in 30-60% of healthy adults depending on serotype and geographic population. These antibodies, generated through prior wild-type AAV exposure, prevent therapeutic vector transduction by binding capsid epitopes and blocking cellular entry or facilitating vector clearance through complement activation and opsonization.

The prevalence of anti-AAV immunity varies substantially across serotypes. AAV2 demonstrates the highest seroprevalence at 50-70%, reflecting its prevalence as a natural human pathogen. AAV5 shows intermediate rates of 30-50%, while AAV8 demonstrates 20-40% seropositivity in most populations. Geographic variation is substantial, with some studies reporting higher rates in developing countries, potentially reflecting increased environmental exposure to wild-type AAV through poor sanitation or crowded living conditions.

Current clinical protocols exclude candidates with NAb titers exceeding predetermined thresholds, typically 1:5 to 1:10 depending on the specific assay and product. This exclusion criterion eliminates 20-60% of potential recipients, representing a fundamental access barrier. Moreover, successful gene therapy administration induces high-titer NAbs against the administered serotype, preventing re-dosing with the same vector if therapeutic expression wanes. This "one-shot" limitation means treatment failure necessitates return to conventional therapy without gene therapy re-treatment options.

Research strategies to overcome pre-existing immunity face substantial challenges. Immunosuppression protocols using combinations of rituximab, cyclophosphamide, and corticosteroids have shown limited success in small studies but carry significant toxicity risks including opportunistic infections and malignancy. Plasmapheresis and immunoadsorption can temporarily reduce antibody titers but require repeated procedures and demonstrate limited efficacy for high-titer NABs. Empty capsid administration to saturate existing antibodies shows promise in preclinical models but requires enormous capsid quantities potentially exceeding manufacturing capabilities.

Development of novel AAV serotypes or engineered capsids with altered epitopes to evade existing antibodies represents an active research area, but the vast diversity of human anti-AAV antibody repertoires means no serotype appears universally non-immunogenic. Directed evolution and rational design approaches have generated variants with reduced neutralization by pooled human sera, yet individual patient antibody profiles demonstrate unpredictable cross-reactivity patterns. Each new serotype requires extensive preclinical characterization, clinical trial evaluation, and regulatory approval, consuming years and hundreds of millions of dollars.

The problem of pre-existing immunity fundamentally constrains gene therapy accessibility and represents among the most pressing challenges facing contemporary research. Without solutions enabling treatment of seropositive individuals or re-dosing after expression loss, gene therapy will remain inaccessible to the majority of bleeding disorder patients.

Even in seronegative recipients, cellular immune responses against AAV capsid antigens presented on transduced hepatocytes threaten therapeutic success. Transient aminotransferase elevations occurring in 20-50% of recipients reflect CD8⁺ T cell-mediated cytotoxic responses against capsid peptides displayed via MHC class I molecules on hepatocyte surfaces. These capsid-specific T cells recognize and lyse transduced hepatocytes, causing transgene expression loss if uncontrolled.

The cellular immune response typically manifests 3-4 months post-infusion, though cases occurring weeks to years later have been reported. Clinical monitoring protocols mandate weekly aminotransferase assessments during this high-risk period, with elevated levels triggering immediate corticosteroid administration. Prompt immunosuppression successfully preserves transgene expression in most cases, but delayed intervention or steroid-refractory responses result in irreversible expression loss.

The unpredictability of capsid-directed immunity represents a major research challenge. Despite extensive investigation, reliable biomarkers predicting which individuals will develop cellular immune responses remain elusive. Pre-treatment assays measuring capsid-specific T cell frequencies show poor predictive value, likely because memory T cells require priming and expansion post-vector exposure to mediate hepatocyte destruction. HLA typing has identified associations between certain alleles and immune response risk, but predictive accuracy remains insufficient for clinical decision-making.

Research investigating the mechanisms underlying capsid immunogenicity has revealed unexpected complexity. Capsid epitopes displayed on hepatocytes

originate both from intact transduced cells and from cross-presentation of capsid antigens by professional antigen-presenting cells. The balance between these pathways, influenced by vector dose, administration route, and individual immune system characteristics, determines whether tolerogenic or immunogenic responses predominate. Hepatocytes possess inherent tolerogenic properties through expression of immunoregulatory molecules, yet this tolerance proves insufficient in a substantial minority of recipients.

Strategies to enhance immune tolerance face significant challenges. Transient immunosuppression protocols using corticosteroids represent current standard practice, but optimal timing, dosing, and duration remain undefined. More aggressive immunosuppression incorporating rituximab or other agents carries toxicity concerns unjustified for a non-life-threatening condition. Vector modifications including removal of immunogenic capsid epitopes or incorporation of immune-regulatory transgenes show promise preclinically but face substantial technical hurdles and regulatory uncertainty.

The problem of transgene product immunogenicity, while less prevalent than capsid immunity, poses severe consequences when occurring. Inhibitory antibodies against FVIII or FIX that neutralize therapeutic protein function develop rarely in gene therapy recipients, with rates below 5% in most trials. However, inhibitor development represents a catastrophic outcome, eliminating benefit from both gene therapy and conventional replacement therapy while potentially necessitating immune tolerance induction protocols requiring months to years of intensive treatment.

Most clinical trials have enrolled previously treated patients with established immune tolerance to clotting factors, limiting inhibitor risk. Extension to previously untreated patients, particularly those with null mutations conferring complete absence of endogenous protein, raises substantial concerns about transgene immunogenicity. The hepatocyte expression pattern achieved through gene therapy differs from the pharmacokinetic profile of exogenous factor administration, potentially influencing immune recognition. Whether gene therapy-mediated transgene expression promotes tolerance or precipitates inhibitor formation in immunologically naive individuals remains incompletely understood, representing a critical knowledge gap constraining pediatric applications.

AAV vector manufacturing represents a fundamental bottleneck limiting gene therapy accessibility and research advancement. Current production methods using adherent or suspension mammalian cell culture in bioreactors yield limited vector quantities with substantial batch-to-batch variability. A single patient dose requires approximately 5×10^{13} to 2×10^{14} vector genomes depending on body weight and product, necessitating production runs consuming weeks and generating yields sufficient for only tens to hundreds of patients per manufacturing campaign.

Global manufacturing capacity across all producers can generate vector for perhaps 2,000-5,000 patients annually, vastly insufficient for the worldwide hemophilia population of 400,000 individuals. Even assuming gene therapy is appropriate only for severe hemophilia, representing approximately 50% of cases, current capacity would require 40-100 years to treat existing patients, not

accounting for new births. This manufacturing constraint fundamentally limits research opportunities, clinical access, and economic viability.

The technical challenges underlying manufacturing limitations are substantial. AAV production requires transfection or transduction of mammalian cells with plasmids or helper viruses encoding capsid genes, rep genes for viral replication, and the therapeutic transgene cassette. This complex process demonstrates inherent inefficiency, with most cells failing to produce vector and substantial proportions of generated particles being empty capsids lacking genomic cargo. Separation of full from empty particles requires sophisticated purification methods including ultracentrifugation or chromatography, further reducing yields and increasing costs.

Quality control requirements for gene therapy vectors exceed those of conventional biologics, necessitating extensive testing for vector titer, capsid-to-genome ratio, residual process-related impurities, adventitious agents, and biological activity. These analyses consume substantial time, resources, and vector material, further constraining supply. Batch failures due to quality defects result in complete product loss, representing enormous financial and temporal setbacks.

Research investigating alternative manufacturing platforms faces significant challenges. Insect cell-based production using baculovirus systems demonstrates improved scalability but generates vectors with distinct glycosylation patterns potentially affecting immunogenicity or efficacy. Mammalian cell-free systems and bacterial production approaches remain early in development with unproven clinical viability. Each platform requires extensive process development, analytical method validation, preclinical comparison to reference vectors, and

clinical bridging studies to establish comparability, consuming years and substantial investment.

The manufacturing problem extends beyond production to distribution and administration logistics. Gene therapy vectors require frozen storage and transport at -80°C to maintain stability, necessitating specialized cold chain infrastructure. Product thawing, dilution, and infusion must occur rapidly according to precise protocols to prevent vector degradation. These requirements constrain treatment to specialized centers with appropriate facilities and trained personnel, limiting geographic accessibility particularly in resource-limited settings lacking such infrastructure.

Long-term durability of transgene expression remains incompletely characterized, representing a fundamental uncertainty affecting gene therapy value assessment. While some recipients demonstrate sustained factor levels extending 10-15 years, others experience gradual decline with mechanisms poorly understood. The longest published follow-up from the 2011 hemophilia B trial shows persistent FIX expression beyond 13 years in several participants, but whether this represents typical outcomes or exceptional responders remains unclear.

AAV vectors exist as episomal concatemers in transduced hepatocyte nuclei rather than integrating into chromosomal DNA. This episomal persistence enables long-term expression in non-dividing cells but creates vulnerability to dilution through cell division. While adult hepatocytes rarely divide under homeostatic conditions, liver injury, disease progression, age-related changes, and potentially normal turnover may gradually reduce transduced cell numbers over

decades. The kinetics and magnitude of hepatocyte turnover in healthy adults remain incompletely defined, making predictions of lifelong expression impossible.

Some recipients demonstrate stable factor levels for years followed by unexplained decline. Possible mechanisms include late-onset immune responses against capsid or transgene products, clonal expansion of transduced hepatocytes followed by senescence, epigenetic silencing of transgene expression, or liver disease progression reducing functional hepatocyte mass. Without clear biomarkers predicting which individuals will experience loss, and limited ability to intervene once decline begins, this uncertainty affects treatment decision-making particularly for young patients facing potentially 60-80 year life expectancies.

The inability to re-dose with the same AAV serotype compounds durability concerns. Expression loss necessitates resumption of conventional therapy without gene therapy alternatives unless different serotypes demonstrate efficacy and accessibility. Research investigating re-dosing strategies using alternative serotypes faces challenges including limited clinical experience with sequential vector administration, potential cross-reactive immunity between serotypes, and manufacturing constraints limiting availability of multiple products.

Mathematical modeling attempts to project lifelong durability based on early-phase kinetics, but limited follow-up data and inter-individual variability render predictions uncertain. Pharmacoeconomic analyses assume 10-20 year durability to justify high upfront costs, but these assumptions remain unproven. Should substantial proportions of recipients lose therapeutic expression within 5-10

years, cost-effectiveness arguments collapse and value propositions shift dramatically.

The durability problem affects research design, regulatory requirements, and clinical decision-making. Fifteen-year mandatory safety surveillance required by regulatory agencies will provide critical long-term data but delays definitive durability assessment for years. Young patients facing the longest potential treatment horizons and greatest cumulative bleeding risk paradoxically have the least durability data to inform decisions. This uncertainty represents among the most significant challenges facing contemporary gene therapy research and implementation.

Gene therapy costs of \$2-3 million per patient rank among the highest prices for any therapeutic, creating profound economic challenges for healthcare systems, payers, and patients. While pharmaceutical companies cite research and development costs, regulatory expenses, and limited patient populations to justify pricing, the resulting financial barriers severely constrain access and generate ethical concerns about distributive justice.

Pharmacoeconomic models developed by manufacturers and some independent groups suggest potential cost-effectiveness compared to lifetime conventional therapy, which costs approximately \$100,000-300,000 annually per patient. Models typically assume 10-20 year durability with quality-adjusted life year (QALY) calculations incorporating quality of life improvements from reduced bleeding and treatment burden. Using willingness-to-pay thresholds of \$150,000-200,000 per QALY, some analyses conclude gene therapy achieves cost-effectiveness within these time horizons.

However, these models rely on uncertain assumptions about durability, incorporate manufacturer-provided quality of life data potentially subject to bias, and use discounting methods that may undervalue long-term conventional therapy costs. Alternative analyses using more conservative assumptions or different methodological approaches reach opposite conclusions, finding gene therapy fails to meet cost-effectiveness thresholds. This analytic uncertainty compounds economic challenges by preventing consensus about value.

Healthcare systems face impossible budget impact calculations. Treating all eligible severe hemophilia patients within a single country would consume billions of dollars, potentially exhausting annual pharmaceutical budgets. Most systems implement strict rationing through restrictive eligibility criteria, prioritizing candidates with highest bleeding rates, poorest quality of life, or greatest risk of complications. This prioritization creates ethical dilemmas about distributive justice and appropriate allocation of scarce resources.

Payer negotiations have resulted in confidential rebate agreements and novel contracting arrangements including outcomes-based payments where full payment occurs only if therapeutic thresholds are achieved. While potentially mitigating financial risk, these arrangements create administrative complexity, confidentiality concerns preventing transparent policy-making, and implementation challenges verifying outcomes and triggering payment adjustments.

Individual patients approved for treatment may face cost-sharing obligations of hundreds of thousands of dollars, creating catastrophic financial burdens. Charitable copayment assistance programs mitigate costs for some but face regulatory scrutiny and limited funding. Many patients decline treatment

despite clinical eligibility due to financial concerns or inability to navigate complex reimbursement processes.

The economic problem extends to research funding, where the high costs of gene therapy trials limit investigator-initiated research and concentrate development among well-resourced industry sponsors. Academic institutions and small biotechnology companies struggle to compete, potentially reducing innovation diversity and perpetuating industry dominance in determining research priorities.

Global disparities in gene therapy access represent perhaps the most troubling contemporary challenge, with treatment concentrated almost exclusively in high-income countries while the majority of bleeding disorder patients reside in low- and middle-income countries lacking access. Approximately 75% of people with hemophilia live in resource-limited settings where conventional factor replacement therapy remains unavailable or inconsistently accessible, rendering gene therapy an impossibly distant aspiration.

The challenges facing gene therapy implementation in resource-limited settings are multifaceted. Direct costs of \$2-3 million per patient vastly exceed annual healthcare budgets for entire hospitals or regions in many countries. Infrastructure requirements including specialized treatment centers, cold chain logistics, laboratory capacity for eligibility screening and safety monitoring, and trained personnel are absent. Regulatory frameworks for gene therapy evaluation and approval are underdeveloped or non-existent in many jurisdictions.

More fundamentally, the prioritization of gene therapy research and development toward markets in wealthy countries reflects broader structural

inequities in global health. Pharmaceutical companies rationally direct resources toward populations able to pay, creating a vicious cycle where diseases disproportionately affecting poor populations receive inadequate research investment while conditions affecting wealthy populations generate intense competition and innovation.

Proposals to address global access disparities face substantial obstacles. Tiered pricing arrangements where manufacturers charge lower prices in poor countries create complexities around parallel importation, reference pricing in wealthy markets, and manufacturer willingness to accept lower margins. Technology transfer enabling local production encounters intellectual property barriers, technical know-how transfer challenges, quality assurance concerns, and limited manufacturing expertise in recipient countries.

Humanitarian access programs where manufacturers donate product or provide at nominal cost face sustainability questions given limited manufacturing capacity and uncertain corporate commitment timeframes. International financing mechanisms through organizations like Gavi, the Global Fund, or World Bank could theoretically subsidize access but face competing priorities for scarce resources, questions about cost-effectiveness compared to other interventions, and political challenges in mobilizing billions of dollars for treatment benefiting relatively small populations.

Research infrastructure deficiencies compound access challenges. Patient registries documenting disease burden, treatment patterns, and outcomes are absent or incomplete in many countries, preventing needs assessment and healthcare planning. Molecular diagnostics capabilities for genetic characterization are

limited, impeding patient identification and counseling. Clinical trial participation is minimal, excluding populations from research benefits and limiting generalizability of predominantly European and North American trial data.

The global access problem raises profound ethical questions about the purposes of medical research and innovation. If gene therapy research culminates in treatments accessible only to privileged minorities while the majority of affected individuals remain untreated, the societal value of these innovations becomes questionable. Contemporary gene therapy research must grapple with obligations to ensure equitable benefit distribution, not merely technical success in select populations.

Current AAV vector technology possesses inherent limitations constraining therapeutic potential even in ideal circumstances. The episomal nature of AAV transgene maintenance creates vulnerability to dilution as discussed previously, while packaging capacity constraints limit therapeutic gene options and preclude inclusion of optimal regulatory elements or multiple transgenes.

For hemophilia A, the large F8 gene necessitates B-domain deletion and codon optimization to achieve AAV packaging, resulting in bioengineered proteins differing from native FVIII. While these variants maintain coagulation activity, their altered structure raises theoretical concerns about immunogenicity, though clinical experience suggests acceptable safety profiles to date. The inability to package full-length FVIII represents a permanent limitation unless alternative vectors or delivery strategies are developed.

Liver-directed AAV gene therapy relies on systemic intravenous administration with hepatocyte transduction driven by natural AAV tropism. This

approach results in whole-body vector biodistribution with off-target transduction of various tissues including heart, skeletal muscle, and dorsal root ganglia. While transgene expression remains hepatocyte-specific through promoter restriction, the presence of vector in non-target tissues raises theoretical safety concerns including potential for insertional mutagenesis in dividing cells or immune responses primed in lymphoid tissues.

Dose-limiting toxicities including liver enzyme elevations and capsid immunity prevent vector dose escalation to achieve higher factor levels in many recipients. The therapeutic window between insufficient dose failing to achieve adequate expression and excessive dose triggering toxicity proves narrow, with substantial inter-individual variability complicating dose selection. Achieving consistently high therapeutic factor levels across all recipients remains challenging with current vector systems.

Research investigating alternative delivery approaches faces substantial challenges. Direct hepatic artery or portal vein administration to enhance liver-specific transduction requires invasive procedures carrying risks of vascular injury, thrombosis, or bleeding particularly concerning in coagulopathic patients. Regional delivery has shown improved hepatocyte targeting in preclinical models but requires extensive clinical development to establish safety and efficacy.

Non-viral delivery systems including lipid nanoparticles, although successful for mRNA vaccines, face challenges for gene therapy applications requiring stable long-term transgene expression. DNA plasmids or minicircles delivered via electroporation or hydrodynamic injection demonstrate hepatocyte transduction in animal models but with efficiency insufficient for clinical

translation. CRISPR-based gene editing approaches offer potential for permanent genetic correction but face delivery challenges, off-target editing concerns, and early-stage clinical development limiting near-term applicability.

The technological limitations of current AAV platforms mean gene therapy success remains constrained by vector biology, necessitating continued research into next-generation delivery systems. However, each novel technology requires extensive preclinical development, clinical trial evaluation, and regulatory approval, consuming years to decades before potential clinical implementation. The field faces a tension between optimizing existing AAV platforms incrementally versus investing in potentially transformative but uncertain alternative technologies.

Pediatric gene therapy faces unique challenges balancing potential lifelong benefit against developmental uncertainties and limited long-term safety data. Children with severe hemophilia experience substantial disease burden from early ages, with recurring hemarthroses causing progressive joint damage, intracranial hemorrhages threatening life and neurological function, and psychosocial impacts from treatment burden and activity restrictions. Gene therapy offering sustained bleeding protection from childhood could prevent these complications, maximizing benefit over long lifetimes.

However, the developing liver undergoes substantial growth from childhood through adolescence, with hepatocyte proliferation potentially diluting episomal AAV vectors more rapidly than in adults with quiescent hepatocytes. Limited preclinical data in growing animals demonstrates more rapid transgene expression loss compared to mature animals, raising concerns about durability in

pediatric populations. Clinical trials have enrolled predominantly adults, providing minimal data on pediatric efficacy and safety.

Theoretical oncogenic risks from AAV integration near proto-oncogenes may prove higher in children with decades of potential follow-up and greater cumulative cell division events. While adult clinical experience extending 10-15 years shows no increased cancer incidence, extrapolating these findings to children facing 70-80 year life expectancies involves substantial uncertainty. Regulatory agencies require 15-year safety surveillance, meaning comprehensive pediatric safety data will require decades to accumulate.

Informed consent challenges arise when considering gene therapy for young children unable to provide autonomous assent. Parents must make decisions on behalf of children based on incomplete information about long-term risks and benefits, creating ethical dilemmas about appropriate decision-making standards. Adolescents transitioning to adult care may question decisions made on their behalf years earlier if outcomes prove suboptimal.

Research investigating optimal age for gene therapy administration remains limited. Very young children offer longest potential benefit duration but greatest uncertainty about developing liver kinetics and long-term safety. Adolescents and young adults represent a compromise, having largely completed growth while maintaining long life expectancies justifying high upfront costs. Current clinical practice concentrates on adults, leaving pediatric applications incompletely explored despite representing perhaps the ideal target population if concerns about durability and safety can be adequately addressed.

Regulatory frameworks for gene therapy evaluation and approval are evolving rapidly but face challenges balancing expedited access against rigorous safety assessment. The complexity of gene therapy products including vector characterization, transgene expression kinetics, and immune response monitoring exceeds traditional pharmaceutical evaluation paradigms, necessitating specialized expertise and novel regulatory approaches.

Accelerated approval pathways based on surrogate endpoints such as factor levels rather than clinical outcomes have expedited access but create uncertainty about real-world effectiveness and long-term safety. Post-marketing surveillance requirements mandate 15-year follow-up including periodic imaging, laboratory monitoring, and cancer registry linkage, generating enormous data burdens and costs while potentially revealing safety signals years after widespread use.

International regulatory harmonization remains incomplete, with different approval standards, trial requirements, and post-marketing obligations across jurisdictions creating complexity for manufacturers, increasing development costs, and potentially delaying global access. Variations in antibody screening thresholds, dosing recommendations, and patient selection criteria across regulatory agencies reflect scientific uncertainty but create challenges for standardized global implementation.

Pharmacovigilance systems for detecting rare adverse events face challenges given limited patient numbers, long latency periods for potential complications like cancer, and difficulties attributing causality for events occurring years post-treatment. Spontaneous reporting systems likely underestimate true

adverse event rates, while mandatory registry participation faces patient reluctance, consent complexities, and resource limitations.

Research conduct faces regulatory complexity around novel trial designs including platform trials evaluating multiple products simultaneously, master protocols enabling adaptive approaches, and real-world evidence generation supplementing traditional randomized controlled trials. Regulatory acceptance of these innovations varies across jurisdictions, potentially constraining methodological advancement.

The regulatory challenge involves balancing societal demands for rapid access to promising therapies against obligations to ensure safety and efficacy, a tension particularly acute for rare diseases where traditional trial paradigms prove challenging and patients face limited alternatives. Contemporary gene therapy research occurs within this complex regulatory landscape, requiring navigation of evolving requirements while maintaining scientific rigor.

Patient selection for gene therapy involves complex clinical and ethical considerations creating challenges for research and implementation. Current eligibility criteria typically require severe or moderately severe disease with significant bleeding history, absence of inhibitors, minimal liver disease, negative anti-AAV antibodies below defined thresholds, age typically 18-65 years, and absence of significant comorbidities including active infections, malignancies, or immunosuppression.

These criteria exclude substantial patient populations who might benefit from treatment. Individuals with inhibitor antibodies, representing 20-30% of severe hemophilia A patients, face exclusion despite representing perhaps the

population with greatest unmet need given limited treatment options and highest healthcare costs. Patients with mild to moderate hemophilia experiencing problematic bleeding but failing to meet severity thresholds face exclusion despite potential benefit. Elderly patients excluded by age criteria may have accumulated substantial arthropathy potentially preventable through earlier intervention.

The restrictive eligibility criteria reflect appropriate caution given limited safety data, theoretical concerns about adverse events in vulnerable populations, and manufacturers' desires to maximize success rates in pivotal trials. However, these restrictions create ethical tensions between protecting individual research participants and ensuring equitable access to potentially beneficial therapies.

Prioritization among eligible candidates when demand exceeds supply creates additional ethical challenges. Should priority favor those with most severe disease and highest bleeding rates, who face greatest medical need but potentially shorter life expectancies reducing cost-effectiveness? Or should younger patients with longer potential benefit duration receive priority despite possibly less severe current disease burden? Should psychosocial factors including quality of life, depression, or treatment adherence challenges influence decisions? These allocation questions lack clear ethical frameworks, resulting in ad hoc decision-making varying across institutions and healthcare systems.

Informed consent for gene therapy involves uncertainties complicating autonomous decision-making. Long-term durability remains unknown, with possibility of expression loss requiring return to conventional therapy after years of benefit. Late adverse events including cancer remain theoretical but cannot be excluded. The inability to re-dose with the same vector means treatment failure

precludes future gene therapy options with that product. Patients must balance potential transformative benefits against uncertain risks and costs, a calculus complicated by hopeful expectations potentially fostering unrealistic optimism.

Research participation versus clinical treatment creates additional complexities. Phase 3 trials required for regulatory approval often randomize participants to delayed treatment or continued conventional therapy, creating ethical tensions when preliminary evidence suggests probable benefit. Participants motivated by altruism to advance scientific knowledge may face delayed personal benefit, while those motivated by treatment access may feel coerced by limited alternatives. Post-approval registry participation mandated by regulators requires years of follow-up potentially burdensome for patients eager to resume normal lives after gene therapy.

Gene therapy research for coagulation disorders in contemporary settings faces multifaceted challenges spanning biological limitations of current technologies, immunological barriers excluding substantial patient populations, manufacturing constraints limiting global availability, economic factors restricting access to wealthy populations, and systemic issues including regulatory complexity and ethical dilemmas. These problems are deeply interconnected, with solutions to individual challenges often creating or exacerbating others.

Overcoming pre-existing anti-AAV immunity through novel serotypes or immunosuppression may increase manufacturing complexity or safety risks. Expanding pediatric access maximizes potential benefit duration but increases uncertainty about long-term risks. Reducing costs to improve accessibility may reduce profit margins limiting commercial investment in continued innovation.

Each challenge requires not only technical solutions but consideration of broader implications for research sustainability, clinical implementation, and health equity.

The field stands at a critical juncture. Early-generation gene therapies have proven biological feasibility and clinical benefit, establishing gene therapy as viable treatment for coagulation disorders. However, current limitations constrain implementation to select populations in wealthy countries, leaving the majority of affected individuals unserved. Whether gene therapy evolves into broadly accessible standard care or remains a boutique therapy for privileged minorities depends on successfully addressing the contemporary challenges outlined in this analysis.

Future research priorities must emphasize not only technological advancement but also implementation science, health economics, and global health equity. Next-generation vectors overcoming immunological barriers, scalable manufacturing platforms enabling global production, economic models ensuring sustainability while expanding access, and infrastructure development in resource-limited settings all require urgent attention. The scientific community, industry, regulators, payers, and patient advocates must collaborate to navigate these challenges toward achieving the transformative potential of gene therapy for all individuals with bleeding disorders worldwide.

References

1. Verdera HC, Kuranda K, Mingozzi F. AAV vector immunogenicity in humans: A long journey to successful gene transfer. *Mol Ther.* 2020;28(3):723-746.

2. Leebeek FWG, Miesbach W. Gene therapy for hemophilia: a review on clinical benefit, limitations, and remaining issues. *Blood*. 2021;138(11):923-931.
3. Pipe SW, Leebeek FWG, Recht M, et al. Gene therapy with etranacogene dezaparvovec for hemophilia B. *N Engl J Med*. 2023;388(8):706-718.
4. Mahlangu J, Kaczmarek R, von Drygalski A, et al. Two-year outcomes of valoctocogene roxaparvovec therapy for hemophilia A. *N Engl J Med*. 2023;388(8):694-705.
5. High KA, Roncarolo MG. Gene therapy. *N Engl J Med*. 2019;381(5):455-464.
6. Nathwani AC, Reiss UM, Tuddenham EG, et al. Long-term safety and efficacy of factor IX gene therapy in hemophilia B. *N Engl J Med*. 2014;371(21):1994-2004.
7. Berntorp E, Fischer K, Hart DP, et al. Haemophilia. *Nat Rev Dis Primers*. 2021;7(1):45.
8. World Federation of Hemophilia. Guidelines for the Management of Hemophilia, 3rd edition. Montreal: WFH; 2020.
9. Srivastava A, Santagostino E, Dougall A, et al. WFH Guidelines for the Management of Hemophilia. *Haemophilia*. 2020;26(Suppl 6):1-158.
10. George LA, Sullivan SK, Giermasz A, et al. Hemophilia B gene therapy with a high-specific-activity factor IX variant. *N Engl J Med*. 2017;377(23):2215-2227.

**USING INFORMATION AND COMMUNICATION
TECHNOLOGIES IN CAREER GUIDANCE FOR GENERAL
EDUCATION SCHOOL STUDENTS**

Khoshimova Maftunabonu Khoshimjon qizi

Assistant Lecturer, Department of Information Technologies,
Andijan State Technical Institute,
Republic of Uzbekistan, Andijan Region, Andijan City.

***Abstract:** this article discusses the importance and possibilities of using information and communication technologies (ICT) in guiding general education school students toward professional orientation. It analyzes the role of electronic platforms, virtual career selection tests, online counseling systems, and multimedia resources in developing students' professional interests. Practical recommendations are also provided to enhance the effectiveness of career guidance through ICT tools.*

***Keywords:** career guidance, information and communication technologies, e-learning, online platform, student, professional orientation, digital technology.*

INTRODUCTION

Global informatization is one of the main trends in the development of 21st-century society. Due to the rapid growth of information and communication technologies (ICT), a new information environment emerges and the information society takes shape. In this context, the education system must respond effectively to new challenges and prepare the younger generation for choosing their professional careers. Various technologies (including ICT) and teaching methods can be used in career guidance activities.

Rapidly developing computer technologies and the Internet have become real resources for updating the forms and principles of career guidance work. By using the Internet, people can comprehensively address issues related to self-determination. Here, an individual can take a career guidance test to identify their abilities and personal qualities, receive recommendations on suitable professions, and explore websites containing descriptions of these professions.

Websites that provide information about educational institutions, admission requirements, and training features, as well as those that offer institutional rankings and assess the demand for their graduates, are of particular importance.

The most visited and interesting career-oriented online resources include:

- <https://proforientator.ru/> – a site containing numerous thematic articles on career choice, as well as descriptions of many professions, taking into account their relevance in the modern labor market.
- <https://www.ucheba.ru/> – a website with up-to-date information about the best universities in Russia, education abroad, and educational institution rankings.
- www.examen.ru – a database for educational institutions providing information on entrance exams, preparatory courses, specializations, as well as publications, regulations, and news related to higher education.
- <http://www.moeobrazovanie.ru/> – a useful website for both students and teachers.

Choosing a profession is one of the most important decisions in life. How can one avoid mistakes in choosing a career? Where can one get career guidance advice? Which profession is the most suitable? A student can find answers to these and other questions in a virtual career guidance office.

The virtual career guidance office is a new form of organizing career guidance activities. It is created as an interactive communication platform on the website of an educational institution and serves as an electronic information resource. The work of the virtual office aims to activate students' motivation, develop their desire to make independent career choices based on their abilities, and understand the prospects of their professional paths.

In addition to electronic resources and software, ICT enables the use of new tools in career guidance, such as gamification.

Gamification is a modern educational trend that involves engaging students through game-based activities, allowing them to model their future. This approach is clear and engaging for the “digital generation.” In a game-like environment, by completing various tasks and tests, students become familiar with the world of professions, their descriptions, and related universities in a more interesting way.

Thus, ICT can complement traditional forms of educational activity, such as virtual excursions to production enterprises or participation in online conferences with company leaders or successful entrepreneurs. Such experiences help elevate learning to a qualitatively new level by fully immersing students in the cognitive process. The result of a virtual excursion is a sense of full participation in

real events, clearer understanding of the material, and the ability to assess knowledge through tests.

New educational technologies, including ICT, are constantly being introduced and improved in the education system. ICT is increasingly penetrating various areas of educational activity every day. This is facilitated by external factors such as the widespread informatization of society and the need to train specialists accordingly, as well as internal factors such as the distribution of modern computer technologies and software in educational institutions, the adoption of state and international programs for informatization of education, and the accumulation of necessary experience in this field.

In most cases, the use of informatization tools helps to intensify teachers' work and positively affects the efficiency of students' learning.

One of the ICT-based tools applicable in education is the specialized educational web forum, where participants can obtain information on a specific topic and exchange experiences. This form is actively used by methodologists of career guidance and post-internship support centers.

To address issues of career guidance for students and professional development for teachers, career guidance specialists at various educational organizations annually conduct regional web forums for students, children from different types of educational institutions, and children deprived of parental care under the theme "Choosing a Profession — Choosing My Future."

A child's entry into the social world is impossible without mastering initial social concepts, including familiarity with professions. Everything in a person's life, including career orientation, begins in childhood. The relevance of early

career guidance for preschool children is determined by the fact that preschool age is the most favorable period for developing an interest in professions. It allows forming an active interest in various types of work.

The main difficulty of career guidance is that a large part of this work cannot be directly observed. ICT helps to model various professional situations that cannot be reproduced in a kindergarten setting. For example, preschoolers cannot directly observe the work processes at a car factory or a shoe production plant. Therefore, using ICT in the educational process is recommended to form ideas about different professions among students. This not only makes the career guidance process more engaging but also helps overcome intellectual passivity in the classroom.

The following ICT tools can be used to develop early career orientation in students:

- **Multimedia presentations.** These materials attract children's attention, activate their visual and auditory perception, and serve as an excellent tool for demonstrating the diversity of professions. Multimedia-based lessons increase the speed of information transfer, improve understanding, and contribute to the development of all forms of thinking.
- **Virtual excursions.** With virtual excursions, children can learn about professions and workplaces in enterprises, factories, and organizations. Such excursions create the illusion of a real trip. By observing the conditions and tools of a specific profession, children apply their knowledge in independent activities, making role-playing games richer and more effective. The search method plays a major role in activating students'

activity during virtual excursions. Children not only get acquainted with professions but also actively search for information. This can be achieved by asking problem-based questions or assigning creative tasks before the excursion. Virtual excursions make memorization easier, make the learning process more dynamic and engaging, immerse students in a specific environment, and help form vivid and lasting ideas.

- **Interactive games.** These help develop career orientation skills in preschool children. They allow information to be presented playfully on a screen, which evokes great interest among children because it corresponds to their primary activity — play. The use of animation effects enhances children's engagement with the material. Such games increase students' enthusiasm for solving problems, foster curiosity, and develop cognitive abilities such as theoretical thinking, the ability to predict outcomes, and design-based reasoning.

The advantage of using ICT in early career guidance lies in the availability of relevant didactic materials, opportunities for repetition, visual clarity, and the integration of interactive tasks.

During such lessons, it is important not only to familiarize students with the world of professions but also to help them connect their interests and hobbies with possible career paths. The more professions a child “tries,” the more knowledge they gain and the better they can assess their own abilities.

Thus, the use of information technologies in career guidance work with secondary school students significantly enriches the educational process, enhances its quality and effectiveness, and renews its content.

Based on the objectives of career guidance work, analysis of scientific and pedagogical literature, and results of practical activities, the following key didactic principles can be highlighted: scientific approach in education; alignment of career guidance content and organization with modern economic needs; students' consciousness and activity; visualization; systematization, consistency, and complexity; retention of acquired knowledge; and individual approach.

Overall, many factors influence the effectiveness of the career guidance process, including:

- individual psychological characteristics of students;
- students' general education level and worldview;
- adherence to didactic principles of teaching;
- teachers' professional competence and methodological skills;
- availability of sufficient technical teaching tools;
- planning and control of career guidance activities;
- use of new information technologies.

Taking the above into account, it is clear that a teacher's professional activity has its own specific features and requires a high level of qualification in the field of information and communication technologies. This qualification implies that the teacher knows how to use modern technical tools (such as computers, audio and video devices), understands methods of working with computer technologies, and is able to apply them effectively in professional activities.

CONCLUSION

In conclusion, it should be noted that the importance of mobile applications for education is growing not only because of the availability and attractiveness of new technologies, but also due to the opportunities they provide: collaborative work on assignments among students, learning outside the classroom, and enabling everyone to speak and participate (rather than simply raising a hand).

For educational institutions, the use of mobile applications makes it possible to:

- facilitate foreign language learning for future IT specialists through mobile apps;
- create tests for teaching foreign languages;
- develop exercises for foreign language learning;
- use mobile devices as personal media libraries containing educational, methodological, and reference materials;
- connect mobile devices to institutional networks for educational and research purposes.

When discussing mobile applications for education, it is essential to highlight their integration with cloud services that serve as unified information platforms for storing data about students, teachers, and educational performance indicators. At present, there are many types of mobile applications — from alphabet-learning tools for children to self-study, communication, and mobile learning apps.

Thus, it should be emphasized that the widespread use of mobile technologies is driving constant changes in the field of education. Using mobile devices in the learning process is one of the effective ways to increase learning

motivation. These devices help fulfill fundamental human needs — communication, learning, and self-development. Integrating them into the educational process, especially for independent foreign language learning, significantly enhances learning efficiency.

REFERENCES

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PQ-4851 — “On measures to further improve the education system in the field of information technologies, develop scientific research, and integrate it with the IT industry.” (National Database of Legislation, No. 07/20/4851/1352).
2. The National Program for Personnel Training. (Collection of Legislative Acts of the Republic of Uzbekistan, 2013, No. 41. General Provisions).
3. Law of the Republic of Uzbekistan “On Education.” No. O‘RQ-637, dated September 23, 2020. (National Database of Legislation, No. 03/21/721/0952), Article 3.
4. Attewell.J. «Mobile technologies and learning: A technology update and mlearning project summary». Learning and Skills Development Agency, London, 2005
5. Kuklev.V. «Formation of mobile learning in Open and Distance
6. Education». International scientific practical conference correspondence «Internet in Education», October 12, 2009 - April 1, 2010; Moscow, Modern University for the Humanities; Moscow Financial-Industrial Academy. – Available at: http://www.conf.muh.ru/091012/thesis_Kuklev.htm

7. Ragus.M. «Mobile Learning: Handheld innovations in flexible
8. learning». Project Report. New Practices in Flexible Learning, Australian Flexible Learning Framework, 2004.

RAQAMLI IQTISODIYOTNING RIVOJLANISH OMILLARI VA MUAMMOLARI

Omonova Nigora Bahodir qizi

nomonova779@gmail.com

***Annotatsiya:** ushbu maqolada raqamli iqtisodiyotning zamonaviy jamiyatdagi o'rni, uning ijobiy va salbiy jihatlari tahlil qilinadi. Raqamli transformatsiya jarayonlari ishlab chiqarish, moliya, ta'lim va davlat boshqaruvi tizimlariga qanday ta'sir ko'rsatayotgani ilmiy asosda yoritilgan. Tadqiqotda raqamli iqtisodiyotning asosiy afzalliklari sifatida iqtisodiy samaradorlik, shaffoflik, yangi kasblarning paydo bo'lishi va hududiy tengsizlikning qisqarishi ko'rsatib o'tilgan. Shu bilan birga, raqamli tengsizlik, kiberxavfsizlik, texnologik qaramlik va mehnat bozorida o'zgarishlar uning salbiy tomonlari sifatida tahlil qilingan. Raqamli iqtisodiyotning afzalliklarini samarali yo'lga qo'yish va salbiy oqibatlarni kamaytirish bo'yicha takliflar berildi.*

***Kalit so'zlar:** raqamli iqtisodiyot, raqamli transformatsiya, innovatsiya, kiberxavfsizlik, sun'iy intellekt, avtomatlashtirish, mehnat bozori, raqamli tengsizlik, elektron hukumat, texnologik rivojlanish.*

XXI asr insoniyat taraqqiyoti tarixida yangi bosqichni boshlab berdi. Bu bosqichning eng muhim belgisi raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (Big Data), bulutli hisoblash va internet tarmoqlarining jadal rivojlanishidir. Aynan shu omillar global miqyosda yangi iqtisodiy tizim – raqamli

iqtisodiyotning shakllanishiga sabab bo'ldi. Raqamli iqtisodiyot an'anaviy iqtisodiy faoliyatdan tubdan farq qiladi, chunki u tovar va xizmatlar almashinuvida axborot oqimlarini, raqamli platformalarni, elektron to'lovlarni va sun'iy intellekt texnologiyalarini asosiy vosita sifatida qo'llaydi. Jahon tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, raqamli iqtisodiyotning samarali joriy etilishi mamlakatlarning raqobatbardoshligini oshiradi, iqtisodiy o'sishni tezlashtiradi va yangi innovatsion imkoniyatlar yaratadi. O'zbekiston ham bu jarayondan chetda emas. Mamlakatda so'nggi yillarda "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi qabul qilinib, raqamli infratuzilmani rivojlantirish, davlat boshqaruvini elektronlashtirish, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlarida raqamli yechimlarni joriy etish, shuningdek, elektron tijoratni kengaytirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu islohotlar iqtisodiy samaradorlikni oshirish, shaffoflikni ta'minlash va korrupsiyaviy holatlarni kamaytirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, raqamli iqtisodiyotning joriy etilishi bilan bir qatorda ayrim salbiy jihatlar ham yuzaga chiqmoqda: bu raqamli tengsizlik, texnologik qaramlik, kiberxavfsizlik muammolari va mehnat bozoridagi o'zgarishlardir.

Raqamli iqtisodiyotning asosiy afzalliklari orasida birinchidan, iqtisodiy samaradorlikning oshishini qayd etish lozim. Avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish jarayonlari, robototexnika va sun'iy intellekt resurslardan samarali foydalanish imkonini beradi. Bu esa mahsulot ishlab chiqarish vaqtini qisqartiradi, inson omilidan kelib chiqadigan xatoliklarni kamaytiradi va xarajatlarni tejaydi. Masalan, sanoat korxonalarida "raqamli egizak" (digital twin) texnologiyasi yordamida ishlab chiqarish liniyalari real vaqt rejimida tahlil qilinib, nuqsonlar oldi

olinadi. Natijada foydalilik darajasi oshadi, ishlab chiqarish samaradorligi 15–30 foizgacha ko‘tariladi.

Ikkinchidan, raqamli iqtisodiyot shaffoflikni ta‘minlaydi. Elektron to‘lov tizimlari, elektron hujjat aylanishi, raqamli soliq platformalari hamda blokcheyn texnologiyasi yordamida iqtisodiy operatsiyalarni yashirish yoki soxtalashtirish imkoniyati kamayadi. Masalan, elektron kontraktatsiya tizimlari, elektron davlat xaridlari va elektron hisob-fakturalar orqali byurokratik to‘siqlar qisqaradi. Shuningdek, davlat sektorida ochiqlik va nazorat darajasi oshadi. Shu boisdan ko‘plab davlatlarda raqamli iqtisodiyot korrupsiyani kamaytirishning eng samarali vositalaridan biri sifatida qaralmoqda.

Uchinchi afzallik – yangi ish o‘rinlari va kasblarning paydo bo‘lishidir. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi natijasida IT mutaxassislari, dasturchilar, ma‘lumotlar tahlilchilari, kiberxavfsizlik mutaxassislari, kontent yaratuvchilar, onlayn marketing bo‘yicha ekspertlar kabi yangi kasblarga talab ortmoqda. Shu bilan birga, masofaviy ish, frilans va gig-iqtisodiyot (gig economy) kabi yangi bandlik shakllari vujudga keldi. Bu holat ayniqsa yoshlar uchun moslashuvchan mehnat bozorini yaratadi, ayollar va nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun ham imkoniyatlar ochadi.

To‘rtinchidan, raqamli iqtisodiyot hududiy tengsizlikni kamaytiradi. Internet texnologiyalari yordamida chekka hudud aholisiga ta‘lim, tibbiyot, moliya va savdo xizmatlarini masofadan turib taqdim etish mumkin. Masalan, onlayn ta‘lim platformalari qishloq joylarda yashovchi o‘quvchilar uchun global sifatdagi

bilimlarga kirish imkonini beradi, telemeditsina esa tibbiy maslahat olishni soddalashtiradi. Shu tariqa raqamli texnologiyalar ijtimoiy adolatni ta'minlashda ham muhim rol o'ynaydi.

Beshinchidan, davlat boshqaruvida raqamli texnologiyalarning qo'llanilishi samaradorlikni oshiradi. Elektron hukumat (e-government) tizimi orqali fuqarolar turli xizmatlardan onlayn tarzda foydalanadi, bu esa vaqt va resurslarni tejaydi. Masalan, soliq, bojxona, ro'yxatdan o'tkazish va litsenziyalash jarayonlari avtomatlashtirilgan bo'lib, inson omilini kamaytirgan. Natijada fuqarolarning davlat idoralariga ishonchi ortmoqda.

Shu bilan birga, raqamli iqtisodiyot ayrim salbiy oqibatlariga ham ega. Birinchidan, raqamli tengsizlik masalasi dolzarbdir. Internet tarmog'iga ulanish imkoniyati, texnik vositalarning mavjudligi va raqamli savodxonlik darajasidagi tafovutlar aholining turli qatlamlari orasida yangi iqtisodiy tafovutlarni keltirib chiqarmoqda. Raqamli infratuzilma yaxshi rivojlanmagan hududlarda aholining iqtisodiy faolligi past bo'lib qolmoqda. Bu holat ijtimoiy tengsizlikni yanada kuchaytiradi.

Ikkinchidan, kiberxavfsizlik muammolari ortib bormoqda. Axborot tizimlarining keng joriy etilishi bilan bir qatorda, ma'lumotlar o'g'riligi, xakerlik hujumlari, firibgarlik holatlari ham ko'paymoqda. Ayniqsa, moliyaviy sektor, elektron to'lov tizimlari va davlat ma'lumotlar bazalari uchun bu jiddiy tahdiddir. Shu bois, raqamli iqtisodiyotda ishonch va xavfsizlikni ta'minlash eng muhim masalalardan biri hisoblanadi.

Uchinchidan, raqamli transformatsiya an'anaviy ish o'rinlarini qisqartirmoqda. Avtomatlashtirilgan tizimlar ishlab chiqarish, savdo va xizmat ko'rsatish sohalarida inson mehnatini o'rnini bosmoqda. Natijada ayrim kasblar yo'qolib, mehnat bozorida strukturaviy o'zgarishlar yuz beradi. Bu esa qayta tayyorlash va yangi kompetensiyalarni shakllantirish zaruratini tug'diradi.

To'rtinchidan, huquqiy va axloqiy masalalar yechimini kutmoqda. Sun'iy intellekt tomonidan qabul qilingan qarorlar uchun javobgarlik, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, intellektual mulk huquqlarini tartibga solish, raqamli platformalarning monopoliyalashuviga qarshi kurashish kabi masalalar jahon miqyosida dolzarb bo'lib qolmoqda. O'zbekiston qonunchiligida ham raqamli iqtisodiyotga oid normativ-huquqiy baza bosqichma-bosqich yangilanmoqda.

Beshinchidan, texnologik qaramlik masalasi ham e'tiborga loyiqdir. Ko'plab davlatlar, jumladan, O'zbekiston ham dasturiy mahsulotlar, serverlar va sun'iy intellekt texnologiyalarida xorijiy kompaniyalarga tayanadi. Bu esa milliy axborot xavfsizligi nuqtayi nazaridan xavf tug'diradi. Shu bois, mahalliy IT mahsulotlarini ishlab chiqish, milliy bulut infratuzilmasini yaratish va kiberxavfsizlikni mustahkamlash strategik ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, raqamli iqtisodiyot insoniyat taraqqiyotining yangi bosqichi bo'lib, u iqtisodiy o'sishni tezlashtiradi, resurslardan samarali foydalanish imkonini beradi va ijtimoiy adolatni kuchaytiradi. Shu bilan birga, u yangi tahdid va muammolarni ham keltirib chiqaradi. Raqamli tengsizlik, kiberxavfsizlik,

mehnat bozoridagi o'zgarishlar va texnologik qaramlik kabi muammolarni bartaraf etish uchun kompleks yondashuv zarur. O'zbekiston uchun eng muhim vazifalardan biri – raqamli transformatsiyani chuqurlashtirish bilan birga, ijtimoiy himoya, ta'lim va mehnat siyosatini raqamli davr talablariga moslashtirishdir. Faqat shundagina raqamli iqtisodiyot mamlakat barqaror rivojlanishining poydevoriga aylanadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi Farmoni PF–6079. – Toshkent, 2020.
2. Brynjolfsson E., McAfee A. The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. – New York: W.W. Norton, 2014.
3. Tapscott D. The Digital Economy: Rethinking Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence. – New York: McGraw-Hill, 2015.
4. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. – Geneva: World Economic Forum, 2016.
5. OECD. Going Digital: Shaping Policies, Improving Lives. – Paris: OECD Publishing, 2019.
6. Bukht R., Heeks R. Defining, Conceptualising and Measuring the Digital Economy. – Development Informatics Working Paper, No. 68, University of Manchester, 2017.
7. UNCTAD. Digital Economy Report 2023: Cross-border Data Flows and Development. – New York and Geneva: United Nations, 2023.

8. Sh.M. Mirziyoyev. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi (2022–2026 yillar). – Toshkent, 2022.
9. Tapscott D., Tapscott A. Blockchain Revolution: How the Technology Behind Bitcoin and Other Cryptocurrencies Is Changing the World. – New York: Penguin, 2018.
10. Karimov B.A. Raqamli iqtisodiyot asoslari: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2022.

ТИЖОРАТ БАНКЛАРНИНГ КРЕДИТ СИЁСАТИНИ ТАЪСИР ҚИЛУВЧИ ОМИЛЛАР

Рустамов Б.
БФА-тингловчиси

Аннотасия. Мазкур татқиқот иши Ўзбекистон тиждорат банклари кредит фаолиятининг 2020–2024 йиллар давридаги динамикаси таҳлил қилинган. Хусусан, узоқ ва қисқа муддатли кредитлар таркиби, муаммоли кредитлар улуши, кредит портфели сифати ва унинг банк фойдалилигига таъсири кўриб чиқилган. Таҳлил натижаларига асосланиб, банкларда кредит сиёсатини такомиллаштириши бўйича қатор амалий таклифлар ишлаб чиқилган. Улар орасида кредит таваккалчилигини пасайтириши, ликвидликни мустаҳкамлаш, диверсификацияни таъминлаш, корпоратив бошқарув самарадорлигини ошириши ва рақамли технологиялардан кенг фойдаланиши каби йўналишлар устувор деб белгиланган.

Умуман олганда, диссертация натижалари тиждорат банклари учун кредит сиёсатини илмий-назарий ва амалий жиҳатдан такомиллаштиришига хизмат қилиб, миллий банк тизимининг барқарор ривожланиши ҳамда халқаро стандартларга яқинлашишига қаратилган

Калит сўзлар: Тиждорат банклари, кредит сиёсати, кредит таваккалчилиги, муаммоли кредитлар, диверсификация, молиявий барқарорлик, Basel III, рақамли технологиялар, онлайн скоринг, Big Data, кредит портфели.

Кириш. Халқаро тажриба шуни кўрсатадики, банкларда кредит сиёсати шаффоф ва бозор механизмлари асосида ташкил этилганда, иқтисодиётда инвестиция фаолияти кучаяди, аҳоли ва тадбиркорлик

субъектларининг молиявий хизматларга ишончи ортади. Шу боис, Ўзбекистон тижорат банклари кредит сиёсатини такомиллаштириш — иқтисодиёт барқарорлиги, молиявий ресурсларни самарали тақсимлаш ва кредит рискларини минималлаштиришнинг асосий шартларидан бири ҳисобланади.

Сўнги йилларда мамлакатимизда тижорат банклари кредит портфели ҳажми сезиларли даражада ўсди. Масалан, 2020 йил 1 январь ҳолатига жами кредит портфели тахминан 211,6 трлн сўм бўлган бўлса, 2025 йил 1 январь ҳолатида бу кўрсаткич қарийб 533,1 трлн сўмга етди. Бу беш йил ичида кредит портфели ҳажми қарийб 2,5 баробарга ўсганини кўрсатади (сбу.uz 2025).

Бироқ, портфель ҳажми ўсиши билан бирга муаммоли кредитлар улуши ҳам кўпайган. Агар 2020 йилда қайтмас кредитлар улуши тахминан 2,6% атрофида бўлган бўлса, 2025 йил бошига келиб бу кўрсаткич 4,0% даражасига етди (сбу.uz 2025). Бу ҳолат кредит сиёсатини такомиллаштиришда риск-менежмент ва назорат механизмларини янада кучайтириш зарурлигини англатади.

Кредитлар таркибида ҳам сифат жиҳатидан ўзгаришлар кузатилмоқда. Юридик шахсларга берилган кредитлар ҳали ҳам асосий улушни ташкил этса-да, жисмоний шахсларга ажратилган кредитлар ҳажми барқарор ўсиб, 2025 йил бошида уларнинг улуши 177,5 трлн сўмга етди (сбу.uz 2025). Бу аҳоли ўртасида чакана кредит маҳсулотларига талабнинг ортиб боришини ва банклар томонидан ушбу сегментга эътибор кучайганини англатади.

Шу нуқтаи назардан, Ўзбекистон тижорат банклари учун кредит сиёсатини такомиллаштириш нафақат кредит ресурслари ҳажмини кенгайтиришни, балки уларнинг сифатини таъминлаш, диверсификацияни кучайтириш, рақамли кредитлаш тизимларини жорий этиш ва халқаро стандартларга мос келувчи риск-менежмент механизмларини амалга оширишни ҳам тақозо этмоқда.

Демак, “Тижорат банкларини кредит сиёсатини такомиллаштириш” мавзусининг долзарблиги шундаки, у 2020–2025 йилларда кузатилган ўсиш суръатлари ва сифат муаммолари шароитида банк тизимида кредит ресурсларини самарали тақсимлаш, таваккалчиликларни камайтириш ҳамда миллий иқтисодиёт барқарорлигига ҳисса қўшиш йўлларини илмий-назарий асосда ўрганиш заруратидан келиб чиқади.

Адабиётлар шарҳи. Рус олими Костина М.В. (2022) ўзининг «Кредитная политика коммерческого банка как инструмент управления финансовыми рисками» номли илмий мақоласида тижорат банклари учун кредит сиёсатини молиявий рискларни бошқаришнинг асосий механизми сифатида талқин қилади. Муаллифнинг фикрича, кредит сиёсати нафақат банкнинг кредит операцияларини ташкил этишда йўл-йўриқ вазифасини бажаради, балки риск-менежмент тизимининг узвий қисми сифатида ҳам хизмат қилади.

Асосий эътибор кредит портфелини самарали бошқариш орқали хавфларни минималлаштиришга қаратилган. Костина таъкидлайдики, кредит портфели таркибидаги хатарлар, жумладан, қайтмас кредитлар (NPL) улушининг ўсиши банкнинг молиявий барқарорлигига жиддий таъсир

кўрсатиши мумкин. Шу сабабли, кредит сиёсатида рискларни баҳолаш, диверсификация механизмларини қўллаш ва кредит бериш мезонларини аниқ белгилаш алоҳида аҳамиятга эга (Kostina, 2022).

Шунингдек, муаллиф кредит сиёсати ва риск-менежментнинг ўзаро боғлиқлигини очиб бериб, уларнинг банк фаолиятида бир-бирини тўлдирувчи омиллар эканини таъкидлайди. Масалан, кредит сиёсатини самарали йўлга қўйиш банкнинг капитал етарлилигини сақлаб туриш, ликвидлик кўрсаткичларини таъминлаш ва кредит рискларини камайтиришда муҳим ўрин тутди.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси. Рус олими Костина М.В. (2022) ўзининг «Кредитная политика коммерческого банка как инструмент управления финансовыми рисками» номли илмий мақоласида тижорат банклари учун кредит сиёсатини молиявий рискларни бошқаришнинг асосий механизми сифатида талқин қилади. Муаллифнинг фикрича, кредит сиёсати нафақат банкнинг кредит операцияларини ташкил этишда йўл-йўриқ вазифасини бажаради, балки риск-менежмент тизимининг узвий қисми сифатида ҳам хизмат қилади.

Асосий эътибор кредит портфелини самарали бошқариш орқали хавфларни минималлаштиришга қаратилган. Костина таъкидлайдики, кредит портфели таркибидаги хатарлар, жумладан, қайтмас кредитлар (NPL) улушининг ўсиши банкнинг молиявий барқарорлигига жиддий таъсир кўрсатиши мумкин. Шу сабабли, кредит сиёсатида рискларни баҳолаш, диверсификация механизмларини қўллаш ва кредит бериш мезонларини аниқ белгилаш алоҳида аҳамиятга эга (Kostina, 2022).

Шунингдек, муаллиф кредит сиёсати ва риск-менежментнинг ўзаро боғлиқлигини очиб бериб, уларнинг банк фаолиятида бир-бирини тўлдирувчи омиллар эканини таъкидлайди. Масалан, кредит сиёсатини самарали йўлга қўйиш банкнинг капитал етарлилигини сақлаб туриш, ликвидлик кўрсаткичларини таъминлаш ва кредит рискларини камайтиришда муҳим ўрин тутди.

Шу нуқтаи назардан, Костина М.В.нинг тадқиқоти тижорат банклари учун кредит сиёсатини рискларни бошқаришнинг стратегик воситаси сифатида кўриш зарурлигини илмий жиҳатдан асослайди.

Иванова Н.А. ва Печенкина О.С. (2023) ўз тадқиқотларида «Кредитная политика коммерческого банка в современных условиях» мавзусини ёритиб, тижорат банкларининг кредит сиёсати замонавий иқтисодий шароитда қандай ўрин тутишини таҳлил қиладилар. Муаллифлар фикрига кўра, кредит сиёсати банкнинг фаолиятида стратегик аҳамият касб этиб, унинг молиявий барқарорлиги ва бозордаги рақобатбардошлигини белгилайди.

Асосий эътибор кредит сиёсати ва назорат органлари ўртасидаги ўзаро муносабатларга қаратилган. Муаллифлар таъкидлайдиларки, тижорат банклари кредит сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш жараёнида давлат ва Марказий банк томонидан белгиланган қоидалар, норматив ҳужжатлар ҳамда халқаро стандартларга мувофиқ фаолият юритиши зарур (Ivanova & Pechenkina, 2023). Бу банklar учун рискларни камайтириш, мижозлар ишончини ошириш ва барқарор молиявий натижаларга эришиш имконини беради.

Тадқиқотда замонавий иқтисодий муҳитдаги қатор омиллар – глобаллашув жараёнлари, рақамли технологияларнинг жорий этилиши, инфляция босими ва молия бозорларидаги беқарорлик – банкларнинг кредит сиёсатини такомиллаштириш заруратини янада ошириб бораётгани таъкидланган. Шу боис, авторлар фикрича, кредит сиёсати банк учун нафақат ички бошқарув воситаси, балки ташқи муҳит билан самарали ҳамкорликни таъминловчи механизм сифатида ҳам қаралиши керак.

Муаллифлар, шунингдек, кредит сиёсати тижорат банклари рақобатбардошлигини белгилайдиган ҳал қилувчи омил эканини урғу билан қайд этадилар. Самарали кредит сиёсати банкка мижозлар эҳтиёжларига тезкор жавоб қайтариш, рискларни диверсификация қилиш, кредит портфели сифатини ошириш ва бозорда устун мавқе эгаллаш имконини яратади.

Хулоса ва таклифлар. Бозор иқтисодиёти шароитида кредитнинг энг асосий тури сифатида банк кредити ҳисобланади. У тижорат банклари орқали тақдим этилади ва турли шакл ҳамда йўналишларда амалга оширилади. Кредит муносабатлари юзага келиши учун албатта унинг объектлари (яъни молиявий ресурслар) ва субъектлари (иштирокчилар) мавжуд бўлиши зарур. Банк кредитидаги субъектлар сифатида тижорат банклари, турли мулкчилик шаклидаги хўжалик субъектлари, аҳоли ва ҳатто давлат ҳам қатнашиши мумкин.

Кредит жараёнида субъектлар икки гуруҳга ажралади:

- бир томондан, кредит берувчи – ўзининг вақтинча бўш маблағларини белгиланган шартлар асосида қарзга берувчи субъект;

- иккинчи томондан, қарз олувчи – ушбу маблағлардан вақтинча фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлиб, белгиланган муддатда уни қайтариш ва фоиз тўлаш мажбуриятини ўз зиммасига олувчи томон.

Банк кредитида эса асосий кредитор сифатида банклар намоён бўлади. Улар жамғариб олинган маблағларни эҳтиёжманд субъектларга қайта тақсимлайди ва шу орқали иқтисодиётда ресурсларни самарали жойлаштириш вазифасини бажаради.

Ўзбекистон Республикасида турли мулкчилик шаклидаги корхона ва ташкилотлар ташкил этилиши ва уларнинг фаолият юритиши учун ҳуқуқий база яратилган. Шу билан бирга, аралаш мулкчилик асосидаги корхоналарга ҳам йўл очилган. Бу эса кредит муносабатлари субъектлари сонининг кўпайишига ва кредит бозорида рақобатнинг кучайишига олиб келди.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, кредитлаш таркибини қуйидагича тасвирлаш мумкин:

1-расм. Тижорат банкларнинг кредит муносабатларининг

таркибий қисмлари

Манба: Муаллиф ишланмаси

Кредитлашнинг объекти қарзга олинган маблағлар ёки товар шаклидаги моддий бойликлардан ташкил топади. Умуман олганда, кредит тизими учта асосий элемент — кредитлашнинг субъекти, объекти ва таъминотининг ўзаро боғлиқ ҳолда фаолият юритиши орқали амал қилади. Бироқ амалиётда баъзи ҳолларда кредит таъминотсиз ҳам тақдим этилиши мумкин.

Масалан, халқаро бозорда обрў қозонган ва молиявий жиҳатдан барқарор ҳисобланган йирик компания вақтинчалик қийинчиликка дуч келганда банк унга таъминотсиз кредит беришга мойил бўлади. Чунки бундай миждоз билан муносабатни йўқотиш банк учун иқтисодий жиҳатдан манфаатли эмас. Шунингдек, келажакда юқори самара ва фойда келтирадиган истиқболли инвестиция лойиҳаси тақдим этилганда ҳам банк ушбу лойиҳа ишончли деб топилса, катта таваккалчиликка қарамасдан кредит ажратиши мумкин.

Кредитлаш субъекти сифатида эса мулкчилик шаклидан қатъи назар, банк ишончини қозона олган ва кредит шартларига — яъни белгиланган муддатда қарзни қайтариш ва фоиз тўлаш мажбуриятига амал қилишга тайёр субъектлар иштирок этади.

Аниқроқ қилиб айтганда, кредитлаш субъектларига қуйидагилар киради:

- давлатга қарашли корхона ва ташкилотлар;
- кооперативлар;

- ишлаб чиқариш субъектлари ва савдо ташкилотлари;
- якка меҳнат фаолияти билан шуғулланувчи шахслар, фермерлар, микрофирмалар, ширкатлар ҳамда турли тижорат бирлашмалари;
- бошқа банклар;
- турли хўжалик юритувчи субъектлар, жумладан ҳукумат корхоналари, қўшма корхоналар ва халқаро ташкилотлар.

Шундай қилиб, кредитлаш объекти ва субъекти турли кўринишларда намоён бўлиши мумкин. Банклар учун энг муҳим вазифа — мижознинг молиявий барқарорлиги ва ишончилигини баҳолаб, кредит рискларини минимал даражада ушлаб туришдир.

Кредитлаш объекти сифатида кўпинча товар-моддий бойликлар устувор аҳамиятга эга бўлади. Корхоналарда улар ишлаб чиқариш жараёнига жалб этилиши, мавсумий ишлаб чиқариш хусусиятлари билан боғлиқ ҳолларда захираларни режадан ортиқ тўпланиши, импорт маҳсулотлари келиб тушиши ёки уларнинг ташиш харажатларини қоплаш каби ҳолатларда банк кредитларига эҳтиёж туғилади. Шунингдек, савдо ва таъминот ташкилотларида ортиқча товар захиралари шаклланганда ҳам кредит зарурияти юзага келиши мумкин.

Ишлаб чиқариш харажатларини молиялаштиришда ҳам кредитнинг аҳамияти катта. Айниқса, ишлаб чиқариш жараёнида маблағлар тушуми билан харажатларнинг вақти мос келмаганда, тугалланмаган ишлаб чиқариш ҳажми ортиб кетганда ёки янги маҳсулот турини йўлга қўйиш, корхонани таъмирлаш ва модернизация қилиш зарурати пайдо бўлганда кредит воситалари қўлланилади.

Айланма маблағлар асосан дебиторлик қарзлари ёки товар-моддий бойликлар билан таъминланади. Қурилиш соҳасида эса “оралиқ” кредитлар кенг тарқалган бўлиб, улар бинолар ва иншоотлар қурилиши, савдо марказлари ташкил этилиши учун ажратилади. Бундай кредитлар қурилиш материаллари ва жиҳозларини сотиб олиш, ишчи кучини жалб қилиш каби мақсадларга йўналтирилади.

Чакана товар айланмасига берилган кредитлар эса асосан узоқ муддат фойдаланиладиган товарлар – автомобиллар, маиший техника, мебеллар хариди учун қўлланилади. Бу ҳолатда кредит бериш дилерлар билан тузилган шартнома асосида пайдо бўладиган дебиторлик қарзини молиялаштириш шаклида амалга оширилади. Бундай амалиёт кўпинча факторинг деб ҳам аталади.

Кредитлар фирмаларнинг жорий эҳтиёжларини қоплаш, айланма маблағларнинг айланишини таъминлаш ҳамда ишлаб чиқариш жараёнини узлуксиз давом эттириш учун қўлланилади. Улар кўпинча тез пулга айланувчи активлар гарови остида берилади ва, одатда, 12 ойгача муддатни ўз ичига олади. Таъминот сифатида хом-ашё захиралари, тайёр маҳсулот, товар-моддий бойликлар ёки дебиторлик қарзлари қабул қилинади. Тижорат банклари факторинг операциялари орқали фирмаларга уларнинг дебиторлик қарзларининг 90% миқдорида кредит ажратиши мумкин.

Кредит воситалари ҳисоб-китобларни амалга оширишда ҳам қўлланилади: корхоналарнинг мол етказиб берувчилар билан ҳисоб-китоблари, аккредитив очиш, иш ҳақини тўлаш ёки давлат корхоналарига ажратиладиган маблағлар шулар жумласидандир.

Узоқ муддатли кредитлар эса қуйидаги объектларни молиялаштиришга йўналтирилади:

- ишлаб чиқариш объектларини қуриш;
- ишлаб чиқаришни кенгайтириш, қайта жиҳозлаш ва реконструкция қилиш;
- техника, асбоб-ускуналар ва транспорт воситаларини харид қилиш;
- янги маҳсулот турларини ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш;
- ноишлаб чиқариш соҳаси объектларини барпо этиш.

Кўриниб турибдики, кредит турларига қараб уларнинг объекти ва субъектлари фарқ қилади. Масалан, тижорат кредитида объект товар ҳисобланса, субъект сотувчи ва харидордан иборат бўлади. Банк кредитида эса турли объектлардан фойдаланиш мумкин, истеъмол кредитида объект сифатида истеъмол товарлари иштирок этади, халқаро кредитда эса субъектлар асосан давлатлар ва халқаро молиявий ташкилотлар ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Қодиров, А. (2005). Тижорат банклари фаолиятининг таҳлили. Бозор, пул ва кредит. Тошкент.
2. Қодиров, А. (2004). Кредит бериш механизмини такомиллаштириш. Бозор, пул ва кредит, №6, 10–13-бетлар. Тошкент.
3. Чулчиев, З. (2013). Банк кредитлари – юрт фаровонлигини таъминлашга. Бозор, пул ва кредит, №1, 31–33-бетлар. Тошкент.

4. Абдуллаева, Ш.З. (2007). Пул, кредит ва банклар. Тошкент.
5. Муминова, М.Б. (2019). Кредит сиёсатини такомиллаштиришнинг назарий асослари. Тошкент.
6. Бозоров, Р. (2024). Инфляция ва солиқ сиёсати ўзгаришларининг банкларнинг кредит фаолиятига таъсири. Иқтисодиёт журнали. Тошкент.
7. Костина, М.В. (2020). Кредит сиёсатини риск-менежмент воситаси сифатида қўллаш. Москва.
8. Иванова, Н.А. (2018). Замонавий шартларда кредит сиёсатининг стратегик аҳамияти. Москва.
9. Печенкина, О.С. (2019). Коммерция банкларида кредитлашнинг назарий-амалий жиҳатлари. Москва.
10. Кузнецова, В.В. (2021). Банк кредит сиёсати ва унинг самарадорлиги. Санкт-Петербург.
11. Ларина, О.И. (2020). Кредит портфелини бошқаришда инновацион ёндашувлар. Москва.

**GLOBALLASHUV SHAROITIDA EKOLOGIK
MUAMMOLARNING IJTIMOYIY OQIBATLARI**

Mahmudov G'ayrat Xikmatilloevich

Shahrisabz davlat pedagogika institute

Ijtimoiy fanlar kafedrası o'qituvchisi

E-mail: gayratxikmatillayevich@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0007-7190-6319>

Annotatsiya Mazkur maqolada globallashuv jarayonining ekologik tizimlarga ko'rsatgan ta'siri, ekologik inqirozlarning ijtimoiy hayotga, aholi salomatligiga hamda madaniy qadriyatlarga ta'siri tahlil qilinadi. Shuningdek, barqaror rivojlanish konsepsiyasi asosida ekologik madaniyatni shakllantirish yo'nalishlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: globallashuv, ekologik inqiroz, ijtimoiy oqibat, barqaror rivojlanish, ekologik madaniyat, antropogen omillar.

XXI asr insoniyat tarixida globallashuv jarayoni misli ko'rilmagan sur'atlar bilan kechmoqda. Texnologik taraqqiyot, axborot-kommunikatsiya inqilobi, sanoat ishlab chiqarishining keskin kengayishi, urbanizatsiya va transport tizimlarining rivojlanishi insoniyat hayot tarzini tubdan o'zgartirmoqda. Shu bilan birga, ushbu o'zgarishlar tabiat bilan inson o'rtasidagi muvozanatni izdan chiqarib, ekologik xavf omillarini kuchaytirmoqda.

Globallashuvning ekologik oqibatlari endilikda nafaqat tabiiy resurslarning kamayishida yoki atmosfera ifloslanishida, balki ijtimoiy tuzilmalarning barqarorligiga, inson salomatligiga, ma'naviy qadriyatlarga va ijtimoiy ongga ham chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. BMT ma'lumotlariga ko'ra, so'nggi o'n yilliklarda insoniyat tomonidan energiya va xom ashyo iste'moli ikki baravar ortgan bo'lsa-da, tabiiy ekotizimlarning tiklanish sur'atlari bu jarayon ortidan yetolmayapti.

Natijada, iqlim o'zgarishi, cho'llanish, suv tanqisligi, havoning ifloslanishi, biologik xilma-xillikning qisqarishi kabi global ekologik muammolar insoniyatning ijtimoiy hayotini, iqtisodiy barqarorligini va madaniy qadriyatlar tizimini bevosita xavf ostiga qo'ymoqda. Shu bois, bugungi kunda ekologik xavfsizlikni ta'minlash, ekologik madaniyatni rivojlantirish va barqaror rivojlanish tamoyillarini hayotga tatbiq etish nafaqat ekologlarning, balki butun jamiyatning ustuvor vazifasiga aylangan

Globalashuv — bu iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ekologik jarayonlarning o'zaro chambarchas bog'lanib, butun insoniyat uchun yagona tizimga aylanib borishidir. U, bir tomondan, axborot oqimlari, ilm-fan va texnologiyaning jadal rivojlanishiga turtki bo'layotgan bo'lsa, boshqa tomondan, tabiat resurslaridan haddan tashqari foydalanish, chiqindilar miqdorining ortishi va ekologik nomutanosiblikning kuchayishiga olib kelmoqda. Globalashuvning iqtisodiy tarkibi — bu kapital, tovar va mehnatning erkin harakati, transmilliy korporatsiyalarning kengayishi, xalqaro savdoning jadal o'sishi kabi jarayonlarda namoyon bo'ladi. Ammo bu jarayonlar ekologik jihatdan befarq tarzda olib borilayotganida tabiat resurslarining ekspluatatsiyasi keskin ortadi. Masalan, yirik sanoat davlatlari o'z ishlab chiqarish chiqindilarining muayyan qismini rivojlanayotgan mamlakatlarga eksport qilmoqda, bu esa “ekologik imperializm” deb ataluvchi holatni yuzaga keltiradi.

BMTning 2023-yilgi “Global Environmental Outlook” hisobotida qayd etilishicha: “So'nggi 50 yil davomida insoniyat Yer biosferasining taxminan 75

foizini o'zgartirdi. Bunda tabiiy ekotizimlarning 60 foizi antropogen faoliyat natijasida degradatsiyaga uchragan"¹.

Bu raqamlar globallashuvning ekologik tus olgan inqirozini yaqqol ifodalaydi. Iqtisodiy rivojlanish va ekologik barqarorlik o'rtasidagi nomutanosiblik insoniyatni yangi bosqich — ekologik javobgarlik davri sari undamoqda.

Shuningdek, globallashuv sharoitida "iste'molchilik jamiyati" fenomeni shakllanmoqda. Reklama va marketing siyosati orqali inson ongida "ko'proq iste'mol qilish — bu taraqqiyot" degan noto'g'ri tasavvur paydo bo'ldi. Shu bois, plastik mahsulotlar, avtomobillar, sintetik tovarlar ishlab chiqarish hajmi ortib bormoqda, ammo ularning qayta ishlanish darajasi juda pastligicha qolmoqda.

Ekolog olim L. Brownning fikricha:

"Insoniyat tabiatni o'ziga bo'ysundirishni o'ylab, aslida o'z hayot asoslarini yemirmoqda"². Globallashuvning ekologik oqibatlarini yumshatish uchun ekologik siyosatni xalqaro darajada uyg'unlashtirish, transmilliy korporatsiyalar faoliyatini ekologik nazorat ostiga olish va "yashil iqtisodiyot" tamoyillarini tatbiq etish zarur. Shundagina iqtisodiy manfaatlar va ekologik xavfsizlik o'rtasida muvozanat saqlanishi mumkin bo'ladi.

Ekologik inqirozlar inson hayoti sifatiga bevosita ta'sir qiladi. Ularning asosiy ijtimoiy oqibatlarini quyidagicha tasniflash mumkin:

1. Sog'liqni saqlash muammolari. Atmosferaning ifloslanishi, ichimlik suvi tanqisligi va oziq-ovqat zanjiridagi toksik moddalarning to'planishi ko'plab

¹ United Nations. Global Environmental Outlook Report – 2023. – New York: United Nations Environment Programme (UNEP), 2023.

² Brown, L. Eco-Economy: Building an Economy for the Earth. – New York: W. W. Norton & Company, 2001.

kasalliklarning — allergiya, saraton, yurak-qon tomir kasalliklari — keng tarqalishiga olib kelmoqda.

2. Ijtimoiy tengsizlik. Ekologik boyliklardan adolatsiz foydalanish kambag'allik va migratsiya jarayonlarini kuchaytiradi. "Ekologik qochqinlar" soni yildan-yilga ortib bormoqda.

3. Madaniy va axloqiy inqiroz. Tabiatni faqat iqtisodiy manfaat manbai sifatida ko'rish natijasida inson ma'naviy qadriyatlaridan uzoqlashmoqda.

4. Ijtimoiy beqarorlik. Resurslar tanqisligi sababli ekologik nizolar, suv va yer resurslari ustidan bahslar yuzaga kelmoqda.

Ekologik muammolarni yumshatish uchun BMT tomonidan ilgari surilgan "Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDGs)" konsepsiyasi asosiy yo'nalish bo'lib xizmat qiladi. Bu maqsadlar orasida iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish, toza suv va sanitariya, barqaror shaharlar kabi ustuvor yo'nalishlar mavjud. Ekologik madaniyat — bu insonning tabiatga ongli, mas'uliyatli munosabatidir. Uni shakllantirishda ta'lim, fan, OAV va fuqarolik jamiyati muhim rol o'ynaydi.

O'zbekiston ekologik siyosatida so'nggi yillarda muhim natijalarga erishilmoqda. Orolbo'yi mintaqasida "Yashil zonalar"ni tiklash, "Yangi O'zbekiston — yashil iqtisodiyot sari" strategiyasi, "Ekologik partiya" va "Ekologik kodeks"ning qabul qilinishi ekologik muammolarning ijtimoiy oqibatlarini yumshatishga xizmat qilmoqda. Shuningdek, ta'lim tizimida "Ekologik madaniyat asoslari", "Barqaror rivojlanish falsafasi" kabi fanlarning joriy etilishi ham ekologik ongni mustahkamlamoqda.

Globalashuv sharoitida ekologik muammolar faqat tabiat masalasi emas, balki ijtimoiy, axloqiy va madaniy muammo sifatida ham qaralishi zarur.

Insoniyatning kelajagi ekologik madaniyat, resurslardan oqilona foydalanish va barqaror rivojlanish tamoyillarini amalda qo‘llay olishiga bog‘liqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Мирзиёев Ш. Янги Ўзбекистоннинг “яшил” тараққиёт йўли”. Тошкент: “O‘zbekiston”, 2025. – 336 б.
2. United Nations. Global Environmental Outlook Report – 2023. – New York: United Nations Environment Programme (UNEP), 2023.
3. Brown, L. Eco-Economy: Building an Economy for the Earth. – New York: W. W. Norton & Company, 2001.
4. Арсентьева Л. В. Экологическая культура и социальное развитие. – Москва: Наука, 2020. – 180 с.
5. World Bank. World Development Report 2022: Nature and the Economy. – Washington, D.C., 2022.
6. Бек А. Глобал экологик хавфсизлик масалалари. – Тошкент: Фан, 2021. – 210 б.
7. ЮНЕСКО. Образование для устойчивого развития: Дорожная карта. – Париж: UNESCO, 2021.

**РОЛЬ ТВОРЧЕСКИХ ЗАДАНИЙ В ФОРМИРОВАНИИ
ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ РЕФЛЕКСИИ И КРЕАТИВНОСТИ
ЛИНГВОМЕТОДИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ-
ФИЛОЛОГОВ**

Ходжаниязова Айгуль Айтмуратовна

кандидат педагогических наук, доцент университета Мамуна

aygul1671@mail.ru

Профессиональная рефлексия выступает фундаментальной составляющей системы высшего образования, особенно в филологии, которая постоянно сталкивается с «кризисами чтения» и требует способности к адаптации в изменяющихся социокультурных контекстах. Рефлексия, определенная Дьюи как активное и тщательное размышление о знании, является основной компетенцией для филологов. Она критически важна для формирования профессиональной идентичности и мотивации к саморазвитию, а также чувства принадлежности к «филологической корпорации».

Сложность лингвистической и образовательной сфер требует развития креативности лингвометодического мышления будущих специалистов. Креативное мышление в этой области характеризуется четырьмя ключевыми параметрами: беглость, гибкость, оригинальность и разработанность. Кроме того, выделяются два типа языковой креативности: фиксированная (F), связанная с воспроизведением усвоенных языковых моделей, и расширяющая (E), направленная на создание новых, оригинальных языковых продуктов. Развитие E-креативности имеет особое значение, поскольку именно она позволяет студентам генерировать

инновационные решения и адаптироваться к неоднозначности профессиональной работы.

Творческие задания как катализатор рефлексии и креативности

Творческие задания — это педагогические инструменты, побуждающие студентов к инновационному мышлению и синтезу информации, характеризующиеся «высокой степенью инноваций, дивергентного мышления и готовности к риску».

Они по своей сути запускают цикл эмпирического обучения Колба, преобразуя пассивное восприятие в активное конструирование знаний [57, 99]. Цикл состоит из четырех этапов: Конкретный опыт (СЕ), Рефлексивное наблюдение (RO), Абстрактная концептуализация (АС) и Активное экспериментирование (АЕ). Творческие задания, такие как креативное письмо или лингвистические проекты, обеспечивают СЕ через практические действия с языком, что запускает последующие этапы цикла и приводит к более глубокому пониманию и развитию профессиональных навыков.

Примеры творческих заданий, обогащающих обучение и развивающих профессиональную рефлексия:

- Креативное письмо (рассказы, стихи, дневники персонажей), которое способствует свободному самовыражению, повышает самооценку и развивает критический анализ.
- Творческие лингвистические проекты (фонетическая транскрипция, корпусная лингвистика, социолингвистические исследования), позволяющие активно взаимодействовать с языком и развивать глубокое

понимание его структуры. Корпусная лингвистика, например, повышает критическое языковое осознание.

Диагностика креативности и педагогические стратегии

Для эффективного управления развитием лингвометодического мышления необходима диагностика уровня креативности студентов. Традиционные методы диагностики включают тесты Торренса, Вильямса и Sebeci Test of Creativity, которые фокусируются на параметрах креативности (беглость, гибкость, оригинальность). Современные подходы также включают лингвистический анализ текстов и использование компьютеризированных технологий для оценки речевых и письменных продуктов. Обосновывается необходимость гибридного подхода, сочетающего стандартизированные тесты и анализ продуктов деятельности, для полной оценки потенциала студентов.

Для максимального использования потенциала творческих заданий необходимо применять целенаправленные педагогические стратегии:

1. Согласование заданий с четкими результатами обучения.
2. Создание безопасных и поддерживающих сред для откровенной рефлексии.
3. Реализация итеративных процессов рефлексии, имитирующих рекурсивный характер научного исследования.

Оценка рефлексивных навыков должна быть структурированной, с использованием рефлексивных журналов, портфолио и рубрик, которые различают уровни глубины рефлексии. Интеграция творческих заданий и диагностики — это стратегически значимый шаг в направлении

формирования рефлексивной, критически мыслящей и профессионально ориентированной личности будущего специалиста.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. **Борисова Л. С., Елина Е. Г.** К вопросу о профессиональном становлении студента-филолога // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия: Филология. Журналистика. – 2025. – Т. 25, вып. 2. – С. 237–244. – DOI: <https://doi.org/10.18500/1817-7115-2025-25-2-237-244>, EDN: WIADOJ.
2. **Вульфов Б. З.** Педагогика рефлексии / Б. З. Вульфов. – М.: Просвещение, 1989. – 112 с.
3. **Вульфов Б. З., Харькин В. Н.** Педагогика рефлексии: Взгляд на профессиональную подготовку учителя. – М.: ИЧП «Изд-во Магистр», 1995. – 225 с.
4. **Дрейфельд О. В.** Творческие письменные задания по литературе [Электронный ресурс] // Litmir. – URL: <https://litmir.site/book/84464>.
5. Психологический словарь / Под ред. **В. В. Давыдова, А. В. Зинченко** и др. – М.: Педагогика, 1983. – 448 с.
6. **Anae N.** “Creative Writing as Freedom, Education as Exploration”: creative writing as literary and visual arts pedagogy in the first-year teacher-education experience // Australian Journal of Teacher Education. – 2014. – Vol. 39, No. 8. – URL: <http://ro.ecu.edu.au/ajte/vol39/iss8/7>.

**EMPHASIS ON ONLINE LEARNING HABITS AND
INFORMATION LITERACY AMONG LANGUAGE LEARNER**

Saparniyazova Sarbinaz Baxtiyarovna

English language teacher at school №224, Tashkent, Almazar district.

E-mail: adventurer9898@gmail.com

***Abstract:** this thesis explores the relationship between online learning habits and information literacy among English language learners. With the rapid development of digital technology, the process of acquiring, evaluating, and using information has changed significantly. The study analyzes the findings of Deniz, Terry, and Oksana (2021), who conducted a qualitative multiple-case study on ESL students' digital information literacy and online reading practices. The present thesis extends their ideas by connecting them to classroom practices in Uzbekistan and the author's professional experience as an ESL teacher. The findings emphasize the importance of training language learners to critically assess online sources and enhance their digital literacy skills for academic and personal development.*

Introduction

The integration of technology into education has transformed how students learn, communicate, and access information. In the context of language education, these changes are particularly noticeable, as learners now rely heavily on online platforms to practice reading, writing, and communication. Information literacy—defined as the ability to locate, evaluate, and use information effectively—has become a vital skill for English language learners (ELLs). However, many learners still face difficulties distinguishing credible sources from unreliable ones, which limits their academic success.

This thesis focuses on online learning habits and information literacy, drawing insights from Deniz, Terry, and Oksana (2021). Their research highlights the importance of teaching ESL learners how to search, evaluate, and interpret digital texts. By reflecting on this study and connecting it to classroom experience in Uzbekistan, this thesis aims to demonstrate practical strategies for improving students' digital literacy and online learning effectiveness.

Literature Review

Several scholars have examined the impact of digital technology on language learning. According to van Lier (2004), learning occurs through the interaction between individuals and their environment, which provides 'affordances'—opportunities for action and understanding. This ecological perspective emphasizes that learners actively construct meaning while engaging with digital texts. Bourdieu (1991) also argued that literacy practices are socially situated and influenced by cultural and contextual factors.

Afflerbach et al. (2008) differentiated between 'skills' and 'strategies,' suggesting that digital literacy involves more than technical abilities; it also includes critical thinking, adaptability, and self-reflection. Creswell and Poth (2017) further support the use of qualitative methods to explore such complex learning behaviors in authentic contexts.

Methodology

The present thesis builds upon the qualitative multiple-case study conducted by Deniz, Terry, and Oksana (2021). Their study involved five ESL students enrolled in a community college writing course in the northeastern United States. Data were collected through interviews, observations, and e-journals, and

analyzed using within- and cross-case analysis methods. In this thesis, the author interprets those findings through the lens of her professional practice as an ESL teacher in Uzbekistan.

In the classroom at School No. 224, the author observed similar challenges: students often struggle with keyword selection, evaluating online sources, and distinguishing trustworthy materials. These insights contribute to understanding how online learning habits can be shaped by proper training and guidance.

Findings and Discussion

The case study by Deniz et al. (2021) revealed that learners benefit from explicit instruction on how to search and evaluate information. Students who received guidance became more confident in selecting relevant materials and identifying credible sources. In the author's own teaching context, similar improvements were observed when students were introduced to digital tools and evaluation techniques.

The ecological framework provides a useful perspective for interpreting these results. As van Lier (2004) suggested, learning environments rich in affordances encourage learners to explore, reflect, and construct meaning. By integrating digital literacy tasks into ESL lessons, teachers can empower students to become independent, critical readers.

Conclusion and Recommendations

In conclusion, online learning habits and information literacy are deeply connected in modern language education. Both research evidence and classroom observations highlight the need to provide ESL learners with systematic training in

digital literacy. Teachers should introduce students to search strategies, evaluation criteria, and digital tools that enhance comprehension and critical thinking.

Future studies should explore how these practices evolve across different educational levels and regions, including the specific needs of Uzbek ESL learners. Strengthening digital literacy not only supports language development but also prepares students for lifelong learning.

REFERENCES

1. Afflerbach, P., Pearson, P. D., & Paris, S. G. (2008). Clarifying differences between reading skills and reading strategies. *The Reading Teacher*, 61(5), 364–373.
2. Bourdieu, P. (1991). *Language and symbolic power*. Harvard University Press.
3. Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2017). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (4th ed.). Sage Publications.
4. Deniz, G., Terry, T. V., & Oksana, V. (2021). Language learners' digital literacies: Focus on students' information literacy and reading practices online. *Journal of Language Learning and Technology*, 37(4), 1127–1140.
5. Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Sage Publications.
6. Van Lier, L. (2004). *The ecology and semiotics of language learning: A sociocultural perspective*. Kluwer Academic Publishers.

**“YUSUP-ZILIXA” DÁSTANÍNÍN JÁMIYETLIK-SIYASIY
LEKSIKASÍ**

Jumabaev Baxram Bisenbay uli

baxramjumabaev5@gmail.com

Kórkem shıǵarma tilindegi siyasiy-jámıyetlik leksikanı izertlew arqalı sol dáwir tuwralı maǵlıwmat alamız. Qaraqalpaq tilinde de jámyetlik-siyasiy sózler qatlamı izertlengen. Bul tarawda H.Jumashev[1], D.Seytova, A.Pirniyazova, E.Fayzullaeva Anglichansha-qaraqalpaqsha jámiyetlik siyasiy atamalar sózligi [2], E.Berdimuratov, A.Kamalov Jámiyetlik-siyasiy hám sociallıq-ekonomikalıq terminlerdiń russha-qaraqalpaqsha sózligi [3], A.Pirniyazova, Sh.Smetullaeva Qaraqalpaq tiliniń jámiyetlik-siyasiy terminler sózliklerin[4] atap ótiwimiz múmkin. Sonday-aq, jámiyetlik-siyasiy terminler boyınsha A.Pirniyazova “Пути формирования и развития общественно-политической лексики в современном каракалпацком литературном языке” [5] degen temada kandidatlıq dissertaciya jaqlaydı hám 2017-jılı “Qaraqalpaq tilindegi jámiyetlik-siyasiy leksikanıń qalıplesiw hám rawajlanıw jolları” degen atama menen kitap etip shıǵaradı. 2021-jıl A.Najimov^[6] “Mustaqillik yillarida qoraqalpoq tili ijtimoiy-siyosiy leksikasining rivojlanishi” degen temada doktorlıq dissertaciyasın jaqladı.

Hárqanday xalıq óz aldına bir jámiyet bolıp jasadı. Sol sebepli shıǵarmalar tilinde usı jámiyetke baylanıslı hár túrli atamalar óz kórinisin tabadı. Mine usınday jámiyetlik-siyasiy sózler “Yusup-Ziliyxa”[7] dástanında da ushırasadı. Dástanda mámleketti basqarıw islerine, siyasiy turmısqa, adamnıń sociallıq jaǵdayına baylanıslı qollanǵan sózler kóplep

ushirasadi. Bul tematikalıq toparǵa kiretuǵın terminlerdiń basım kópshiligi qul iyelewshilik, patshalıq hám onıń basqarıw sistemalarına baylanıslı sózler bolıp tabıladı. Mısalı: xalıq, shax, taxt, sultan, jurt, taxtiráwan, tilxat, guwalıq, kátip, elshi, nama, mahrem, atalıq, inaq, naqıp, aqsaqallar, kátqudalar, daǵaza h.t.b.

Mısalı: Ráwiyatlarǵa qaraǵanda, tábiyat saqıylıq etip, pútkil dúnya **xalqına** on ese shıray baǵısh etipti. (293). Túsinde Yusup **shaxlarǵa** usap hasıl lipaslar kiyip, **taxt** ústinde xalıqtı basqarıp otırǵanın kórdi. (293). Tamamı **xalıq** xızmetinde bolıp, neshshe mın **láshker**, **shaxı-gedey** tilegin tiledi. – Bolarsañ álemge **sultan**, qılarsañ **taxt** ústinde jáwlan. (294). Adamzatdur **jurt** kewline tiymese. (294). Bir tastıń ústine lipaslar jawıp, misli **taxtiráwan** etip qoydı. (299). Búgin úsh kún boldı, **patsha** awǵa shıǵıp, tiriley torǵa túsirip uslap alıp ketti, – dedi. (300). Eger biradarım ólmegen bolsa, **patshadan** sorap alıp maǵan qossańız. (301). Áy, jigitler “Yusupti sattım” dep **tilxat** beresiz, nabada bir jerde satıp ketsem, izinde hesh kimniń dawı bolmasın, – dedi. (302). **Elim-xalqım** hám qardashım, aman bol. (302). Taymus **xan** jerden sekirip turdı. (304). Taymus **shah taxtqa** shıǵıp hayran bolıp otırdı. (304). **Shahan-shah**, bilseńiz haslı-zadımdı. (305). **Kátipke xat** jazdırıp, Mısırǵa **elshi** jibermekshi boldı. (305). **Namada** bunday delingen: “Áy, Mısır **shaxı**, meniń bir qızım bar, hár **eldiń patshası jawshı** jiberip ayttırıp atır, biraq qız olardıń hesh qaysısın qabıl etpedi. (305). Bir neshe **elshilerden** bul **namanı** Mısırǵa ráwan etti. (305). Ziliyxanı altın bógenegе mingizip, bir neshe xızmetkeri hám kániz qızları menen hár saatta saz-sáwbet etip, **atalıq**, **inaq**, **naqıp**, bárshe

aqsaqallar, kátqudalar Magrib zaminnen Mısırğa ráwana boldı. (305). Málik Rayan kóshelerge **dağaza** qaqtırıp, toy-tamasha saltanat penen Ziliyxanı **sarayğa** alıp keldi. (306). **Ğáziyneshi** bunı **patshağa** xabar etti. (308). Biraq bir neshe jıldan beri Yusup atlı bir perzentin bóri jep qoyıp, sonıń pırağında órtenip, hesh adam menen isi bolmay, eger birew **arız** etse, **arzına** juwap bermey, bir shólistanlıqta qos dúzetip, kúni-túni Yusibim jılar eken, – dedi. (309). **Patsha** shorshıp oyanıp barlıq **jasawıl, aqsaqal, wázir, ulamalardı** jıynap, kórgen túsin bayan etti. (317). Tamamı, **ámeldar hám begler, xalıqlar** Yusupti Malik Rayannıń ornına **patsha** etip **taxtqa** mindirdi. (318). Mısır **shaxı** bizlerdiń sózimizge isenbey, Shamundı alıp qaldı, ol bizlerdi **jansız** dep kóp hálekledi, “atańızdan **nama** alıp keliń, jáne kishkene inińizdi de ákelip, sonda hárqanday muradıńız bolsa mennen pitedi” deydi. (323).

Juwmaqlap aytqanımızda “Yusup-Ziliyxá” dástanında bir qansha jámiyetlik-siyasiy terminlerdiń bar ekenligin kóriwimizge boladı. Bul tematikalıq toparğa kiretuğın terminlerdiń basım kópshiligi qul iyelewshilik, patshalıq hám onıń basqarıw sistemalarına baylanıslı sózler bolıp tabıladı. Bul ese bizge sol dáwirdegi xalıqtıń jasaw jağdayı, tillik ózgeshelikleri, mádeniy qatnasıqları boyınsha bir qansha bahalı mağlıwmatlardı beredi. Sol táreplerin esapqa alıp, folklorlıq shıǵarmalardıń tilin úyreniw oğada áhmiyetli esaplanadı.

PAYDALANÍLGÁN ÁDEBIYATLAR

1. Jumashev X. Ana tilim – arim,namısım (Qaraqalpaq tiliniń jámiyetlik-siyasiy hám sociallıq-ekonomikalıq terminleriniń házirgi jaǵdayı hám onı jónlew ilajları). // Házirgi qaraqalpaq tili rawajlanıwınıń ayırım máseleleri. Nókis, “Bilim”, 1993.
2. D.Seytova, A.Pirniyazova, E.Fayzullaeva. Anglichansha-qaraqalpaqsha jámiyetlik siyasiy atamalar sózligi. Nókis, 1992.
3. E.Berdimuratov, A.Kamalov Jámiyetlik-siyasiy hám sociallıq-ekonomikalıq terminlerdiń russha-qaraqalpaqsha sózligi. Nókis, 1993.
4. Pirniyazova A, Smetullaeva Sh. Qaraqalpaq tiliniń jámiyetlik-siyasiy terminler sózligi. Nókis, “Qaraqalpaqstan”, 2018.
5. Пирниязова А. “Пути формирования и развития общественно-политической лексики в современном каракалпакском литературном языке”. Автореферат кандидатской диссертации. Ташкент, 1986.
6. Najimov A. Mustaqillik yillarida qoraqalpoq tili ijtimoiy-siyosiy leksikasining rivojlanishi. Filologiya fanlari boyicha falsafa doktori dissertaciyasi avtoreferati. Nukus, 2021.
7. Қарақалпақ фольклоры (көп томлық). 43-56 томлар. -Нөкіс: Илим, 2012. 440 б.

INTONATION STRUCTURE OF ENGLISH

**Qurbonova Kamola
Xayrulloeva Farxunda
Shukurova Rohatoy
Nazarova Nilufar
Rasulova Dilbar**

Annotation: *Intonation plays a crucial role in English communication, influencing meaning, emotion, and speaker intention. It consists of pitch variation, stress, rhythm, and pauses, which together shape spoken language. The key components of English intonation include tonic syllables, pitch levels, and intonation patterns (e.g., rising, falling, and mixed tones). These patterns help differentiate statements, questions, commands, and emotions. Understanding intonation enhances pronunciation, fluency, and naturalness in speech, making it an essential aspect of language learning and linguistic studies.*

Keywords: *intonation, stress, rhythm, melody, tempo, pause, pitch, communicative function, emotional expression, sentence structure, speech melody, prosody, English phonetics, logical stress, syntactic function.*

INTRODUCTION

Intonation is the variation of pitch in spoken language, and it plays a vital role in English communication. It helps convey different meanings, speaker attitudes, and emotions beyond the literal words. Without proper intonation, a sentence may sound robotic, ambiguous, or even rude. Understanding intonation is essential for effective communication, as it influences how a message is perceived by listeners.

Components of Intonation

English intonation consists of three main components:

1. Pitch Movement – The rise and fall of the voice while speaking. It indicates whether a sentence is a statement, question, command, or expresses emotion.
2. Stress Patterns – The emphasis placed on certain syllables or words, which affects meaning and clarity.
3. Rhythm – The natural flow of speech, created by the combination of stressed and unstressed syllables.

Types of Intonation Patterns in English

There are three primary intonation patterns in English, each serving a different communicative function:

1. Falling Intonation (↘)

This is the most common intonation pattern in English.

It is used in statements (She is coming home↘), commands (Sit down↘), and WH-questions (Where are you going?↘).

It conveys a sense of certainty, finality, and completeness.

2. Rising Intonation (↗)

It is commonly used in yes/no questions (Are you ready?↗), lists (I bought apples, bananas, oranges, and grapes?↗), and uncertainty or hesitation (I think so?↗).

Rising intonation often indicates expectation, doubt, or that more information is coming.

3. Fall-Rise Intonation (↘↗)

This pattern is used to express doubt, uncertainty, politeness, or contrast (I liked it, but...↘↗).

It is common in polite requests (Could you help me, please?↘↗), emotional expressions, and unfinished thoughts.

Why Is Intonation Important?

Proper intonation makes spoken English more natural, expressive, and easier to understand. It helps distinguish between a sincere statement and sarcasm, a simple question and a demand, or confidence and hesitation. For example, saying "You're coming." with a falling intonation sounds like a statement, whereas saying "You're coming?" with rising intonation turns it into a question.

Additionally, intonation plays a key role in cultural and social communication. In English, monotone speech can sound dull or uninterested, while exaggerated intonation can appear overly dramatic or insincere. Non-native speakers who master intonation improve their fluency, clarity, and the ability to express emotions effectively.

Methodology: Analyzing the Intonation Structure of English

Intonation establishes the connections and relationships between different parts of speech and highlights contrasts, adding emotional and modal shades to statements.

Before describing the key functions of intonation, it is essential to outline its main components. However, there is a great diversity of opinion among both domestic and foreign linguists regarding which elements constitute intonation. The number and nature of its components vary significantly—from as few as two to as many as nine—depending on the researcher.

The main principles used to identify the components of intonation include:

- The functional principle – considering the linguistic role of a phonetic feature;
- The structural principle – based on the existence of a primary acoustic correlate;
- The principle of segmental unity – emphasizing the cohesion of phonetic means.

The main components of intonation are melody, tempo, pauses, volume, and rhythm.

When discussing sentence stress in English, it serves as the primary tool for maintaining rhythm in speech, which is crucial for fluency. The rhythm of English can be compared to a metronome: stressed syllables occur at regular intervals, while the unstressed syllables between them are shortened and blended together. For example, in a sentence with alternating stressed and unstressed syllables, speech becomes naturally rhythmic. Even when several unstressed syllables occur between stresses, the time between stressed syllables remains nearly constant, and pauses between sense groups are often minimal.

Sentence stress is a core feature of English intonation. It organizes words into meaningful sentences, distinguishes sentence types, and conveys emotional tone.

Word stress emphasizes a particular word in a phrase—often the last one—to mark finality and elicit a listener's response. Logical stress highlights the word that carries key information by strengthening its

stressed syllable. Through logical stress, one sentence can express multiple shades of meaning.

According to most established phonetic theories, intonation plays a leading role in shaping the informational structure of speech. Each intonation group expresses a distinct piece of information.

The syntactic function of intonation lies in its ability to differentiate between types of sentences and syntactic structures. The communicative function allows intonation to distinguish among communicative purposes—such as statements, questions, and commands. Every utterance serves a specific goal: to affirm, express doubt, offer, order, request, or praise.

Most researchers agree that tone can express emotions and attitudes. Some scholars argue that emotional expression through intonation may have universal physiological roots rather than being purely linguistic. Nevertheless, intonation elements—particularly pitch level and tone contour—play a vital role in conveying emotional and modal meanings within a given context.

Intonation also transmits semantic, expressive, modal, and stylistic nuances.

The communicative function remains the most prominent, differentiating between declarative, interrogative, and imperative sentences.

- Interrogative sentences are typically characterized by rising, rising-falling, or falling tones, depending on whether the question seeks new information, offers alternatives, or is rhetorical.
- Imperative (persuasive) sentences often use a rising-falling contour, signaling commands, requests, offers, or advice.

The emotional function reflects the speaker's mental and emotional state, while the excretory (highlighting) function separates important parts of a statement from secondary ones, emphasizing key information.

Overall, intonation unites words into coherent phrases and sentences, divides them into meaningful groups, and shows the relationships between elements. It can alter meaning even when the same lexical and grammatical structure is used, and it conveys the emotional and modal tones of speech.

In conclusion, intonation plays a crucial role in communication by organizing speech, expressing emotion, and clarifying meaning, though it remains a complex area that continues to require further study.

RESULT AND DISCUSSION

Intonation is the variation of pitch, rhythm, and stress in spoken language. It involves modulating pitch patterns, emphasizing particular words or phrases, and distinguishing between different sentence types such as statements, questions, and exclamations. Intonation patterns are shaped by sentence structure, focus, and the speaker's communicative intent.

a) Pitch Contour:

The pitch contour represents the sequence of high and low tones within a phrase or sentence. A rising pitch generally indicates a question or uncertainty, while a falling pitch suggests a statement or conclusion. Flat or level pitch contours are commonly used in neutral or declarative sentences.

b) Stress and Emphasis:

Intonation also incorporates stress—highlighting specific words or phrases by adjusting loudness, pitch, or duration. Stressed words are more prominent and typically convey the key message or most significant information in a sentence.

c) Boundary Tones:

Boundary tones mark the edges of utterances and help differentiate sentence types. For instance, a rising–falling tone often signals a question, whereas a falling tone indicates a statement or completion.

Intonation is essential for expressing meaning beyond the literal words. It differentiates questions from statements, communicates emotions such as surprise or irony, and reveals the speaker's attitude or mood. Proper use of intonation allows speakers to clarify intentions, enrich meaning, and engage listeners effectively.

For language learners, mastering intonation is crucial for sounding natural and understanding native speakers. It enhances listening comprehension, interpretation accuracy, and overall fluency. Additionally, intonation contributes to effective pronunciation by shaping the rhythm and melody of English speech.

Intonation patterns may differ across English varieties and cultures. For example, British English often uses a rising tone at the end of statements, while American English typically uses a falling tone. Awareness of these differences improves intercultural understanding and communication.

To develop good intonation skills, learners should practice listening to authentic English, focusing on stress and rhythm, imitating native speakers, and experimenting with tone to express various attitudes or meanings. Teachers can

support this by incorporating intonation-focused exercises and giving constructive feedback to help learners refine their accuracy and expressiveness.

CONCLUSION

The study of intonation structure in English highlights its essential role in spoken communication, affecting meaning, emotion, and clarity. Through detailed analysis, it was found that English intonation consists of falling, rising, and fall-rise patterns, each serving distinct functions in speech. Proper intonation helps speakers sound more natural, avoid misunderstandings, and express emotions effectively.

Non-native speakers often struggle with intonation errors, such as monotonous speech, incorrect stress placement, and L1 interference. However, technology-assisted training, imitation exercises, and contextual speaking activities significantly improve intonation accuracy. The findings suggest that interactive and phonetic-based teaching methods enhance learners' fluency and pronunciation.

To further improve English intonation learning, future research could explore intonation variations across dialects, speech perception in different contexts, and the impact of intonation on cross-cultural communication. A well-structured approach combining theoretical knowledge, practical exercises, and modern speech analysis tools will continue to support learners in achieving natural and effective English communication.

REFERENCES

1. Brazil, D. (1997). *The Communicative Value of Intonation in English*. Cambridge University Press.

2. Cruttenden, A. (2014). *Gimson's Pronunciation of English* (8th ed.). Routledge.
3. Roach, P. (2009). *English Phonetics and Phonology: A Practical Course* (4th ed.). Cambridge University Press.
4. Wells, J. C. (2006). *English Intonation: An Introduction*. Cambridge University Press.
5. Yule, G. (2016). *The Study of Language* (6th ed.). Cambridge University Press.

**TIL BELGILAR SISTEMASI SIFATIDA. TIL SATHLARI VA
ULARNING BIRLIKLARI**

**Shukurova Rohatoy
Nazarova Nilufar
Onorxol Amanova**

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada til belgilar tizimi sifatida o'rganilib, uning asosiy xususiyatlari va tilning strukturaviy sathlari – fonetik, leksik, morfologik, sintaktik va nutqiy darajalar tahlil etiladi. Har bir sathning o'ziga xos birliklari hamda ularning umumiy til tizimidagi o'rni yoritiladi. Shuningdek, til belgilarining ijtimoiy-madaniy va kommunikativ vazifalari, semiotik yondashuv nuqtayi nazaridan baholanadi. Maqola yakunida tilni yaxlit tizim sifatida anglashning nazariy-amaliy ahamiyati haqida xulosa chiqariladi.*

***Kalit so'zlar:** til belgisi, semiotika, fonetik sath, leksik birlik, morfema, sintaktik konstruktsiya, til tizimi, nutq.*

KIRISH

Nazariy tilshunoslikda muhim va murakkab masalalardan biri — sistema va struktura tushunchalari o'rtasidagi munosabatdir. Sistema butunlik, yaxlit obyekt sifatida qaralsa, struktura esa shu sistema tarkibiga kiruvchi elementlarning o'zaro bog'lanishi, tartibi va tuzilishi sifatida namoyon bo'ladi. Boshqacha qilib aytganda, sistema — qismlardan tashkil topgan yaxlitlik, struktura esa shu qismlar o'rtasidagi ichki aloqalar va munosabatlarning tartibidir. Demak, sistema — umumiylik, struktura esa xususiylikni bildiradi.

Tilshunoslik (lingvistika) — bu tilning mohiyati, uning ijtimoiy tabiatini, vazifalarini, ichki tuzilishini, tasnifini hamda alohida tillarning amal qilish

qonuniyatlari va tarixiy rivojlanishini o'rganuvchi fandır. Tilshunoslik o'z maqsad va vazifalariga ko'ra turli yo'nalishlarga bo'linadi.

Birinchi yo'nalish — Umumiy tilshunoslik, u tilni insoniyatga xos umumiy hodisa sifatida ko'rib, dunyo tillari uchun mushtarak bo'lgan belgilarni aniqlash bilan shug'ullanadi.

Ikkinchi yo'nalish — Xususiy tilshunoslik, u ma'lum bir tilning o'ziga xos xususiyatlarini tadqiq qiladi.

Yana bir muhim bo'lim — Amaliy tilshunoslik bo'lib, u tildan foydalanishga oid amaliy masalalarni (eksperimental fonetika, leksikografiya, lingvostatistika, transkripsiya, transliteratsiya va boshqalar) hal etish uchun metodlar ishlab chiqadi.

Shuningdek, matematik lingvistika, strukturaviy tilshunoslik, qiyosiy-tarixiy tilshunoslik, paralingvistika, etnolingvistika, psixolingvistika, sotsiolingvistika kabi sohalar ham mavjud bo'lib, ular tilning jamiyat va shaxs faoliyatidagi o'rnini turli nuqtai nazardan o'rganadi.

Tilshunoslik shuningdek tilning alohida sathlari va birliklarini o'rganuvchi ko'plab tarmoqlarga ega:

- Semasiologiya — til birliklari ma'nolarini tahlil qiladi;
- Fonetika va fonologiya — tilning tovush tizimini o'rganadi;
- Leksikologiya va frazeologiya — lug'at boyligi va iboralarni tahlil qiladi;
- So'z yasalishi — yangi so'zlarning hosil bo'lish jarayonlarini tekshiradi;

- Grammatika (morfologiya va sintaksis) — soʻz shakllari va gap tuzilish qonunlarini tadqiq etadi.

Bu boʻlimlarning har biri oʻz navbatida yanada kichik boʻlimchalarga boʻlinishi mumkin. Masalan, leksikologiya tarkibidagi onomastika boʻlimi — oʻz ichiga antroponimika, toponimika kabi kichik sohlarni qamrab oladi.

Tilning hududiy farqlarini dialektologiya oʻrganadi. Har bir boʻlimda tilning hozirgi holati (sinxroniya) va tarixiy taraqqiyoti (diaxroniya) ham alohida oʻrganiladi.

Dunyo tillari, ularning oilalari va guruhlarini tadqiq etuvchi maxsus tarmoqlar ham mavjud: arabistika, germanshunoslik, turkiyshunoslik, slavyanshunoslik, fin-ugorshunoslik va boshqalar. Tilning bir tildan ikkinchisiga oʻtishi, ularning oʻzaro taʼsiri hamda xalqaro yordamchi tillarni yaratish masalalari interlingvistika va tarjima nazariyasi tomonidan oʻrganiladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Sistema elementlari oʻrtasidagi munosabatlarning yigʻindisi uning strukturasi hisoblanadi. Shu boisdan sistema va struktura sinonim tushunchalar emas, balki oʻziga xos xususiyatlarga ega, qisman mustaqil, ammo bir-biriga dialektik jihatdan bogʻlangan kategoriyalardir. Sistema obyekt sifatida mavjud boʻlsa, struktura uning tarkibiy qismlarini birlashtiruvchi ichki tuzilish hisoblanadi. Har qanday sistema ajralib turuvchi qismlar va elementlardan iborat boʻlib, ularning mavjudligi sistema alohidaligining eng muhim belgisi sanaladi. Masalan, quyosh sistemasi, transport sistemasi, taʼlim sistemasi yoki tirik organizmlar sistemasi bunga misol boʻla oladi.

Sistema va struktura tushunchalari tabiat hamda jamiyat hodisalarini ilmiy tahlil qilishda keng qo'llaniladi. Shuningdek, obyektiv borliq turli sistemalardan iborat bo'lib, ular asosan moddiy (material) va g'oyaviy (ideal) sistemalarga ajratiladi.

Moddiy sistemalar muayyan moddiy elementlardan tashkil topgan bo'lib, ular cheksiz ko'rinishlarga ega. Masalan, toshning tarkibida molekulalar, molekulaning tarkibida esa atomlar mavjud. Har qanday inshoot, bino, daraxt yoki jonli organizm moddiy sistema sifatida qaraladi. Moddiy sistemaning asosini uning elementlari tashkil etadi.

Lingvistik naturalizmni tanqid qilish jarayonida nemis olimlari A. Leskin, K. Brugman, G. Ostxof, B. Delbryuk, G. Paul va boshqalar tashabbusi bilan yosh grammatikachilar maktabi shakllandi. Bu maktab asosan tirik, ya'ni jonli tillarni o'rganishga e'tibor qaratib, qiyosiy-tarixiy tilshunoslikni yangi bosqichga olib chiqdi. XIX asrda hind-yevropashunoslikning asosiy yo'nalishlari – ellinistika, romanistika, germanistika, slavyanshunoslik, keltshunoslik va boshqalar – to'liq shakllanib bo'ldi. Hind-yevropa tillari uchun ishlab chiqilgan qiyosiy-tarixiy metod prinsiplari keyinchalik boshqa tillarga ham tadbiiq qilindi. Natijada turkiyshunoslik, fin-ugorshunoslik, afrikashunoslik kabi yangi sohalar vujudga keldi.

XX asr boshlarida Ferdinand de Sossyurning "Umumiy tilshunoslik kursi" (1916) asari katta ta'sir ko'rsatdi. U tilning belgi nazariyasini ishlab chiqdi, sinxroniya va diaxroniya, ichki va tashqi lingvistika masalalarini yoritdi. Sossyur g'oyalari keyinchalik Praga lingvistik maktabi (funktional tilshunoslik), Kopengagen to'garagi (glossematika), Jeneva maktabi va Amerika deskriptiv tilshunoslik oqimlarida yanada rivojlantirildi.

Strukturalizm oqimlari bilan bir qatorda boshqa qarashlar ham paydo bo'ldi. Masalan, psixologik yo'nalish (X. Shteyntal, V. Vundt va rus olimi V. V. Potebnya ishlari), neyrolingvistika, eksperimental fonetika va lingvistik geografiya rivojlandi. Keyinchalik tilshunoslikda yangi tarmoqlar – psixolingvistika, sotsiolingvistika, etnolingvistika, semiotik lingvistika, matn lingvistikasi shakllandi. Hozirgi zamon xorijiy tilshunosligida materialistik nazariyalar bilan bir qatorda idealistik yo'nalishlar, masalan, lisoniy nisbiylik nazariyasi yoki yangi gumboldtchilik ham mavjud.

O'zbek tilshunosligi tarixi Mahmud Koshg'ariy va Zamaxshariy izlanishlaridan boshlanib, uzoq tarixiy yo'lni bosib o'tdi. Uni quyidagi davrlarga ajratish mumkin:

1. XI–XV asrlar;
2. XV asrdan XX asrning 20-yillarigacha;
3. XX asrning 20–40-yillari;
4. XX asrning 40–90-yillari;
5. Mustaqillik davri.

Ana shu bosqichlarni bosib o'tib, zamonaviy o'zbek tili shakllandi. Mustaqillikdan keyingi davrda amaliy tilshunoslikka katta e'tibor berildi: ikki tilli lug'atlar (o'zbekcha-forscha, o'zbekcha-turkcha, o'zbekcha-ruscha va aksincha) tuzildi, leksikologiya va leksikografiya rivojlandi.

I.P. Pavlov ta'limotiga ko'ra, inson borliqni ikki xil yo'l orqali idrok etadi:

1. predmet va hodisalarni sezgi organlari (ko'rish, eshitish, ta'm bilish va boshqalar) vositasida qabul qilish – bu birinchi signallar tizimi,

2. soʻzlarning taʼsiri orqali qabul qilish – bu ikkinchi signallar tizimi.

Birinchi signallar tizimi hayvonlarga ham, odamlarga ham xos boʻlsa, ikkinchi signallar tizimi faqat insongagina tegishlidir. Shu sababli til jamiyatga xizmat qiluvchi ikkinchi darajali belgilash tizimi sifatida qaraladi.

Til oʻzining maxsus tuzilishi bilan yagona, yaxlit tizimdir. U oʻzaro bogʻliq, bir-birini taqozo etuvchi moddiy birliklardan tashkil topadi va oʻziga xos qurilish xususiyatiga ega murakkab hodisadir. Tilni tashkil etuvchi lingvistik birliklar, ular oʻrtasidagi munosabat va bogʻlanish qonuniyatlari tilning strukturasini belgilaydi.

Til tizimi oʻzining murakkabligi va koʻp qatlamliligi (sathlilik) bilan ajralib turadi. Uning fonetik jihati, leksik qatlami, morfologik va sintaktik tuzilishi bir-biri bilan dialektik bogʻlanishda mavjud boʻlib, yaxlit tizimni hosil qiladi va tilning obyektiv mavjudligini taʼminlaydi.

Tilning har bir elementi butunlikning tarkibiy qismi boʻlib, boshqa birliklar va elementlar bilan bevosita yoki bilvosita aloqada boʻladi. Shu bois til tizimi vazifa, qoʻllanish va rivojlanish nuqtayi nazaridan ham murakkab va koʻp tarmoqli hisoblanadi.

Har bir sath – fonetik, leksik va grammatik qatlam – oʻz ichida ham alohida tizimdir. Ular oʻziga xos strukturaviy elementlardan tashkil topadi va muayyan ijtimoiy vazifani bajaradi. Shunday ekan, tilni “tizimlar tizimi” deb atash mantiqan toʻgʻri boʻladi. Til sathlari makrosistema sifatida qaralsa, ularning ichki boʻlinmalari – mikrosistemalar sifatida namoyon boʻladi. Falsafiy jihatdan

qaraganda, har qanday makrosistemaning ichki tuzilishi mikrosistemalardan tarkib topadi.

XULOSA

Til – belgilar tizimi sifatida inson tafakkurining eng muhim vositasidir. Uning fonetik, morfologik, leksik, sintaktik va nutqiy sathlarga ajratilishi tilning ichki strukturasi va ishlash mexanizmini anglashda muhim ahamiyatga ega. Har bir sathning birligi yuqori bosqichdagi birlik uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Shunday qilib, tilni yaxlit tizim sifatida o‘rganish lingvistik tadqiqotlarning ilmiy samaradorligini oshiradi hamda amaliy nutq madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abduazizov A. Tilshunoslik nazariyasiga kirish. – Toshkent, 2010.
2. Abduhakimovich, M. Q. (2022). MEANS OF LINKING TEXT COMPONENTS. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(6), 232-234.
3. Akbarovich, Axrorov Alisher. "MAQOLLARDA UMUMYASHIRIN MA'NONING NAMOYON BO 'LISH OMIL, VOSITA VA USULLARI." TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI 3.4 (2023): 163-166.
4. Rasulov, R. (2013). Umumiy tilshunoslik. Toshkent – 2013.
5. Солнцев, В.М. Язык как системно-структурное образование
6. Shayxislamov, N. (2021). Tilshunoslik nazariyasi va tushunchasi. The 21st Century Skills for Professional Activity, (3).

TIL MADANIYATI VA NUTQ ODOBI

**Qurbonova Kamola
Xayrulloeva Farxunda
Onorxol Amanova**

***Annotatsiya:** mazkur maqolada til madaniyati va nutq odobi tushunchalarining mazmuni, ularning jamiyatdagi o'рни va ahamiyati tahlil qilinadi. Nutqning tozaligi, ravonligi, mantiqiyligi hamda muomala madaniyatiga rioya qilishning shaxslararo munosabatlarga va ijtimoiy muhitga ta'siri yoritiladi. Shuningdek, yosh avlodni til madaniyatiga o'rgatishdagi pedagogik yondashuvlar va ommaviy axborot vositalarining bu jarayondagi o'рни haqida fikr yuritiladi.*

***Kalit so'zlar:** Til madaniyati, nutq odobi, muloqot madaniyati, nutq madaniyati, muomala, ravon nutq, etik qoidalar.*

KIRISH

Til – millatning ma'naviy boyligi, xalqning o'zligi va tafakkurining ko'zglasidir. Har bir shaxsning ma'naviy qiyofasi avvalo uning nutqida namoyon bo'ladi. Shu boisdan ham til madaniyati va nutq odobi masalasi barcha davrlarda dolzarb mavzu bo'lib kelgan. Bugungi globallashuv sharoitida ommaviy axborot vositalari, internet va ijtimoiy tarmoqlar tilga bo'lgan munosabatga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Bunday sharoitda tilning sofligini asrash, adabiy me'yorlarga amal qilish va muloqotda odob-axloq qoidalariga rioya etish har bir ongli fuqaroning vazifasidir.

Nutq madaniyati — bu nafaqat to'g'ri talaffuz yoki grammatik me'yorlarga rioya qilish, balki mantiqan puxta, ta'sirchan, odobli va o'rinli so'zlash san'atidir. Nutq odobi esa muloqot jarayonida suhbatdoshga hurmat,

e'tibor va muloyimlik bilan yondashish tamoyillariga asoslanadi. Til madaniyatining yuksak darajada bo'lishi jamiyatda bag'rikenglik, totuvlik va sog'lom muhitni shakllantirishga zamin yaratadi.

Til madaniyatiga erishish uchun uch asosiy omil muhim: lug'at boyligi, grammatik me'yorlarga rioya qilish, nutqning uslubiy mosligi. Har qanday fikrni aniq va lo'nda ifodalash uchun insonning so'z boyligi keng bo'lishi zarur. Bu esa muntazam kitob o'qish, ilmiy, badiiy yoki publitsistik adabiyotlarni tahlil qilish orqali shakllanadi.

Nutq odobi esa ko'proq ijtimoiy-psixologik ko'nikmalarga tayangan holda namoyon bo'ladi. Tovush ohangi, tana tili, suhbatdoshni bo'lmaslik, muayyan vaziyatga mos so'zlash kabi noverbal vositalar ham nutq odobining ajralmas qismidir.

O'qituvchilar, jurnalistlar, davlat xizmatchilari kabi kasb egalari uchun nutq madaniyati alohida ahamiyatga ega. Chunki ularning har bir so'zi nafaqat shaxsiy, balki ijtimoiy mavqelarini ham belgilaydi. OAV va internetdagi kontentlar tildagi me'yorlarga ta'sir ko'rsatishi bois, blogerlar va jurnalistlarning ham til madaniyatiga bo'lgan mas'uliyati kattadir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tilning yozma va og'zaki me'yorlarini belgilash masalasi har bir milliy til madaniyatini rivojlantirish jarayonining ajralmas qismi sifatida qaraladi. Shu sababli me'yor bilan bog'liq masalalarning nutq madaniyati doirasida tadqiq etilishi bejiz emas. Bu sohani o'rgangan olimlar nutq madaniyati muammolarini ikki asosiy yo'nalishda talqin qiladilar: birinchisi — adabiy tilning me'yorlarini yanada mukammallashtirish, mustahkamlash bilan bog'liq bo'lgan nazariy

muammolar; ikkinchisi esa — jamiyat a'zolarining adabiy til imkoniyatlaridan to'g'ri, izchil va namunali foydalanishiga yordam beruvchi amaliy muammolardir.

Demak, nutq madaniyati nima? Bu savol mazkur mavzuning asosiy maqsadini belgilaydi. So'nggi yillarda tilshunoslikda “til madaniyati” va “nutq madaniyati” atamalari tez-tez qo'llanmoqda. Nutq madaniyati tushunchasining lingvistik, ilmiy va amaliy mazmuni ancha aniq ifodalangan. Biroq ayrim tilshunoslar bu borada “til madaniyati”, “nutq madaniyati” yoki “nutq odobi”, “so'z odobi” kabi atamalarni qo'llash masalasi haqida turlicha fikr bildirganlar.

Nutq madaniyati tushunchasining mohiyati, paydo bo'lish davri, tadqiqot obyekti va boshqa lingvistik kategoriyalardan farqlanishi borasida turli qarashlar mavjud. Shu bois mazkur muammo nazariy asoslari aniqlanmasdan to'liq hal etilmaydi. Hozirgi paytda bu yo'nalishda sezilarli natijalarga erishildi: nutq madaniyati tilshunoslikdagi mustaqil ilmiy muammo sifatida e'tirof etildi va uni o'rganish zarurligi ko'plab olimlar tomonidan qo'llab-quvvatlandi. Masalan, tilshunos V.V. Veselovskiy “nutq madaniyati bo'yicha tadqiqotlar olib borish zarurligi haqida ortiqcha isbot talab qilinmaydi” deb ta'kidlagan.

Shu bilan birga, nutq madaniyatini alohida fan sifatida o'rganishga qarshi bo'lganlar ham bor edi. Buning sababi nutq madaniyatining tilshunoslikda yetarli darajada aniq tadqiq qilinmaganligi, shuningdek, ko'pincha uni oddiy til hodisasi sifatida emas, balki umumiy va mavhum tushuncha tarzida talqin etishdir. Nutq madaniyati o'zining ilmiy mavqeiga ega bo'lishi uchun nazariy asoslari ishlab chiqilishi, tadqiqot obyekti, muammolari, uslubi va amaliy ahamiyati belgilab olinishi kerak.

Tilshunoslar orasida nutq madaniyatini sof nazariy muammo sifatida baholovchilar ham, uni amaliy soha deb talqin qiluvchilar ham mavjud. Shuningdek, ayrim hollarda u etik, psixologik yoki metodik-pedagogik masala sifatida ham izohlanadi. Umuman olganda, nutq madaniyati hodisasi murakkab bo'lib, mavjud til faktlari, ilmiy hamda ilmiy-amaliy qarashlar, nutq jarayonining turli ko'rinishlari va unga qo'yiladigan talablar bilan uzviy bog'liqdir.

Til va madaniyatning o'zaro bog'liqligi masalasi tilshunoslik va falsafaning eng qadimiy va muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biridir. Bu borada dastlabki konseptual fikrlarni ilgari surganlardan biri sifatida Vilgelm fon Humboldt tilni shunchaki aloqa vositasi emas, balki xalqning dunyoqarashi va tafakkur shaklini aks ettiruvchi "millat ruhi" (Volksgeist) sifatida talqin qiladi. Uning ta'kidlashicha, tillar o'rtasidagi farqlar faqat grammatik tizimga emas, balki xalqning aqliy va ruhiy dunyosiga borib taqaladi.

Keyinchalik ushbu g'oya E.Sapir va B.L.Vorf tomonidan rivojlantirilib, lingvistik nisbiylik yoki Sapir-Vorf gipotezasi shaklida ilmiy muomalaga kiritildi. Ularning fikriga ko'ra, inson dunyoni qanday ko'rishi va tushunishi ko'p jihatdan uning qaysi tilda so'zlashishiga bog'liq. Demak, til — muayyan madaniyatni anglashning kalitidir.

Zamonaviy yondashuvlar: til va madaniyat integratsiyasi

Bugungi lingvistika va sotsiologumanitar fanlarda til va madaniyatni alohida ko'rib bo'lmaydigan chambarchas bog'liq tizimlar sifatida talqin qilinadi. Masalan:

- N.I. Tolstoy tilni "madaniyatning tarkibiy qismi va uni tashuvchi vosita" deb hisoblaydi. Uning fikricha, til bir vaqtning o'zida

madaniyatdan mustaqil, ammo ayni paytda madaniyatni qayta tiklay oluvchi real kuchga ega.

- S.G. Ter-Minasova tilni “milliy mentalitetni tashuvchi va avloddan-avlodga yetkazuvchi ijtimoiy mexanizm” sifatida talqin qiladi. Unga ko‘ra, tilni o‘rganish — bu faqat grammatik birliklarni emas, balki urf-odat, qadriyatlar, tafakkur uslubini o‘rganishdir.

- V.A. Maslova esa tilshunoslikning yangi yo‘nalishi — lingvomadaniyatshunoslikni shakllantirib, uni “til va madaniyat chorrahasida joylashgan fan” deb ta’riflaydi. Bu yo‘nalish lug‘at, frazeologiya, etik formulalar, nutq odobi kabi birliklarda madaniyatning aks etishini oqilona tadqiq etadi.

- V.N. Teliya lingvomadaniyatshunoslikni etnolingvistikaning tarkibiy qismi sifatida baholab, uni “til va madaniyat o‘zaro ta’siri mexanizmlarini tavsiflovchi fan” deb ataydi.

- V.V. Krasnyx esa tilni “milliy dunyo manzarasining ko‘zgusi” deb baholab, u orqali insonning ong, xulq-atvor va ijtimoiy identifikatsiyasi shakllanishini ta’kidlaydi.

Yangi zamonaviy manbalar bilan boyitish uchun qo‘shimcha olimlar fikrlari

Quyidagi tadqiqotchilar ham bu masala yuzasidan muhim qarashlarni bildirgan:

Oli m	Asosiy g‘oyasi
------------------------	-----------------------

Oli m	Asosiy g'oyasi
P. Bourdieu	Til — ijtimoiy kapital bo'lib, u orqali inson jamiyatdagi mavqeini belgilaydi.
M. Foucault	Til hokimiyat vositasidir, diskurslar orqali madaniy ustunliklar yaratiladi.
Yu. Lotman	Til – “madaniyat semiotik tizimi”, ya'ni madaniyatni kodlovchi belgi majmuasi.
R. Jakobson	Nutq faqat aloqa emas, balki madaniy qadriyatlarni uzatuvchi estetik hodisadir.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Til madaniyati va nutq odobi — bu nafaqat filologik tushuncha, balki shaxsning ma'naviy darajasini ifodalovchi mezondir. Toza, ravon va odobli nutq inson obro'sini oshiradi, jamiyatda ijobiy muhit yaratadi. Yosh avlodni to'g'ri so'zlashga, muloqot madaniyatiga o'rgatish oiladan boshlanishi, ta'lim muassasalari va OAV esa bu jarayonda faol ishtirok etishi zarur. Har birimiz so'zimiza e'tibor qilish orqali tilimizning ulug'vorligini namoyon etishimiz, milliy qadriyat sifatida asrashimiz lozim. Tilni ijtimoiy muhitdan ajratgan holda yoki boshqa insonlar bilan muloqot qilmasdan o'zlashtirishning iloji yo'q. Uning eng muhim jihatlaridan biri shundaki, agar tilning asosiy lug'at boyligi, nutq me'yorlari va tuzilishi kichik yoshdanoq o'zlashtirilgan bo'lsa, inson keyinchalik hayotida ko'plab tajribalarni unutib qo'ysa

ham, ona tilida soʻzlashishni aslo unutmaydi. Bu esa tilning inson ehtiyojlariga nihoyatda moslashuvchan va chidamli ekanidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Humboldt, W. von.** *On Language: The Diversity of Human Language-Structure and its Influence on the Mental Development of Mankind.* Cambridge University Press, 1988. (*Til va millat ruhi haqida klassik asar.*)
2. **Sapir, E.** *Language: An Introduction to the Study of Speech.* New York: Harcourt, Brace & Company, 1921. (*Sapir–Vorf gipotezasiga asos boʻlgan lingvistik nisbiylik nazariyasi.*)
3. Tolstoy N.I. Язык и народная культура: Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. М.: Издательство "Индрик", 1995: – С. 16
4. R.Rasulov, N.Xusanov, Q.Muydinov “Nutq madaniyati va notiqlik sanʼati”(oʻquv qoʻllanma) – Toshkent 2008, 33-b.
5. A.J.Omonturdiyev, Sh.I.Abduraimova “Oʻzbek nutqi madaniyati va uslubiyati”(bakalavr va magistr uchun qoʻllanma) – Toshkent 2016y. 12-13-bet.

**INSONNING RAQAMLI MUHITDAGI ONTOLOGIK MAQOMI:
FALSAFIY TAHLIL**

Zoirova Sojida Umbarovna

Termiz davlat pedagogika instituti

Falsafa, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi

kafedrası o'qituvchisi

E-mail: Zoirovasojida2@gmail.com

***Annotatsiya:** maqolada raqamli sivilizatsiya va sun'iy intellekt davrida insonning ontologik maqomi masalasi falsafiy jihatdan tahlil etiladi. Muallif inson va texnologiya o'rtasidagi munosabatning yangi shakllari, inson mohiyatining raqamli muhitda transformatsiyasi hamda virtuallik fenomeni orqali ontologiyaning qayta qurilishi masalalarini yoritadi. Asosiy tezis shundan iboratki, raqamli muhitda inson ontologik jihatdan faqat biologik mavjudot emas, balki axborot strukturalarining faol ishtirokchisi sifatida namoyon bo'ladi.*

***Kalit so'zlar:** inson ontologiyasi, raqamli muhit, sun'iy intellekt, virtuallik, mavjudlik, texnofalsafa, raqamli sub'yekt.*

XXI asrda insonning mavjudlik dunyosi yangi shaklga ega bo'ldi — bu raqamli muhit, ya'ni axborot, algoritm va sun'iy intellektlar dunyosi [1]. Ilgari inson tabiiy muhit va ijtimoiy munosabatlar ichida mavjud bo'lgan bo'lsa, hozirda u raqamli ontologiyaning faol elementiga aylanmoqda. Shu bilan birga, falsafa oldida muhim savol paydo bo'ldi: raqamli muhitda insonning haqiqiy ontologik maqomi qanday? U hali ham markazdami yoki sun'iy intellekt uning mavqeini qisman egalladimi?

Bu savollar inson ontologiyasiga yangi yondashuvni talab qiladi, chunki raqamli muhitda mavjudlikning shakli nafaqat jismoniy, balki axborotli va algoritmik tabiatga ega bo'lib qoldi [2].

Raqamli muhit va inson ontologiyasining transformatsiyasi

Ontologiya klassik falsafada “mavjudlik haqidagi ta’limot” sifatida talqin qilingan. Aristotel uchun mavjudlik moddiy va shakliy asoslarga ega bo’lgan voqelik edi. Ammo raqamli muhitda mavjudlik moddiylikdan ko’ra axborot shaklidagi borliqqa aylanmoqda [3].

L.Floridi bu holatni “infosfera” deb ataydi — ya’ni ma’lumotlar, algoritmlar va raqamli sub’yektlardan iborat butun bir ontologik muhit [4]. Shu infosferada inson endi faqat sub’yekt emas, balki ma’lumot manbai, raqamli iz va sun’iy tizimlar tomonidan qayta ishlanuvchi bir ob’yekt sifatida ham namoyon bo’ladi.

Bu holat insonning an’anaviy ontologik maqomini so‘roq qiladi: inson endi tabiatning markazi emas, balki aqlli tizimlar bilan birgalikdagi mavjudlik shakli sifatida qaraladi.

Sun’iy intellekt va “yangi mavjudlik” fenomeni

Sun’iy intellekt inson tafakkuri bilan raqobatlashuvchi emas, balki uning imkoniyatlarini kengaytiruvchi ontologik omilga aylandi [5].

Shu nuqtai nazardan qaraganda, inson va AI o’rtasidagi munosabat “sub’yekt–ob’yekt” emas, balki “sub’yekt–sub’yekt” munosabatiga aylanmoqda. Ya’ni, AI ham ma’lum ma’noda ongli jarayonlarni amalga oshiruvchi ontologik agent sifatida qabul qilinadi.

Bu falsafiy nuqtai nazardan yangi bosqich — insonning mavjudligi endi tabiiy va ijtimoiy chegaralar bilan cheklanmaydi. U virtual muhitdagi ma'lumotlar oqimi orqali o'z ontologik izini qoldiradi [6].

Virtuallik va inson ongining ontologik kengayishi

Virtual reallik inson ongini kengaytiruvchi va qayta ifoda etuvchi muhit sifatida namoyon bo'lmoqda. P. Levi ta'biri bilan aytganda, virtuallik reallikka zid emas, balki uning kengaytirilgan formasi hisoblanadi [7].

Inson virtual muhitda o'zini yangi turda namoyon etadi: u vaqt va makon bilan cheklanmagan sub'yektga aylanadi. Shu tariqa insonning ongli faoliyati raqamli strukturalar bilan birlashib, yangi ontologik miqyosda namoyon bo'ladi.

Bu holat "texnoontosentrizm" deb ataluvchi yo'nalishni vujudga keltirdi, ya'ni borliqning markazida endi inson emas, balki texnologik borliqning o'zi turibdi [8].

Insonning raqamli muhitdagi ontologik maqomi shundan iboratki, u endi faqat biologik va ijtimoiy mavjudot emas, balki axborot muhitidagi faol agent sifatida namoyon bo'ladi.

Bu holat falsafada uchta muhim xulosani keltiradi: 1) Ontologiyaning axborotli xarakteri — mavjudlik axborot jarayonlar orqali namoyon bo'ladi. 2) Insonning gibrid tabiati — u tabiiy va sun'iy tizimlar o'rtasidagi bog'lovchi zveno. 3) Falsafaning yangi vazifasi — raqamli ontologiya sharoitida insonning ma'naviy va aksiologik maqomini saqlab qolish [9].

Xulosa

Insonning raqamli muhitdagi ontologik maqomi haqidagi tahlil shuni ko'rsatadiki, u endi faqat jismoniy emas, balki axborot muhitidagi borliq shakli sifatida mavjud. Raqamli ontologiya falsafasi insonning mavjudligi va ma'naviyatini qayta ko'rib chiqishni talab etadi. Uning vazifasi — inson va sun'iy intellekt o'rtasidagi yangi ontologik muvozanatni shakllantirishdir. Shu orqali falsafa zamonaviy texnologiyalar davrida insonning ma'naviy suvereniteti va axloqiy mas'uliyatini saqlab qolishga xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Floridi L. Infosfera falsafasi. – Oksford: Oxford Univ. Press, 2022.
2. Nazarov A. Ontologiya va zamonaviy falsafiy tendensiyalar. – T.: Fan, 2023.
3. Bostrom N. Superintelligence and the Ontology of Artificial Minds. – Oxford Univ. Press, 2023.
4. Blok V. The Ontology of Creation: Towards a Philosophical Account in the Anthropocene. – Springer, 2024.
5. Punziano J. Adaptiv gnoseologiya: inson va AI integratsiyasi nazariyasi. – Milan: Springer, 2025.
6. Karimov B. Raqamli ontologiya va insonning yangi maqomi. – T.: Fan va texnologiya, 2024.

7. Lévy P. La réalité virtuelle et la philosophie de la virtualité. – Paris: Odile Jacob, 2023.
8. Naidoo M. The Open Ontology and the Information Society. – Springer, 2024.
9. Shin D. AI and the Reconfiguration of Truth, Authority, and Verification. – Philosophy & Technology, 2025.

**TO'QIMACHILIK KORXONALARIDA INNOVATSION BOSHQARUV
TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI**

Mahmudova Chinora Anvar qizi

Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat institut assistenti

“Buxgalteriya hisobi va marketing” kafedrası

***Annotatsiya:** mazkur tezisda O'zbekiston to'qimachilik korxonalarida innovatsion boshqaruv tizimini rivojlantirish zaruriyati, mavjud muammolar hamda ularni takomillashtirish yo'nalishlari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, innovatsion boshqaruv korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish, ishlab chiqarish samaradorligini yuksaltirish va eksport salohiyatini kengaytirishning muhim omilidir.*

***Kalit so'zlar:** innovatsiya, boshqaruv tizimi, to'qimachilik sanoati, raqobatbardoshlik, modernizatsiya, raqamlashtirish.*

KIRISH

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida to'qimachilik sanoatini modernizatsiya qilish va eksport salohiyatini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Ushbu tarmoqda korxonalarni samarali boshqarish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish va raqamli texnologiyalar asosida faoliyat yuritish raqobatbardosh iqtisodiy muhitni shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Prezidentning 2022-yil 21-dekabrda "To'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-451-son qarori asosida tarmoqda innovatsion ishlab chiqarish, yangi texnologiyalarni jalb etish hamda

boshqaruv tizimlarini takomillashtirish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda.

ASOSIY QISMLAR

O'zbekiston to'qimachilik korxonalari, jumladan, "Uztex Group", "BCT Textile", "Namangan To'qimachilik", "Toshkent Toytepa Textile" kabi yirik ishlab chiqarish subyektlari o'z faoliyatida innovatsion boshqaruv elementlarini joriy etgan holda ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga erishmoqda.

Biroq tahlillar shuni ko'rsatadiki, ayrim korxonalarda boshqaruv tizimi hanuzgacha an'anaviy shaklda bo'lib, innovatsion qarorlarni tezkor qabul qilish, ichki resurslardan oqilona foydalanish va raqamli texnologiyalarni to'liq integratsiyalash darajasi pastligicha qolmoqda.

Innovatsion boshqaruv tizimini takomillashtirish quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir:

1. Raqamli transformatsiya – ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, ERP va CRM tizimlarini joriy etish orqali korxonalarda boshqaruv samaradorligini oshirish.
2. Kadrlar salohiyatini oshirish – innovatsion boshqaruv ko'nikmalariga ega mutaxassislarni tayyorlash va ularning malakasini doimiy oshirib borish.
3. Ilmiy-innovatsion hamkorlikni kengaytirish – oliy ta'lim muassasalari, tadqiqot institutlari va ishlab chiqarish subyektlari o'rtasida klaster asosida integratsiyani kuchaytirish.
4. Innovatsion moliyalashtirish mexanizmlari – grantlar, venchur kapital va xorijiy

investitsiyalarni jalb etish orqali yangi texnologiyalarni tatbiq etish.
5. Yashil texnologiyalarni qo'llash – resurs tejoychi va ekologik toza ishlab chiqarish usullarini keng joriy etish orqali xalqaro standartlarga mos faoliyat yuritish.

XULOSA

O'zbekiston to'qimachilik korxonalarida innovatsion boshqaruv tizimini takomillashtirish tarmoqning barqaror o'sishini, eksport salohiyatining kengayishini va xalqaro bozorlarda raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarishni ta'minlaydi. Shu bois, korxonalarda boshqaruvni raqamlashtirish, ilmiy yondashuvni kuchaytirish va malakali kadrlarni tayyorlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida izchil davom ettirilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-451-son qarori, 2022-yil 21-dekabr.
2. "O'zbekiston to'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini rivojlantirish strategiyasi – 2030".
3. Karimov A., Mamatqulova D. To'qimachilik sanoatida innovatsion boshqaruv mexanizmlari. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2023.
4. Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari, 2024-yil.

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA XALQ HOKIMIYATI
TAMOYILLARINING TUSHUNCHASI VA MOHIYATI**

Mirzayeva Xumora Maxmud qizi

Toshkent davlat yuridik universiteti magistiri

Mirzayevaxumora16@gmail.com

***Annotatsiya:** Mazkur ilmiy ishda O'zbekiston Respublikasida xalq hokimiyatchiligi tamoyilining huquqiy asoslari, mohiyati va demokratik jamiyat barpo etishdagi o'rni tahlil qilinadi. Xalq hokimiyatchiligi tamoyilining konstitutsiyaviy mustahkamlanishi hamda davlat boshqaruvi tizimidagi amaliy ifodasi zamonaviy islohotlar nuqtayi nazaridan yoritilgan.*

***Kalit so'zlar:** xalq hokimiyatchiligi, Konstitutsiya, demokratiya, davlat boshqaruvi, suverenitet, fuqarolik jamiyati, konstitutsiyaviy tamoyil.*

O'zbekiston Respublikasida demokratik huquqiy davlat barpo etish jarayonida xalq hokimiyatchiligi tamoyili eng asosiy konstitutsiyaviy g'oya sifatida e'tirof etiladi. Zero, xalq hokimiyatchiligi – bu davlat hokimiyatining yagona manbai xalq ekanligi, davlatning butun siyosiy va ijtimoiy faoliyati xalq irodasiga asoslanishi zarurligini ifodalaydigan prinsipdir. Ushbu tamoyil, O'zbekiston Respublikasining 2023-yilda qabul qilingan yangi tahrirdagi Konstitutsiyasida ham o'zining yanada aniqroq va chuqurroq ifodasini topgan. Xalq hokimiyatchiligi tamoyilining mohiyati shundan iboratki, davlat hokimiyati xalq tomonidan va xalq manfaatlari yo'lida amalga oshiriladi.

Tarixan xalq hokimiyatchiligi g'oyasi insoniyatning eng qadimiy davrlaridan buyon mavjud bo'lib, demokratiya tushunchasi bilan chambarchas bog'liqdir. Yunon tilidagi “demokratia” so'zi “xalq hokimiyati” degan ma'noni

anglatadi. Shu bois xalq hokimiyatchiligi g'oyasi demokratiya konsepsiyasining asosiy o'zak tamoyillaridan biri hisoblanadi. Inson huquqlari, fuqarolik tengligi, siyosiy ishtirok va davlat boshqaruvida xalq irodasining ustuvorligi aynan ushbu tamoyilga tayanadi. O'zbekiston mustaqillikka erishgach, xalq hokimiyatchiligi tamoyili davlat suverenitetining huquqiy asosi sifatida konstitutsion darajada e'tirof etildi. 1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan Konstitutsiyada ham xalq hokimiyatchiligi O'zbekiston Respublikasining siyosiy tizimi va davlat hokimiyatining manbai sifatida belgilandi. Biroq, 2023-yilda Konstitutsiyaning yangilangan tahriri orqali ushbu prinsipning amaliy mexanizmlari, fuqarolarning siyosiy faolligi, saylov huquqlarining kafolatlari va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining vakolatlari yanada kengaytirildi. Bu esa xalq hokimiyatchiligini real hayotga tatbiq etishning yangi bosqichini boshlab berdi.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan "Xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqqa xizmat qilishi kerak" degan tamoyil xalq hokimiyatchiligi prinsipi mazmunini amalda ifodalaydi. Ushbu yondashuv davlat boshqaruvi tizimida ochiqlik, hisobdorlik va jamoatchilik ishtirokini kuchaytirish orqali xalq irodasining bevosita ifodasini ta'minlaydi.

Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, hozirgi kunda O'zbekiston demokratik islohotlarning yangi bosqichiga kirgan bo'lib, unda davlat hokimiyati tizimining barcha tarmoqlarida xalq manfaatlari ustuvorligiga erishish, fuqarolik jamiyatini rivojlantirish, saylov tizimini yanada takomillashtirish va mahalliy boshqaruv organlarining mustaqilligini oshirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Xalq hokimiyatchiligi prinsipi nafaqat konstitutsiyaviy me'yor, balki ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida – siyosiy, iqtisodiy va madaniy sohalarda o'z aksini topadigan amaliy qadriyatga aylanmoqda.

Ilmiy nuqtayi nazardan xalq hokimiyatchiligi tamoyilining mazmunini tahlil qilish — bu prinsipning huquqiy, siyosiy va falsafiy asoslarini ochib berishni, uning davlat boshqaruvi tizimidagi o'rnini aniqlashni talab etadi. Shu maqsadda ushbu maqolada xalq hokimiyatchiligi g'oyasining nazariy asoslari, O'zbekiston Respublikasining amaldagi Konstitutsiyasida uning mustahkamlanish holati, shuningdek, amaliy ifodalari va rivojlanish istiqbollari chuqur tahlil qilinadi. O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi 2023-yil 30-aprel kuni referendum orqali qabul qilingan Konstitutsiyasi mamlakat siyosiy-huquqiy tizimida yangi bosqichni boshlab berdi. Ushbu hujjatda xalq hokimiyatchiligi prinsipi markaziy o'rin egallab, davlat tuzumining asosiy tamoyili sifatida mustahkamlandi. Konstitutsiyaning 7-moddasida aniq va lo'nda tarzda quyidagicha norma belgilangan: “O'zbekiston Respublikasida davlat hokimiyatining yagona manbai xalqdir.”¹ Bu modda, aslida, xalq suverenitetining huquqiy ifodasidir. Unga ko'ra, O'zbekiston hududida mavjud bo'lgan barcha hokimiyat shakllari – qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati – o'z vakolatlarini faqat xalq ishonchi asosida amalga oshiradi. Bundan tashqari, 9-moddada Jamiyat va davlat hayotining eng muhim masalalari xalq muhokamasiga taqdim etiladi, umumxalq ovozigina — referendumga qo'yiladi. O'zbekiston Respublikasida referendum o'tkazish tartibi qonun bilan belgilanadi. 10-modda

¹ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (yangi tahrirda). – Toshkent: Lex.uz, 2023. – [Elektron manba]. – URL: <https://lex.uz/docs/6445145> (murojaat sanasi: 21.10.2025).

esa, “O‘zbekiston xalqi nomidan faqat u saylagan O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi va Prezidenti ish olib borishi mumkin. Jamiyatning biron-bir qismi, siyosiy partiya, jamoat birlashmasi, ijtimoiy harakat yoki alohida shaxs O‘zbekiston xalqi nomidan ish olib borishga haqli emas.” Yuqoridagi normalar nafaqat xalq hokimiyatchiligining konstitutsiyaviy mazmunini belgilaydi, balki ularning amaliy mexanizmlarini ham ko‘rsatadi. Masalan, saylovlar, referendumlar, xalq vakillari organlari faoliyati, shuningdek, jamoatchilik nazorati – bularning barchasi xalq hokimiyatchiligi prinsipi asosida ishlaydi. 2023-yilgi Konstitutsiyaning yangi tahririda xalq hokimiyatchiligi mazmuni yanada chuqurlashtirildi. Jumladan, “Inson – jamiyat – davlat” degan yangi konstitutsiyaviy formula qabul qilindi. Bu g‘oya davlat hokimiyati tizimida xalq manfaatlarini ustuvor o‘ringa qo‘yish zarurligini anglatadi. Prezident Sh.M. Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Xalq hokimiyatchiligi prinsipi – bu bizning demokratik islohotlarimizning tayanch poydevoridir.”² Shu bois, yangi Konstitutsiya davlat hokimiyati tizimida xalq manfaatlarini birinchi o‘ringa qo‘ygan holda, har bir fuqaroga o‘z irodasini erkin bildirish imkoniyatini beradi. O‘zbekiston Respublikasida xalq hokimiyatchiligi tamoyilining amalga oshirish mexanizmlari bir necha shakllarda namoyon bo‘ladi. Ular bevosita demokratiya vositalari, saylov tizimi, vakillik organlari, fuqarolik jamiyati institutlari va jamoatchilik nazoratini o‘z ichiga oladi.

Xalq hokimiyatchiligining eng muhim ko‘rinishlaridan biri bu referendum institutidir. O‘zbekiston Respublikasining “Referendum to‘g‘risida”gi qonuniga ko‘ra, xalq eng muhim davlat masalalari bo‘yicha o‘z fikrini bevosita bildiradi.

² O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-60-son Farmoni “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”. – Toshkent: Lex.uz, 2022. – [Elektron manba]. – URL: <https://lex.uz/docs/5841063>.

2023-yil 30-aprel kuni o'tkazilgan Konstitutsiyaviy referendum bunga yorqin misoldir.³ Unda xalq mamlakatning asosiy qonunini to'liq yangilash masalasida o'z suveren irodasini ifoda etdi. Xalq hokimiyatchiligining ikkinchi shakli – bu bilvosita demokratiya, ya'ni xalq saylagan vakillar orqali hokimiyatni amalga oshirish tizimi. O'zbekiston Respublikasida bu vakolatni Oliy Majlis, mahalliy xalq deputatlari kengashlari, va Prezident amalga oshiradi. Oliy Majlis – xalq nomidan qonunlar qabul qiluvchi oliy vakillik organidir. U ikki palatadan iborat: Qonunchilik palatasi va Senat. Qonunchilik palatasiga deputatlar to'g'ridan-to'g'ri xalq tomonidan saylanadi, Senat esa hududiy vakillik asosida shakllanadi. Shu tariqa, xalq irodasi mamlakat miqyosida va joylarda vakillik asosida ifodalanadi.⁴ Xalq hokimiyatchiligini amalda ta'minlashda fuqarolik jamiyati institutlarining roli beqiyosdir. Siyosiy partiyalar, nodavlat notijorat tashkilotlari, ommaviy axborot vositalari, jamoatchilik kengashlari va mustaqil fikr maydoni – bularning barchasi xalq irodasini ifoda etish vositalaridir.

Bugungi kunda jamoatchilik nazorati mexanizmlari raqamli shaklga o'tayotgani kuzatilmoqda. Xususan, “Ochiq budjet”, “Mening fikrim”, “E-qaror” va boshqa platformalar orqali fuqarolar davlat boshqaruvida bevosita ishtirok etmoqda. Xalq hokimiyatchiligi prinsipi mahalliy darajada ham o'z ifodasini topadi. “Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida”gi Qonunga muvofiq, mahalla fuqarolar yig'inlari aholining o'z hayotiga oid masalalarni mustaqil hal etish imkonini beradi. Bu institut xalq hokimiyatchiligining eng yaqin,

³ Constitution.uz portali. “Yangi tahrirdagi Konstitutsiya haqida.” – [Elektron manba]. – URL: https://constitution.uz/oz/pages/yangi_tahrirdagi_konstitutsiya (murojaat sanasi: 21.10.2025).

⁴ O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi materiallari. “Konstitutsiyaviy islohotlar jarayonida xalq hokimiyatchiligi tamoyilining rivoji.” – Toshkent, 2023. – [Rasmiy sayt]. – URL: <https://parliament.gov.uz/articles/2144>.

amaliy shakli hisoblanadi. Xalq hokimiyatchiligining amalda ishlashi fuqarolarning siyosiy faolligiga bevosita bog‘liqdir. Fuqarolarning davlat va jamiyat boshqaruvida faol ishtiroki nafaqat konstitutsiyaviy huquq, balki demokratik davlatning hayotiy zaruratidir. 2021–2025-yillarda O‘zbekistonda siyosiy partiyalar soni, ularning faolligi va elektorat bilan ishlash mexanizmlari kengaydi. Natijada, siyosiy maydon raqobatbardosh tus oldi, bu esa xalq hokimiyatchiligi tamoyilining hayotiy ifodasidir.

Xulosa qilib aytganda, so‘nggi yillarda O‘zbekistonda siyosiy ishtirokning yangi shakllari – raqamli platformalar, onlayn so‘rovlar, petitsiyalar va ijtimoiy tarmoqlardagi jamoatchilik muhokamalari keng yoyildi. “Mening fikrim” portali orqali minglab fuqarolar qonunchilik tashabbuslarini ilgari surmoqda. Bu jarayonlar xalq hokimiyatchiligining zamonaviy – elektron demokratiya shakliga o‘tishidan dalolat beradi. Fuqarolarning raqamli siyosiy ishtiroki davlat boshqaruvida shaffoflik va javobgarlikni oshiradi, qaror qabul qilishda xalq fikrining real hisobga olinishi imkonini yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (yangi tahrirda). – Toshkent: Lex.uz, 2023. – [Elektron manba]. – URL: <https://lex.uz/docs/6445145> (murojaat sanasi: 21.10.2025).

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF–60-son Farmoni “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”. – Toshkent: Lex.uz, 2022. – [Elektron manba]. – URL: <https://lex.uz/docs/5841063>.
3. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi materiallari. “Konstitutsiyaviy islohotlar jarayonida xalq hokimiyatchiligi tamoyilining rivoji.” – Toshkent, 2023. – [Rasmiy sayt]. – URL: <https://parliament.gov.uz/articles/2144>.
4. Constitution.uz portali. “Yangi tahrirdagi Konstitutsiya haqida.” – [Elektron manba]. – URL: https://constitution.uz/oz/pages/yangi_tahrirdagi_konstitutsiya (murojaat sanasi: 21.10.2025).

**АНАЛИЗ ИНВЕСТИЦИИ В ОСНОВНОЙ КАПИТАЛ В
УЗБЕКИСТАНЕ (2020–2024)**

Дадабоева Муштари Хамидиллаевна

Ассистент Ташкентского института текстильной и лёгкой промышленности
Кафедра «Бухгалтерский учёт и маркетинг»

***Аннотация:** В статье рассматриваются тенденции инвестиций в основной капитал Республики Узбекистан за 2020–2024 годы, анализируются структура, источники финансирования и их влияние на экономический рост и модернизацию промышленности.*

***Ключевые слова:** иностранные инвестиции, инвестиции, источники финансирования, основной капитал, экономический рост.*

Инвестиции в основной капитал занимают ключевое место в системе факторов, определяющих устойчивое развитие промышленности. От их объёмов, структуры и эффективности использования зависит обновление производственных мощностей, внедрение инновационных технологий и повышение конкурентоспособности национальной экономики. Основной капитал представляет собой материальную основу производственного процесса, а инвестиции в него обеспечивают воспроизводство и модернизацию технологической базы предприятий. В условиях рыночной экономики совершенствование инвестиционной политики на среднесрочную и долгосрочную перспективу является необходимым условием роста промышленного потенциала. Эффективное распределение инвестиционных ресурсов позволяет предприятиям повышать производительность, снижать издержки и развивать новые направления производства. При этом рациональная структура капитальных вложений способствует укреплению

промышленной инфраструктуры и повышению экспортного потенциала страны. В Республике Узбекистан инвестиционная деятельность в основной капитал рассматривается как одно из приоритетных направлений государственной экономической политики. В 2020–2024 годах общий объём инвестиций в основной капитал вырос с 210,2 до 493,7 трлн сум, что свидетельствует о масштабном обновлении производственного комплекса. Основным импульс роста обеспечили проекты в обрабатывающей промышленности, строительстве и энергетике. Существенный вклад внесли нецентрализованные источники — доля привлечённых средств достигла 75,9%, тогда как собственные ресурсы предприятий и домохозяйств составили 24,1%. Иностраный капитал играет значительную роль в обеспечении долгосрочных финансовых ресурсов. Объём прямых иностранных инвестиций и негарантированных внешних кредитов превысил 310 трлн сум, что говорит о росте доверия международных инвесторов к национальной экономике. Дополнительно 23,6 трлн сум поступило в виде кредитов под государственные гарантии, что усилило институциональную поддержку крупных проектов. Наибольшие объёмы капитальных вложений направлены на приобретение машин, оборудования и инвентаря — около 47% общего объёма инвестиций. Около 43% приходится на строительно-монтажные работы, что отражает активное развитие инфраструктуры. Воспроизводственная структура инвестиций свидетельствует о преобладании нового строительства (62,6%), а также о росте доли модернизации и реконструкции действующих предприятий.

Региональная структура инвестиций демонстрирует концентрацию средств в экономически развитых территориях — городе Ташкенте, Самаркандской и Ферганской областях, где сосредоточен промышленный потенциал страны. При этом в ряде регионов приоритетом остаётся обновление оборудования и развитие перерабатывающих отраслей. Такая дифференциация отражает стремление к сбалансированному развитию территорий и рациональному размещению производительных сил.

Результаты анализа показывают, что инвестиционная политика Узбекистана способствует формированию устойчивых темпов экономического роста, повышению эффективности использования капитала и стимулированию частных вложений. С теоретической точки зрения это соответствует кейнсианской концепции мультипликатора инвестиций и идеям Й. Шумпетера о связи капиталовложений с инновациями. Подходы П. Самуэльсона и Ф. Мишкина подтверждают необходимость предсказуемой макроэкономической политики, устойчивой банковской системы и прозрачного инвестиционного климата.

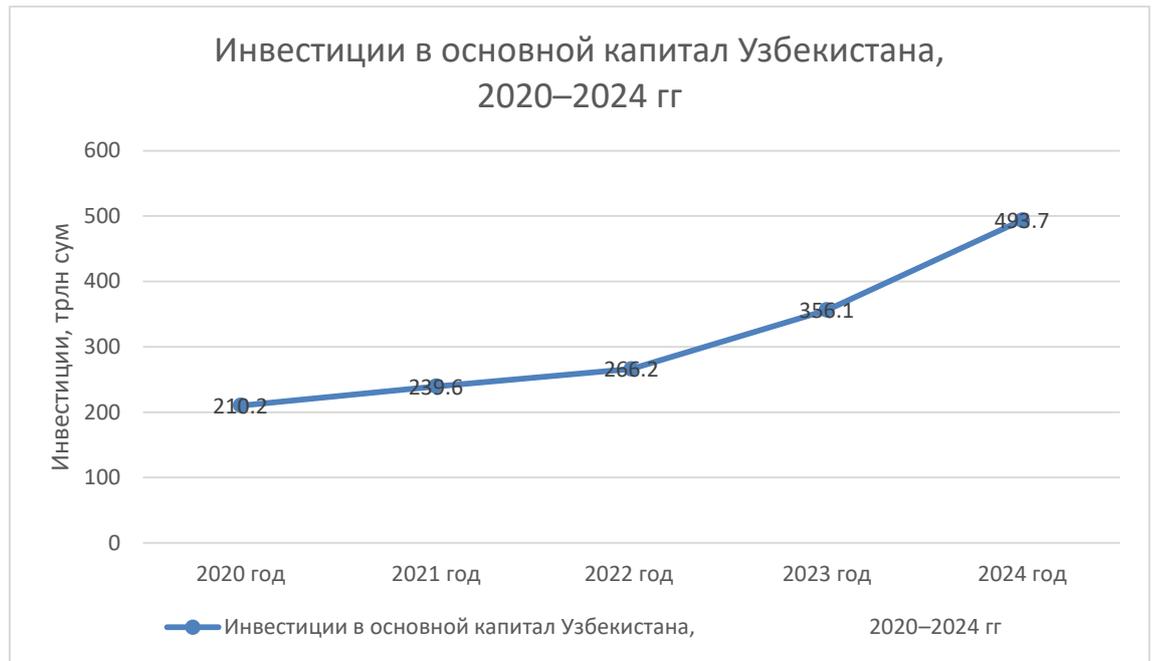

Рис. 1. Инвестиции в основной капитал Узбекистана, 2020–2024 гг.

Заклучение

Таким образом, анализ динамики инвестиций в основной капитал Узбекистана за 2020–2024 годы показывает, что активизация инвестиционной политики стала важнейшим фактором экономического роста и структурных преобразований. Рост объёмов вложений, расширение доли частных и иностранных источников финансирования, а также реализация крупных промышленных проектов обеспечили формирование новых производственных мощностей и повышение технологического уровня экономики. Для дальнейшего укрепления положительных тенденций важно совершенствовать систему оценки эффективности инвестиций, развивать государственно-частное партнёрство и стимулировать инвестиции в

научноёмкие отрасли. Это позволит повысить конкурентоспособность национальной экономики и укрепить её устойчивость к внешним вызовам.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. “O‘zbekiston Respublikasida asosiy kapitalga investitsiyalar, 2024-yil yanvar–dekabr (dastlabki ma’lumot)”. Tashkent, 2025 (PDF).
2. Keynes, J. M. The General Theory of Employment, Interest and Money. London: Macmillan, 1936.
3. Samuelson, P. A.; Nordhaus, W. D. Economics. McGraw-Hill, 2010.
4. Schumpeter, J. A. The Theory of Economic Development. Harvard University Press, 1934.
5. Mishkin, F. S. The Economics of Money, Banking, and Financial Markets. Pearson, 2022.
6. World Bank Data. National accounts and investment statistics (Uzbekistan).

**BLOKCHEYN TEXNOLOGIYASI ASOSIDA IQTISODIY
AXBOROT TIZIMLARIDA MA'LUMOTLAR XAVFSIZLIGINI
TA'MINLASH**

Omonboyev Abdulxakim G'ayratbek o'g'li

Andijon davlat texnika instituti "Axborot texnologiyalari" kafedrasida stajor-o'qituvchisi
omonboyevabdulhakim1998@gmail.com

***Annotatsiya.** Mazkur tezisdagi global miqyosda raqamli iqtisodiyotga o'tish sharoitida iqtisodiy axborot tizimlarida (IAT) ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlashning dolzarb muammosi ko'rib chiqiladi. An'anaviy IATlarning markazlashtirilgan tabiati ularni kiberxavf-xatarlar, ma'lumotlarning buzilishi va firibgarlik holatlariga nisbatan zaif qilmoqda. Tadqiqotning asosiy maqsadi blokcheyn texnologiyasining (BT) noyob xususiyatlari – o'zgarmaslik, shaffoflik va taqsimlangan reyestr mexanizmlari yordamida IATlarda ma'lumotlar xavfsizligi darajasini ilmiy asoslash va amaliy oshirishdan iborat.*

Tadqiqot O'zbekiston Respublikasi Prezidentining raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga qaratilgan fundamental qarorlari (jumladan, 2018-yil 3-iyuldagi **PQ-3832-sonli** "O'zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni va kripto-aktivlar aylanmasi sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori [1], 2020-yil 5-oktabrdagi **PF-6079-sonli** "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni [2], shuningdek, kiberxavfsizlikni kuchaytirishga oid hujjatlar) bilan uzviy bog'liq holda amalga oshiriladi. Bu Prezident qarorlari axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) va raqamli transformatsiyani joriy etish orqali iqtisodiyotning barcha sohalarida ma'lumotlar himoyasi va shaffoflikni ta'minlashga ustuvor ahamiyat qaratishni taqozo etadi.

Tezisdagi quyidagi ilmiy vazifalar hal etiladi: BTning IATdagi ma'lumotlar xavfsizligiga ta'sirining nazariy asoslari tahlil qilinadi; blokcheyn asosida ma'lumotlarning butunligi, konfidensialligi va kirishni boshqarishni ta'minlashning me'yoriy modellari ishlab chiqiladi; iqtisodiy operatsiyalarda (moliyaviy sektor, davlat xaridlari, mulk reyestrlari kabi) ma'lumotlar xavfsizligini oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar beriladi.

Olingan natijalar IATlarni modernizatsiya qilish, ma'lumotlarning ishonchliligini ta'minlash va Prezidentimiz tomonidan belgilangan raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyasini amalga oshirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Blokcheyn texnologiyasi, Iqtisodiy axborot tizimlari, Ma'lumotlar xavfsizligi, Raqamli iqtisodiyot, Kiberxavfsizlik, Prezident qarorlari.

Kirish

Hozirgi davr iqtisodiyoti global miqyosdagi jadal raqamli transformatsiya jarayonida bo'lib, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) iqtisodiy munosabatlar va boshqaruv tizimlarining ajralmas qismiga aylandi. Iqtisodiy axborot tizimlari (IAT) muhim moliyaviy tranzaksiyalar, davlat budjeti ma'lumotlari va tijorat sirlarini saqlaganligi sababli, ular kiberxavf-xatarlar uchun asosiy nishon hisoblanadi. An'anaviy IATlarning markazlashtirilgan arxitekturasi ma'lumotlarning buzilishi, ruxsatsiz o'zgartirilishi va firibgarlik holatlariga nisbatan yuqori zaiflikni yuzaga keltirmoqda. Shu nuqtai nazardan, IATlarda ma'lumotlar xavfsizligini ishonchli ta'minlash, ularning butunligi, o'zgarishsizligi va konfidensialligini kafolatlash zamonaviy ilmiy tadqiqotlar talab etiladigan eng dolzarb vazifalardan biridir.

Tadqiqotning asosiy maqsadi iqtisodiy axborot tizimlarida ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlashning nazariy-metodik asoslarini ishlab chiqish va blokcheyn texnologiyasiga asoslangan samarali amaliy mexanizmlarni taklif etishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun IATlardagi mavjud muammolarni tahlil qilish, BTning asosiy xavfsizlik mexanizmlarini ilmiy asoslash, ma'lumotlar butunligi va shaffofligini ta'minlovchi me'yoriy modellarni ishlab chiqish hamda milliy iqtisodiyot tarmoqlari uchun amaliy yechimlar yaratish vazifalari qo'yiladi.

Tadqiqot obyekti iqtisodiy axborot tizimlarida ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlash jarayonlari, **predmeti** esa IATlarda ma'lumotlarning butunligi va o'zgarmasligini ta'minlash mexanizmlari sifatida blokcheyn texnologiyasining nazariy, metodik va amaliy jihatlari hisoblanadi. Tadqiqot natijalarining ilmiy yangiligi va amaliy ahamiyati, aynan blokcheyn asosida IATlardagi ma'lumotlar xavfsizligini markazlashmagan usulda ta'minlashning yagona kontseptual modelini ishlab chiqilganligi hamda bu yechimlarni O'zbekistonning raqamli iqtisodiyotga o'tish strategiyasiga tatbiq etish bilan belgilanadi.

Tadqiqot metodologiyasi

1. Nazariy va Tizimli Tahlil Usullari: IATlar murakkab dinamik tizim sifatida ko'rib chiqildi, bu yerda tizimli yondashuv orqali ularning tarkibiy qismlari, ma'lumotlar oqimi va xavfsizlik zaifliklari o'rganildi. Mantiqiy-qiyosiy tahlil usuli orqali BTning an'anaviy markazlashtirilgan xavfsizlik usullaridan ustunliklari ilmiy asoslandi. Shuningdek, axborot xavfsizligi, taqsimlangan reyestrlar va kriptografiya sohalaridagi mahalliy hamda xorijiy olimlarning monografik ishlari chuqur o'rganilib, induktiv va deduktiv usullar orqali xususiy xavfsizlik mexanizmlaridan umumiy kontseptual modelga o'tish ta'minlandi.

2. Normativ-Huquqiy Asoslarni Tahlil Qilish: Tadqiqot O'zbekiston Respublikasi Prezidentining raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga oid strategik hujjatlari, jumladan, "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi (PF-6079-son), raqamli iqtisodiyot va kripto-aktivlar aylanmasiga oid qarorlar (PQ-3832-son) kabi normativ-huquqiy hujjatlarni tahlil qilishga tayanadi. Bu yondashuv BTni joriy etishning institutsional va qonuniy asoslarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etdi.

3. Model va Dizayn Usullari (Muhandislik yondashuvi): Tadqiqotning amaliy qismi blokcheyn asosida IATning yangi arxitektura modellarini ishlab chiqishga qaratilgan bo'lib, bunda ma'lumotlar oqimi va tizim funktsionalligini tasvirlash uchun modellashtirish usullari (jumladan, UML va DFD) qo'llanildi. Kriptografik analiz usuli yordamida esa BTda qo'llaniladigan xeshlash funktsiyalari va konsensus mexanizmlarining ma'lumotlar butunligini ta'minlashdagi roli matematik jihatdan asoslandi.

4. Empirik va Eksperimental Usullar: Nazariy va modellar asosida ishlab chiqilgan mexanizmlarning samaradorligi va xavfsizligini baholash maqsadida ekspert baholash usulidan foydalanildi. Bunda soha mutaxassislarining fikrlari tahlil qilindi. Shuningdek, keys-stadi usuli yordamida rivojlangan mamlakatlarning va xalqaro tashkilotlarning bank, ta'minot zanjiri boshqaruvi kabi iqtisodiyotning muhim tarmoqlarida blokcheynni muvaffaqiyatli joriy etish tajribasi o'rganilib, ularning O'zbekiston sharoitiga moslashish imkoniyatlari aniqlandi.

Ushbu kompleks metodologiya asosida o'tkazilgan tadqiqot natijalari yuqori ilmiy darajada bo'lib, O'zbekistonda iqtisodiy axborot tizimlarini

modernizatsiya qilish, Prezident tomonidan belgilangan raqamli transformatsiya maqsadlariga erishish uchun ishonchli va shaffof axborot infratuzilmasini yaratishda bevosita amaliyotga tatbiq etish imkonini beradi.

Blokcheyn texnologiyasining iqtisodiy axborot tizimlarida (IAT) ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlashdagi afzalliklari va kamchiliklari

Iqtisodiy axborot tizimlarida ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlashda Blokcheyn texnologiyasini (BT) joriy etish an'anaviy yechimlarga nisbatan fundamental afzalliklarni beradi, biroq u o'ziga xos cheklovlarga ham ega.

Asosiy afzalliklar blokcheynning noyob texnologik xususiyatlaridan kelib chiqadi. Eng muhimi, **ma'lumotlarning o'zgarimasligi va butunligidir**. Kriptografik xeshlash orqali har bir yangi blok avvalgi blokka shunday bog'langanki, ma'lumotni o'zgartirish butun zanjirning buzilishini talab qiladi, bu esa amalda imkonsiz. Ikkinchidan, **taqsimlanganlik va markazlashmaganlik** tufayli tizimda yagona hujum nuqtasi yo'qoladi. Ma'lumotlarning ko'plab tugunlar o'rtasida taqsimlanishi kiberhujumga chidamlilikni oshiradi va ma'lumotlarni yo'qotish ehtimolini nolga yaqinlashtiradi. Uchinchidan, **shaffoflik va tekshiruvchanlik** mavjud bo'lib, tranzaksiyalar barcha ishtirokchilar uchun ochiq yozib boriladi, bu esa tezkor audit o'tkazish va ayniqsa moliyaviy sohalarda korrupsiyaning oldini olish imkonini beradi. Nihoyat, **aqlli shartnomalar** orqali shartnoma shartlarining avtomatik va ishonchli bajarilishi inson omilining xatosini va firibgarlik xavfini kamaytiradi.

S hu bilan birga, Blokcheyn texnologiyasini IATga tatbiq etish bir qator **kamchiliklar va muammolarga** duch keladi. Birinchidan, **ishlash samaradorligi va masshtablanish muammolari** dolzarb bo'lib qolmoqda. Konsensus

mexanizmlarining murakkabligi sababli tranzaksiyalarni tasdiqlash uchun ko'p vaqt talab qilinadi, bu esa IATlarning yuqori tezlik talablariga javob bera olmaydi. Har bir tugunda barcha ma'lumotlarning nusxasini saqlash zaruriyati tufayli **saqlash hajmi** tezda o'sib boradi. Ikkinchidan, **amaliyotga joriy etish va me'yoriy muammolar** mavjud. Blokcheyn infratuzilmasini yaratish yuqori xarajatlarni talab qiladi, shuningdek, mavjud an'anaviy IATlar bilan integratsiya qilish murakkab. Garchi O'zbekistonda Prezident qarorlari bilan huquqiy asoslar yaratilayotgan bo'lsa-da, ma'lumotlarga egalik va nizolarni hal qilish kabi masalalarda **me'yoriy noaniqliklar** saqlanib qolishi mumkin. Uchinchidan, **texnologiyaning o'ziga xos xavflari** ham bor. Xususan, katta hisoblash quvvatini to'plash orqali amalga oshirilishi mumkin bo'lgan **51% hujumi** xavfi va aqlli shartnoma kodidagi xatolarni o'zgarmasligi sababli tuzatish imkoniyatining yo'qligi jiddiy xavf-xatarlardir. Shuningdek, shaxsiy kriptografik kalitni yo'qotish ma'lumotlarga abadiy kirishni yo'qotishga olib keladi.

Xulosa qilib aytganda, IATlarda ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlashda blokcheynning afzalliklari inkor etilmaydi, ammo amaliyotga joriy etishda masshtablanish, tezlik va yuqori xarajatlar kabi muammolarni bartaraf etish talab etiladi. Shuning uchun, bu cheklovlarni yengish maqsadida ma'lumotlar butunligi BTda kafolatlanadigan **gibrid blokcheyn** yechimlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa va Takliflar

Ushbu tezis "Blokcheyn texnologiyasi asosida iqtisodiy axborot tizimlarida ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlash" mavzusidagi tadqiqotni yakunladi. Tadqiqot davomida Blokcheyn texnologiyasining markazlashmaganlik, kriptografik

o'zgaraslik va taqsimlangan reyestr mexanizmlari an'anaviy IATlarning ma'lumotlar butunligi va ishonchligi borasidagi zaifliklarini bartaraf etishga qodirligini ilmiy asoslandi. O'tkazilgan tahlillar natijasida, BTning shaffoflik, avtomatlashtirilgan tekshiruvchanlik (audit) va aqlli shartnomalar orqali inson omili xatosini kamaytirish kabi asosiy afzalliklari tasdiqlandi. Biroq, IATning yuqori tezlik talablariga nisbatan masshtablanishdagi cheklovlar, joriy etishning yuqori xarajatlari hamda aqlli shartnomalar kodidagi xatolarning o'zgarasligi kabi muammolar saqlanib qolishi aniqlandi. Shuning uchun, O'zbekiston iqtisodiyotining ma'lumotlar maxfiyligi talablarini hisobga olgan holda, **gibrid blokcheyn (Hybrid Blockchain)** yechimi IATlar uchun eng maqbul model sifatida asoslandi. Ushbu model shaxsiy ma'lumotlarni ruxsat etilgan reyestrda saqlab, ularning xesh-qiyamatlarini ochiq blokcheynda tasdiqlash imkonini beradi, bu esa Prezidentimiz tomonidan belgilangan raqamli transformatsiya jarayonlarida shaffoflik va samaradorlikni oshirishga bevosita hissa qo'shadi.

O'tkazilgan tadqiqot natijalari va ilmiy xulosalarga asoslanib, O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy axborot tizimlarida ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlash samaradorligini oshirish maqsadida bir qator amaliy takliflar kiritiladi. Raqamli texnologiyalar vazirligi hamda Markaziy bank tomonidan davlat va tijorat IATlari uchun **gibrid blokcheyn** arxitekturasini joriy etish bo'yicha milliy standartlar va yagona metodologiya ishlab chiqilishi lozim. Aqlli shartnomalardagi xavfsizlik zaifliklarining oldini olish maqsadida, IATlarga joriy etiladigan har bir aqlli shartnoma uchun majburiy **mustaqil kriptografik audit (Code Audit)** o'tkazish mexanizmi qonunchilik darajasida mustahkamlanishi zarur. Shuningdek, Oliy ta'lim tizimida "Kriptografiya va Blokcheyn xavfsizligi" bo'yicha

mutaxassislarni tayyorlash kuchaytirilishi va "Blokcheyn Sandbox"ni kengaytirish orqali yangi xavfsizlik yechimlarini sinovdan o'tkazish uchun shart-sharoitlar yaxshilanishi maqsadga muvofiq. Eng muhimi, Raqamli transformatsiyani joriy etishda ma'lumotlar xavfsizligi masalasi IATni loyihalashning eng boshidan "**dizayn bosqichida xavfsizlik**" (**Security by Design**) konsepsiyasi bo'yicha amalga oshirilishi jiddiy nazoratga olinishi kerak. Ushbu takliflarning amalga oshirilishi O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlashning ishonchli asosini yaratishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi **PF-60-sonli** "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi).
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi **PF-6079-sonli** "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni. (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi).
3. G'ulomov S. S., Alimov R. X. **Raqamli iqtisodiyot: nazariya va amaliyot.** – T.: Iqtisod-Moliya, 2021. – 450 b.
4. Xodiyev B. Y., Qodirov A. M. **Iqtisodiy kibermakon xavfsizligi: asosiy yo'nalishlar va tahdidlar.** – T.: Fan, 2023. – 320 b.
5. Usmonov I. I. **Blokcheyn texnologiyasining moliya tizimidagi transformatsiyasi.** – T.: TDIU, 2024. – 180 b.

6. Axmedov U. X., Rasulov A. M. **Axborot xavfsizligi nazariyasi va amaliyoti.** – T.: O‘qituvchi, 2022. – 380 b.
7. Nakamoto, S. (2008). **Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System.**

**SUN'IY INTELLEKT VOSITALARIDAN FOYDALANIB
MATEMATIKA FANINI O'QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH**

Rasuljonova Muqaddasxon Rustambek qizi

Buloqboshi tuman 1-son politexnikumi matematika fani o'qituvchisi

Mamasoliyeva Jumagul Mahammatyusuf qizi

Buloqboshi tuman 1-son politexnikumi matematika fani o'qituvchisi

***Annotatsiya.** Ushbu tezisda matematika fanini o'qitish samaradorligini oshirishda Sun'iy Intellekt (SI) texnologiyalaridan foydalanishning nazariy va amaliy asoslari chuqur tahlil qilinadi. SI vositalarining adaptiv ta'lim platformalari, intellektual repetitor tizimlari, avtomatlashtirilgan baholash mexanizmlari hamda murakkab matematik tushunchalarni vizuallashtirish orqali o'quvchilarning shaxsiy ehtiyojlariga moslashish imkoniyatlari ilmiy nuqtai nazardan ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda shaxsiy o'rganish yo'nalishlarini yaratish, real vaqt rejimida qayta aloqa (feedback) berish va o'quvchilarning tahliliy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan SI yechimlarining pedagogik samarasi baholanadi. Shu bilan birga, SI vositalarini joriy etishdagi axloqiy, texnologik va metodik cheklovlar, masalan, ma'lumotlar xavfsizligi, texnologiyaga haddan tashqari bog'lanib qolish xavfi kabi muammolar muhokama qilinadi. Xulosa qilib aytganda, SI matematikaning o'qitilishini inqilob qilishga qodir ekanligi, biroq uning muvaffaqiyatli integratsiyasi uchun o'qituvchilarning kasbiy salohiyatini oshirish va puxta ishlab chiqilgan pedagogik strategiyalar talab etilishi ko'rsatib o'tiladi.*

***Kalit So'zlar:** sun'iy intellekt (SI), matematika ta'limi, adaptiv ta'lim, intellektual repetitor tizimlari, samaradorlik, individuallashtirish, mashinaviy o'qitish, baholash.*

Kirish

XXI asr ilm-fan va texnologiyalarning misli ko'rimagan darajada rivojlanishi, xususan, Sun'iy Intellekt (SI)ning keng tarqalishi bilan ajralib turadi. Hozirgi kunda SI nafaqat ishlab chiqarish va iqtisodiyot sohalarida, balki ta'lim tizimida ham fundamental o'zgarishlarni amalga oshirmoqda. Matematika, barcha fanlarning asosi sifatida, ta'lim sohasidagi har qanday yangilikning markazida turadi. An'anaviy matematika ta'limi ko'pincha barcha o'quvchilarga bir xil yondashishga asoslanadi, bu esa individual o'rganish tezligi va ehtiyojlarini hisobga olmaydi. Natijada, o'quvchilarning ma'lum qismi matematikani o'zlashtirishda qiyinchiliklarga duch keladi, qiziqish pasayadi va ta'lim samaradorligi yetarli darajada bo'lmaydi.

Shu nuqtai nazardan, "Sun'iy intellekt vositalaridan foydalanib matematika fanini o'qitish samaradorligini oshirish" mavzusi g'oyat dolzarb hisoblanadi. SI texnologiyalari, jumladan, adaptiv o'qitish tizimlari, chatbotlar, avtomatlashtirilgan baholash vositalari va virtual laboratoriyalar orqali o'quv jarayonini tubdan yangilash imkoniyati mavjud. Bu esa har bir o'quvchining shaxsiy ehtiyojlari, o'rganish uslubi va tezligiga moslashgan, moslashtirilgan ta'lim muhitini yaratishga imkon beradi. Ushbu tezisning maqsadi SI ning matematika ta'limidagi amaliy qo'llanilishini o'rganish, uning afzalliklari va cheklovlarini aniqlash hamda ta'lim samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflarni ishlab chiqishdan iborat.

Afzalliklari va Kamchiliklari

Afzalliklari (Imkoniyatlari):

1. **Ta'limni Individuallashtirish:** SI adaptiv ta'lim platformalari yordamida har bir o'quvchining bilim darajasi, o'rganish uslubi va bo'shliqlari (zaif tomonlari)ni aniqlay oladi. Bu esa o'quv materialini shaxsiy ehtiyojlarga moslashtirib taqdim etish imkonini beradi. Natijada, o'quvchi o'zi uchun qulay tezlikda o'rganadi va zerikarli takrorlashlar oldi olinadi.

2. **Intellectual Repetitor Tizimlari:** SI asosidagi intellektual repetitor tizimlari 24/7 rejimida o'quvchilarga yordam bera oladi. Ular murakkab masalalarni bosqichma-bosqich yechishda yo'l-yo'riq ko'rsatadi, xatolarni tahlil qiladi va aniq, individual qayta aloqa (feedback) beradi. Bu o'qituvchining yukini kamaytiradi va o'quvchining mustaqil o'rganishini qo'llab-quvvatlaydi.

3. **Samarali Baholash va Monitoring:** SI avtomatlashtirilgan baholash tizimlari yordamida uy vazifalari, testlar va mustaqil ishlar tezkorlik bilan tekshiriladi. Bu esa o'qituvchilarga baholashga ketadigan vaqtni tejashga va uni bevosita o'qitish jarayoniga sarflashga imkon beradi. Bundan tashqari, SI o'quvchilarning taraqqiyotini real vaqt rejimida kuzatib, rivojlanish tendensiyalarini tahlil qila oladi.

4. **Murakkab Tushunchalarni Vizualashtirish:** SI vositalari, masalan, 3D modellashtirish yoki interfaol simulyatsiyalar orqali algebra, geometriya yoki differensial hisobning mavhum va murakkab tushunchalarini aniq va ko'rgazmali tarzda tushuntirish imkonini beradi, bu esa tushunishni tezlashtiradi.

Kamchiliklari (Cheklovlari):

1. **Texnologiyaga Qaramlik Xavfi:** SI vositalariga haddan tashqari tayanib qolish o'quvchilarda mustaqil muammoni yechish, mantiqiy fikrlash va

tanqidiy tahlil qilish ko'nikmalarining pasayishiga olib kelishi mumkin. Matematikani "mashina yechadi" deb o'ylash bilim sifatiga salbiy ta'sir qiladi.

2. **Dastlabki Xarajatlar va Texnik Cheklovlar:** SI tizimlarini ta'lim muassasalariga joriy etish yuqori dastlabki xarajatlarni (dasturiy ta'minot, infratuzilma) talab qiladi. Bundan tashqari, barcha maktablar va uylarda yuqori tezlikdagi internet va zamonaviy texnikalar mavjud bo'lmashligi "raqamli tengsizlik"ni kuchaytirishi mumkin.

3. **Axloqiy Masalalar va Ma'lumotlar Maxfiyligi:** SI ta'lim jarayonida o'quvchilar haqida katta hajmdagi shaxsiy ma'lumotlarni to'playdi. Bu ma'lumotlarning xavfsizligi va maxfiyligini ta'minlash, ulardan g'ayriaxloqiy maqsadlarda foydalanilmasligiga kafolat berish muhim axloqiy va huquqiy muammodir.

4. **Insoniy Omilning Yo'qolishi:** Garchi SI samaradorlikni oshirsa-da, u inson o'qituvchisining empatiyasi, ijtimoiy-hissiy ko'nikmalarni rivojlantirishi va shaxslararo muloqot orqali beradigan motivatsiyasini to'liq almashtira olmaydi.

Xulosa va Takliflar

Xulosa: Matematika fanini o'qitish samaradorligini oshirishda Sun'iy Intellekt vositalari ulkan salohiyatga ega ekanligi tadqiqotlar va mavjud amaliyotlar tahlili orqali isbotlanadi. SI ning adaptiv imkoniyatlari, real vaqt rejimida baholash va murakkab tushunchalarni vizuallashtirishga yordami ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqish imkonini beradi. SI faqatgina texnologik yechim emas, balki pedagogik jarayonni individuallashtirish va o'qituvchiga ijodiy yondashuvlar uchun vaqt yaratuvchi strategik vositadir. Biroq, bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish texnologiyaga qaramlik, raqamli tengsizlik va

ma'lumotlar xavfsizligi kabi jiddiy muammolarni hisobga olishni talab qiladi. SI ni joriy etish, birinchi navbatda, insoniy o'qituvchining o'rnini mustahkamlashga qaratilishi zarur.

Takliflar:

1. **O'qituvchilarning Malakasini Oshirish:** O'qituvchilarni SI vositalaridan nafaqat foydalanishga, balki ularni o'quv jarayoniga to'g'ri integratsiya qilishga o'rgatuvchi maxsus treninglar va malaka oshirish kurslarini muntazam ravishda tashkil etish. Bunda SI ni kritik fikrlashni pasaytirmaydigan yordamchi vosita sifatida qo'llash uslublariga e'tibor qaratish lozim.

2. **Milliy Adaptiv Ta'lim Platformasini Yaratish:** O'zbekiston ta'lim tizimining xususiyatlariga moslashtirilgan, o'quv dasturidagi standartlarga asoslangan yagona, markazlashgan, SIga asoslangan adaptiv matematika ta'lim platformasini ishlab chiqish va joriy etish.

3. **Etik Qoidalarni Shakllantirish:** SI vositalaridan foydalanishda ma'lumotlar maxfiyligi, adolatli baholash va mualliflik huquqlariga rioya etishni ta'minlovchi qat'iy axloqiy va huquqiy me'yorlarni belgilash va amalga kiritish.

4. **Tadqiqotlarni Kuchaytirish:** SI vositalarining o'quvchilarning kognitiv va ijtimoiy-hissiy rivojlanishiga uzoq muddatli ta'sirini o'rganishga qaratilgan fundamental ilmiy-pedagogik tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash.

5. **Texnologik Infratuzilmani Rivojlantirish:** Ta'lim muassasalarini zamonaviy kompyuter texnikasi va yuqori tezlikdagi internet bilan ta'minlash orqali "raqamli tengsizlik"ni bartaraf etish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Holmes, W., Persson, J., Rutz, V., & Hénard, F. (2022). Artificial Intelligence and the Future of Teaching and Learning: A Global Education Perspective. UNESCO.
2. Zimmerman, S., & Schunk, D. H. (2001). Self-Regulated Learning and Academic Achievement: Theoretical Perspectives. Lawrence Erlbaum Associates.
3. Baker, R. S. (2016). Stupid tutoring systems, intelligent human tutoring, and the future of education. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*, 26(2), 600–625.
4. Baylor, A. L. (2019). The Role of Pedagogical Agents and Tutoring Systems in the Age of AI. *Educational Technology Research and Development*, 67(1), 1-13.
5. O'qitishda SI ni qo'llash bo'yicha mahalliy nashrlar (masalan, O'zbekiston Xalq ta'limi vazirligi yoki tegishli OTM ilmiy jurnallaridagi maqolalar).
6. Matematika fanini o'qitish metodikasiga oid zamonaviy darsliklar va o'quv qo'llanmalari.

**RAQAMLI AKTIVLAR FUQAROVIIY-HUQUQIIY
MUNOSABATLARNING OBYEKTI SIFATIDA**

Abdusatarov Jaloliddin Sharafutdin o'g'li

Toshkent viloyati Adliya boshqarmasi Qibray tumani Adliya bo'limi xodimi

Yaxshi bilamizki, fuqaroviy-huquqiy munosabatlarning obyektlarini tartibga solishga bag'ishlangan huquqiy normalar majmuasi fuqarolik huquqining asosiy institutlaridan hisoblanadi.¹ Fuqarolik huquqiy munosabatlarning obyekti deb huquq subyektlari (davlat, fuqaro, yuridik shaxslar)ning harakatlari nimaga qaratilgan bo'lsa, huquq va majburiyatlar nimani ustida kechayotgan bo'lsa, o'sha narsalarga aytiladi. Bunday obyektlarning turlari har xil va juda ham ko'p, ular kundalik ijtimoiy hayotning mazmunini tashkil qiladi, xususiyatlariga ko'ra, tegishli axloqiy va huquqiy qoidalar vositasida tartibga solinadi va himoya qilinadi. Ushbu obyektlarga intellektual mulk huquqlari, moddiy va nomoddiy ashyolar, pul, valyuta va hokazolar kirishi mumkin. Ushbu rejada raqamli aktivlar fuqaroviy-huquqiy munosabatlarning obyekti sifatida tahlil qilib o'tiladi.

Fuqarolik huquqining obyektlarini ikki turga, ya'ni moddiy va nomoddiy ne'matlarga bo'lish mumkin. Professor I.B.Zokirovning fikricha, jismoniy va yuridik shaxslar tomonidan foydalanishi va tasarruf etishi mumkin bo'lgan, erkin suratda olish, sotish huquqi va odo-axloq normalari bilan cheklanmagan yoki ta'qiqlanmagan har qanday moddiy narsalar va moddiy qiymatliklar, qadriyatlar boylik hisoblanib, fuqarolik huquqining obyekti bo'la oladi.² Raqamli aktivlar yuqoridagi rejada obyektlarning ikkalasiga ham tegishliligini bildirilgan, bundan tashqari, raqamli aktivlar fuqarolik huquqiy munosabatlarning subyektlari

¹ Rahmonqulov X.R. Fuqarolik huquqi muammolari. Darslik. -T, TDYuI. 2010. -B.291.

² Zokirov I.B. Fuqarolik huquqi. Darslik. -T, TDYuI. 2006. -B.144.

tomonidan bemaolol foydalanishi va tasarruf etishi mumkin, shuningdek, ularni erkin suratda olish va sotish huquqi ham mavjud. Shuning uchun ham raqamli aktivlarni ham bemaolol fuqarolik huquqining obyektlari sifatida kiritib ketishimiz mumkin bo'ladi. Faqat bir narsani ta'kidlab ketish kerak, raqamli aktiv fuqarolik huquqi obyektiga aylanishi uchun odob-axloq normalari bilan cheklanmagan yoki ta'qiqlanmagan bo'lishi kerak. Aks holda tegishli raqamli aktiv tan olinmasligi va fuqarolik huquqi obyektlari qatoriga kiritilmasligi mumkin. Ayniqsa, kriptovalyutalar yoki tavakkalchilikka asoslangan o'yin platformalaridagi aktivlar barcha davlatda ham ruxsat etilgan emas. Bunday vaziyatda ular bilan bog'liq bitimlar ijro etilayotgan mamlakatda ommaviy tartib qoidalariga zid deb topilib ijro etilmasligi mumkin. Shu narsani eslatib o'tish kerakki, O'zbekiston Respublikasining MJTKsiga muvofiq, qimor yoki shunga o'xshash tavakkalchilikka bog'liq bo'lgan turli xildagi o'yinlarda qonunga zid tarzda qatnashish – o'sha o'yinlardagi barcha buyumlarni, shuningdek o'yin uchun tikilgan, shuningdek, o'yinda yutilgan pullar, ashyolar va boshqa buyumlar musodara qilinib, BHMning uch baravaridan besh baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi, ayni huquqbuzarlik uchun dastlab ma'muriy jazo, keyin bir yil chida bu narsa yana sodir etilsa, shuningdek, voyaga yetmagan shaxsni yuqorida keltirilgan o'yinlarda ishtirok o'yinlarga jalb qilinsa, o'sha o'yinlardagi barcha buyumlarni, shuningdek o'yin uchun tikilgan, shuningdek, o'yinda yutilgan pullar, ashyolar va boshqa buyumlar musodara qilinib, BHMning besh baravaridan o'n baravarigacha miqdorda jarima solishga olib keladi. Kriptovalyuta bilan bog'liq bitimlar, agar u tegishli davlat qonunchiligiga zid bo'lsa, yoki yuqoridagi misolga bitimlar o'z-o'zidan haqiqiy emas deb hisoblangan bitimlar toifasiga

kiradi. Bitimni haqiqiy emas deb topish uchun shaxsning qasddan harakat qilganligi asos bo'ladi. Bunda nafaqat bevosita, balki bilvosita g'araz ham ko'zda tutiladi, ya'ni shaxs tegishli oqibatlarni istagan holda va bunday oqibatlarga ongli ravishda yo'l qo'ygan holda harakatni amalga oshiradi. Atayin huquq-tartibot yoki ahloq asoslariga zid maqsadda tuzilgan bitim avval boshidan o'z-o'zidan haqiqiy emas. Bunday bitimning faqat bir tarafida g'arazli niyat bo'lgan holda u bitim bo'yicha olgan barcha narsalar ikkinchi tarafga qaytarilishi lozim, ikkinchi taraf bitim bajarilishi evaziga olgan yoki olishi lozim bo'lgan narsalar O'zbekiston Respublikasi daromadiga undirib olinadi. Atayin huquq-tartibot yoki ahloq asoslariga zid maqsadlarda tuzilgan bitimlar haqiqiy bo'lmagan bitimlarning eng "xavfli", eng zararli tarkibini tashkil qiladi. Ular bajarilgan taqdirda o'ta og'ir oqibatlarga sabab bo'ladigan o'z-o'zidan haqiqiy emas bitimlar toifasiga kiritiladi. Amaliyotda va nazariyada bunday bitimlar **antiijtimoiy** deb nomlanadi.³ Mazkur bitimning asosiy belgilari quyidagilar hisoblanadi, birinchidan, maqsad: bitim huquq-tartibot yoki ahloqqa zid maqsadda tuziladi; ikkinchidan, bunday bitimni tuzgan taraflarning hech bo'lmaganda bittasida g'arazli niyat bo'ladi. Birinchidan, undan kelib chiqadiki, maqsadning o'zi bitimni haqiqiy bo'lmagan bitimlarning mazkur turiga kiritish uchun yetarlicha bo'lishi mumkin. Bitim ham mazmuni, ham shakliga ko'ra qonuniyga o'xshaydi, biroq maqsad uni o'ta xavfli haqiqiy bo'lmagan bitimga aylantiradi. Ikkinchidan, ravshanki, huquq-tartibot asoslari va ahloq asoslari qonun tomonidan bitim xavfliligini baholashning teng mezonlari sifatida ko'rib chiqiladi. Ya'ni bitimni haqiqiy emas deb topish uchun ushbu

³ Højer, Lars. "The anti-social contract: enmity and suspicion in northern Mongolia." Cambridge Anthropology (2004): 41-63.

asosga ko'ra u masalan, ahloqiy asoslarga qarshi maqsadda tuzilganining o'zi yetarlidir. Biroq bunday maqsad har doim ochiq-oydin ko'rinmaydi. Bu bitim uchun odatdagi yuridik maqsad emas. Gap taraflarning bitim bo'yicha huquqiy natijaga erishish uchun (boshqa vaziyatda butunlay qonuniy) jinoyat tarkibi yoki boshqa xavfli huquqbuzarlikni (ma'muriy nojo'ya ish yoki g'ayriqonuniy harakatni) tashkil qiluvchi xatti-harakatni qasddan sodir etishi to'g'risida bormoqda. Mazkur harakat bitimni bajarish uchun zarur o'sha "xavfli natija" bo'lganligi sababli bitim ataylab huquq-tartibot yoki ahloq asoslarga zid maqsadda amalga oshirilgan hisoblanadi. Maqsadning o'zi bitim singari hech qanday oqibatlarini keltirib chiqarmaydi. Oqibatlar bunday bitimni ijro etishga doir harakatlar bilan bog'lanadi. Shu tariqa gap jinoiy harakatlar, ma'muriy qilmishlar va boshqa qo'pol huquqbuzarliklar oqibatlariga ega fuqarolik-huquqiy tasniflash to'g'risida bormoqda.

Fuqarolik huquqlari obyektlari bir vaqtning o'zida fuqarolik majburiyatlari obyektlari bo'lib hisoblanadi. Fuqarolik-huquqiy munosabatlari obyektlari deganda, ularning nimaga yo'naltirilganligi, nima boisdan vujudga kelganligi va mavjud bo'lishligi tushuniladi. Fuqarolik-huquqiy munosabatining tegishli predmetga yo'naltirilganligi, shuningdek, fuqarolik huquqlari obyektini ham ifodalaydi. FKning fuqarolik huquqlari obyektlariga bag'ishlangan me'yorlarining mazmunini mana shu mushohadalar orqali idrok etish zarur. Sharhlanayotgan moddada fuqarolik huquqlari obyektlarining batafsil ro'yxati keltirilgan: mol-mulk, ishlar va xizmatlar, intellektual faoliyat natijalari (intellektual mulk) va nomoddiy boyliklar. Axborot (98-m.), intellektual mulk (1031-m.) va nomoddiy boyliklar (97-m.) yuzasidan FKda umumlashtirilgan legal ta'riflar mavjud bo'lgani

holda, ancha keng tarqalgan va an'anaviy obyekt turlari bo'lmish mol-mulk, ishlar va xizmatlar to'g'risida ham buni aytish qiyin.

“Mol-mulk” tushunchasi fuqarolik huquqidan anchayin keng mazmun mohiyatga ega. Keng ma'noda u ashyolarni, mulkiy huquqlarni va mulkiy majburiyatlarni qamrab oladi. Masalan, O'zbekiston Respublikasining 2003 yil 11 dekabrda 558-II-sonli “Xususiy korxonalar to'g'risida”gi Qonunining 3-moddasida, FK yuridik shaxslarni qayta tashkil etishda vorislik to'g'risidagi moddasida, FK meros asosida o'tayotgan mol-mulkka bag'ishlangan moddalarida xuddi shu ma'noda ishlatilgan. “Mol-mulk” tushunchasi ashyolarning va mulkiy huquqlarning yig'indisi sifatida asosan majburiyatga oid huquqiy munosabatlarda (234-m. va b.). Ashyolar ma'nosida va ashyoviy-huquqiy xususiyatdagi mulkiy huquqlar ma'nosida bu tushuncha FKning fuqaroning mulkiy javobgarligi to'g'risidagi 25-moddasida, FKning yuridik shaxsning javobgarligi to'g'risidagi 48-moddasida, mulk huquqi va boshqa ashyoviy huquqlar to'g'risidagi (FKning 13- bobi) moddalarda, shuningdek, FKning boshqa moddalarida ishlatiladi.

Raqamli aktivlar bugungi raqamli davrda fuqarolik-huquqiy munosabatlarning muhim obyektiga aylandi deb ayta olamiz. Kriptovalyutalar, raqamli tokenlar, raqamli vositalar, dasturiy ta'minot va boshqa nomoddiy tovarlarni o'z ichiga olgan ushbu aktivlar jahon iqtisodiyotida muhim ahamiyat kasb etadi. Raqamli aktivlarga fuqarolik qonunchiligida qanday munosabatda bo'lishini va ularga egalik qilish, foydalanish va tasarruf etish bilan bog'liq huquqiy oqibatlarini tushunish juda muhimdir. Yuqorida aytib o'tilganidek, fuqarolik-huquqiy munosabatlar obyekti sifatida raqamli aktivlarning asosiy jihatlaridan biri mulk huquqi tushunchasidir. Fuqarolik huquqida mulkchilik - bu

jismoniy shaxslarga o'z mulkidan foydalanish, undan foydalanish va uni tasarruf etish bo'yicha mutlaq huquq beruvchi asosiy huquqdir. Raqamli aktivlar bilan egalik qilish murakkab masala bo'lishi mumkin, chunki bu aktivlar virtual makonda mavjud va ko'pincha kriptografik kalitlar yoki raqamli hamyonlar tomonidan boshqariladi. Raqamli aktivlarga egalik huquqini o'rnatish aniq hujjatlarni, hisobni yuritishni va tegishli qonunchilik talablariga rioya qilishni talab qiladi.

Raqamli aktivlarni tranzaksiyasi fuqarolik-huquqiy munosabatlarning yana bir muhim jihati hisoblanadi. Jismoniy aktivlarda bo'lgani kabi, raqamli aktivlarni ham tomonlar o'rtasida sotib olish va sotish mumkin. Yangi Fuqalok Kodeksi loyihasida ham oldi-sotdi qoidalari raqamli aktivlarga nisbatan ham qo'llanilishi haqidagi gap bekorga qabul qilinmagan. Raqamli aktivlar bilan bog'liq operatsiyalar rozilik, ko'rib chiqish va shartnoma majburiyatlari kabi qonuniy talablarga mos kelishi kerak. To'g'ridan-to'g'ri kodga yozilgan shartlar bilan o'z-o'zini bajaruvchi shartnomalar bo'lgan aqlli kontraktlar raqamli aktivlarni xavfsiz va shaffof tarzda uzatishni avtomatlashtirish va amalga oshirish uchun qulay vositaga hisoblanadi. Raqamli aktivlarni tartibga soluvchi huquqiy asoslar va qoidalar raqamli iqtisodiyotning jadal tabiatiga moslashish uchun doimiy ravishda rivojlanmoqda. Dunyo mamlakatlari iste'molchilarni himoya qilish, moliyaviy jinoyatlarning oldini olish va bozor barqarorligini ta'minlash uchun raqamli aktivlardan, xususan kriptovalyutalardan foydalanishni tartibga solish bo'yicha qonunlar va ko'rsatmalarni amalga oshirdi. Ushbu qoidalarga rioya qilish raqamli aktivlar bilan operatsiyalarni amalga oshiruvchi jismoniy shaxslar va korxonalar uchun yuridik xavf va majburiyatlardan qochish uchun juda muhimdir.

Xo'sh, o'zi aslida raqamli aktivlar fuqarolik huquqiy munosabatlarning obyekti bo'la oladimi? Adabiyotlarda bu borada turlicha qarashlar mavjud. Masalan, rus olimi E. A. Suxanov Rossiya Federatsiyasi Fuqarolik Kodeksida ko'rsatilgan barcha obyektlari turlari va ularning ro'yxatini yetarli deb hisoblaydi.⁴ L. Yu Vasilevskaya ham E. A. Suxanovning fikriga qo'shilgan holda, huquqlarni raqamlashtirish bilan birga mavjud bo'lgan yangi turdagi mulkiy huquqlarning paydo bo'lishiga olib kelmasligini aytib o'tadi.⁵

Raqamlashtirish jarayoni iqtisodiyot ko'p sonli yangi narsalarni yaratdi, bularga misol qilib iqtisodiy ahamiyatga ega obyektlar, masalan, kriptovalyutalar, raqamli akkauntlar, domen nomi, elektron mahsulotlar (raqamli tovarlar), belgilar va ularning jihozlari, virtual o'yindagi aktivlar haqiqati va boshqalarni aytishimiz mumkin. Ushbu obyektlar umumiy ma'noda "raqamli aktivlar" deb ataladi. Ularnomoddiy (jismoniy) xususiyatga ega, elektron shaklda saqlanadi va muayyan qiymatga ega bo'ladi. L. Yu Vasilevskaya va E. A. Suxanovlarning fikrlari o'rinli bo'lishi mumkin, chunki yangi huquqlarning shakli o'zgaryapti xolos. Foto, video, audiolar intellektual mulk huquqi obyekti sifatida shundoq ham himoya qilinadi.

Yangi tahrirdagi Fuqarolik kodeksida raqamli pullar ashyoviy huquq nomli 2-bo'limga kiritilgan bo'lib, bus hu narsani bildiradiki, raqamli aktivlar fuqarolik huquqi obyektlarining turlaridan biriga kiritilgan. Ashyolar deganda, moddiy-jismoniy substansiyaga ega bo'lgan qattiq, suyuq, gazsimon holatdagi narsalar anglashiladi. Bu jonli va jonsiz tabiat obyektlaridir. Bunda shu ham e'tiborda

⁴ Российское гражданское право: учебное пособие в 2-х т. / отв. ред. Е. А. Суханов. М., 2011. Т. I. Общая част. Вещное право.

⁵ Василевская Л. Ю. Токен как новый объект гражданских прав: проблемы юридической квалификации цифрового права // Актуальные проблемы российского права. 2019. № 5.

tutiladiki, bunday ashyolar o'zlashtirilgan va inson hamda jamiyat uchun ochiq va shu sababli ham O'zbekiston Respublikasi jismoniy va yuridik shaxslarining fuqarolik huquqlari obyekt sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Ashyolarning asosiy vazifasi odamlarning va jamiyatning muayyan ehtiyojlarini qanoatlantirishdan iborat. Fuqarolik huquqida pullar va qimmatli qog'ozlar o'zlarida mujassamlanadigan huquqlar vositasi sifatida ashyolarning alohida toifasini tashkil etadi. Ular o'ziga xos vosita vazifasini o'taydilar va odamlarning va jamiyatning oziq-ovqatga, uy-joyga, kiyimga, transportga, ishlab chiqarishni tashkil etish va amalga oshirishga va h.k. bo'lgan ehtiyojlarini qondirish uchun xizmat qiladigan muayyan moddiy boyliklarga erishish yo'lini ochib beradi. Shu narsani ta'kidlab o'tish kerakki, yangi tahrirdagi fuqarolik Kodeksida shaxslar tasarrufida bo'la oladigan moddiy buyumlar ashyo hisoblanishi, qonunda o'z xususiyatlari va belgilariga ko'ra his etib bo'lmaydigan fuqarolik huquqi obyektlari hisoblanadigan nomoddiy obyektlar ham ashyo hisoblanishi belgilab qo'yilishi mumkinligi qayd etilgan. Bunda ham bir mavhumlik bo'lib, biz shu paytgacha jismlilik xususiyatiga ega bo'lgan ashyolarning tushunchasini biroz o'zgartiradi. Fikrimizcha, raqamli aktivlar ham fuqarolik huquqining mulkiy huquqlar obyektiga mansub hisoblanadi. Bunda ularni xuddi qimmatli qog'ozlar darajasi bilan bir xil deyish mumkin. Ya'ni, mulkni bevosita o'zining shakli bo'lmaydi, lekin uni tasdiqlovchi raqamli kodlar ketma-ketligi mavjud bo'ladi. FK 96-moddasining 1-qismida qimmatli qog'ozga mulkiy huquqlarni tasdiqlovchi, ular taqdim etilgandagina mazkur huquqlarni amalga oshirish yoki boshqa shaxslarga berish mumkin bo'lgan, qat'iy belgilangan shaklga ega hujjat sifatida ta'rif berilgan. Binobarin, qimmatli qog'oz birinchidan, muayyan mulkiy huquqni

(muayyan miqdordagi pul to'lashni, muayyan mol-mulkni o'tkazib berishni talab etish huquqini) tasdiqlovchi hujjat ekanligi kelib chiqadi. Unda mana shu huquqlar va mol-mulk subyekti hamda majburiyatli shaxs to'g'risidagi axborot yozilgan bo'ladi. Ikkinchidan, gap aynan hujjat, ya'ni qat'iy shaklga va majburiy rekvizitlarga ega bo'lgan rasmiy yozuv to'g'risida ketyapti. Uchinchidan, bu hujjat unda ifoda etilgan mulkiy huquq bilan chambarchas bog'liq, chunki bu huquqni amalga oshirish yoki boshqa shaxsga o'tkazish faqat ana shu hujjatning o'zidan tegishli ravishda foydalanilgan holda bajarilishi mumkin. Boshqacha aytganda, bunday hujjatdan foydalanilishi yoki uni boshqa shaxsga o'tkazib berilishi unda ifodalangan huquqdan foydalanilishi yoki boshqa shaxsga o'tkazilishi bilan baravardir (bu narsa xuddi raqamli aktivlarning ham tranzaksiyasi jarayoniga o'xshaydi). Hozirgi zamon mol-mulk muomalasida uning ishtirokchilarini qayd etishning elektron-hisoblash texnikasi qo'llaniladigan yangi shakllardan foydalanilmoqda. Bunda qimmatli qog'ozlar bevosita qog'oz vositasida chop etib chiqarilmaydi (emissiya), balki ularning egalari haqidagi, ana shu shaxslarga tegishli huquqlarning mazmuni to'g'risidagi tegishli yozuvlar EHMning xotirasiga buxgalteriya hisob varag'i shaklida kiritib qo'yiladi. Bu holat huquqlarni qayd etishning an'anaviy umumiy qoidalarini mana shu usullarga nisbatan ham qo'llanilishi mumkinligi masalasini o'rta qo'ymoqda, chunki ular ko'pincha "behujjat" ("qog'ozsiz") qimmatli qog'ozlar deb atalmoqda. Avvalo shuni e'tibordan chetda qoldirmaslik kerakki, bu muammo barcha turdagi qimmatli qog'ozlarga tegishli bo'lishi mumkin emas. Shubhasiz, mol-mulk muomalasiga oid huquqlarning bu tarzda qayd etilishini taqdim etuvchiga beriladigan qimmatli qog'ozlarga nisbatan ishlatib bo'lmaydi, chunki ular qog'ozda chop etilishdan

boshqa biron shaklda mavjud bo'la olmaydi. Bu usulni shuningdek, veksellar, cheklar, depozit va jamg'arma sertifikatlari, konosamentlar, varrantlar, garov xatlari kabi qimmatli qog'ozlarga nisbatan, hatto ular egasining nomi yozilgan shaklda bo'lsa ham qo'llab bo'lmaydi. Yuqorida aytilgan gaplarga beistisno tarzda aksiyalar va obligatsiyalarga tegishli bo'lib, ular o'z egasining nomi ko'rsatiladigan qat'iy xususiyatga ega bo'lsa-da, o'zlari tasdiqlayotgan huquqlarning «qog'ozsiz» shaklda qayd etilishiga yo'l qo'yib beradi. Ammo bu holatlarda gap oddiy qimmatli qog'ozlar to'g'risida va ularga mo'ljallangan qoidalar to'g'risida yuritilmaydi. Zero, EHM xotirasida saqlanib turgan “hisob varaqda”gi yozuvni uning egasi yo'qotishigina emas, hatto har qanday rasmiyatchilikka rioya etgan holda boshqa shaxsga o'tkazib berishi ham mumkin emas: bunda biron yozuv to'lig'icha o'chirib va yo'q qilib tashlanadi hamda boshqa yozuv bilan almashtiriladi. Shu sababli bunday “qimmatli qog'ozlar”ning “muomalasi” nihoyatda o'ziga xosdir. Holbuki, uning egasi amalda mulk egaligi huquqini (yoki boshqa ashyoviy huquqni) beruvchi biron bir ashyoga ega bo'lolmaydi va “hisob varaqdagi yozuv” bo'yicha hujjatli qimmatli qog'oz egasi kabi xatti-harakatlarni amalga oshirish imkoniyatidan mahrum bo'ladi. Qimmatli qog'ozlar (odatda aksiyadorlik jamiyatlarining aksiyalari) qog'ozli shaklda ham, qog'ozsiz shaklda ham emissiya qilinmaydigan, balki egalarining huquqi maxsus reestrda mustahkamlab qo'yiladigan holatlarni “hujjatsiz qimmatli qog'ozlar” bilan adashtirish mumkin emas. Bunday holatlarda mulkiy huquq subyektlarida ularning huquqlarini tasdiqlovchi qimmatli qog'ozlar yoki umuman bo'lmaydi, yoxud ularning vazifasini aksiyalarning sertifikatlari (bular qonunda belgilangan sharoitlarda maxsus qimmatli qog'ozlar deb e'tirof etiladi), yo bo'lmasa qimmatli

qog'oz deb sanalmaydigan “aksiyadorlar ro'yhatidan ko'chirmalar” bajaradi. Biroq bunday holatlar endilikda faqat qonunda to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatilgan shartlar asosida yoki ularda qayd etilgan ruxsat asosida sodir bo'lishi mumkin.

Isroilda kriptovalyutalar mulk hisoblanadi.⁶ Yaponiyada ham an'anaviy valyutalarni tartibga soluvchi qonun xuddi shu tarzda kriptovalyutalarga nisbatan ham qo'llaniladi.⁷ Yevropa sudi xuddi shunday pozitsiyani ilgari surib, ular kriptovalyutalarni to'lov vositasi sifatida ko'rishsa⁸, Germaniyada ham kriptovalyutalarni to'lov vositasi sifatida ta'riflanadi. Kubadagi esa kriptovalyutalar virtual aktiv hisoblanadi.⁹ Qo'shma Shtatlarda, kriptovalyutalar bo'yicha haligacha yakdillik mavjud emas, AQSH moliya organlari kriptovalyuta bo'yicha turli nuqtai nazarga ega. Masalan, AQSh Federal zaxira kriptovalyutalarni soliqqa tortish uchun mulk obyekti sifatida ko'radi, AQSh G'aznachiligi esa ularni to'lov vositasi sifatida tasniflaydi.¹⁰

L. A. Novoselova tokenlarni huquqiy rejimiga ko'ra sertifikatlanmagan (tasdiqlovchi hujjati bo'lmagan) qimmatli qog'ozlar sifatida tavsiflaydi.¹¹ A. I. Savelyev ham shunga o'xshash fikr bildirib, token – huquq obyektiga bo'lgan huquqning raqamli belgilanishi sifatida aytib uni “raqamli qimmatli qog'oz” deb

⁶ Сухова О. Правовое регулирование интеллектуальной собственности и инновационной деятельности // Сборник статей участников научно-методологического семинара [Olga Sukhova, Legal Regulation of Intellectual Property and Innovation, in Collection of Papers, Scientific and Methodological Seminar] 145 (2018).

⁷ Труды кафедры финансового права РГУП: сборник научных трудов / под ред. И. Цинделиани [Imeda Tsindeliiani (ed.), Proceedings of the Department of Financial Law, Russian State University of Justice: Collection of Scientific Papers] 346 (2020).

⁸ Bu yerda mavjud: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62014CJ0264>

⁹ La Resolución 215 del Banco Central de Cuba [Resolution No. 215 of the Cuban Central Bank] (Feb. 16, 2024), available at <https://www.bc.gob.cu/noticia/banco-central-de-cuba-regula-el-uso-decriptomonedas-en-el-territorio-nacional/1273#bottom>

¹⁰ Ручкина Г., Андреева Л., Кирпичев А. Правовое регулирование экономической деятельности: учебник для вузов [Gulnara Ruchkina et al., Legal Regulation of Economic Activities: Textbook] 364 (2021)

¹¹ Новоселова Л. А. “Токенизация” объектов гражданского права // Хозяйство и право. 2017. № 12.

ataydi.¹² Bundan shu narsa anglashiladiki, token aktivdagi raqamli mulkni ifodalash uchun mo'ljallangan raqamli sohadagi qimmatli qog'ozlar ekvivalenti sifatida namoyon bo'ladi. Bunday vaziyatda olimning fikriga qo'shilmasdan iloj yo'q, sababi, haqiqatdan ham, raqamli aktivlarni borligini ifodalovchi narsa bu token, xuddi patent bizga intellectual mulk huquqi egasiligimizni isbotlaganidek. Biroq, tokenni qimmatli qog'oz deb tan olish yondashuvi olimlar tomonidan tanqidga uchragan.¹³ Shuni ta'kidlash kerakki, xorijiy huquqni muhofaza qilish tizimlarida, xususan, AQShda tokenlar qonuniy ravishda qimmatli qog'ozlar sifatida tan olinmagan. SEC¹⁴ning pozitsiyasiga ko'ra, qimmatli qog'ozlar to'g'risidagi qonun hujjatlarining tokenlarga nisbatan qo'llanilishi tokenlarning xususiyatiga bog'liq va har bir holat alohida qaror qabul qilinadi. Token qimmatli qog'oz ekanligini aniqlash uchun uchta asosiy elementni o'z ichiga olgan bo'lishi kerak: 1. Mablag'larni investitsiya qilish faktining mavjudligi. 2. Investitsiya taqdiri shaxsning faoliyatiga yoki boshqa tomonlarning harakatlariga bog'liqligi. 3. Faoliyat natijasida foyda kutish.

Xulosa qilib aytganda, raqamli aktivlarga egalik qilish tokenlar orqali tasdiqlanishi hisobga olib, uni ham fuqarolik huquqiy munosabatlarning mulkiy huquqlar turiga kiruvchi alohida obyekt deb ham, bundan tashqari, qimmatli qog'ozlar sifatida avvaldan mavjud bo'lgan obyekt kategoriyasiga kirib ketishi ham mumkin. Bunda token qimmatli qog'oz bo'lishi uchun mablag'larni

¹² Савелев, Александр Иванович. "Некоторые риски токенизации и блокчейнизации гражданско-правовых отношений." Закон 2 (2018): 36-51.

¹³ Наградская В. Б. Новые технологии (блокчейн / искусственный интеллект) на службе права: научно-методическое пособие / под ред. Л. А. Новоселовой. М., 2019.

¹⁴ Securities and Exchange Commission – AQShdagi qimmatli qog'ozlar, qimmatli qog'ozlar birjalari, qimmatli qog'ozlar brokerlari va dilerlari va investitsiya fondlarini nazorat qiluvchi davlat organi.

investitsiya qilish faktining mavjudligi bo'lishi kerak, investitsiya taqdiri shaxsning faoliyatiga emas, balki boshqa tomonlarning harakatlariga bog'liq bo'lishi kerak va albatta faoliyat natijasida foyda kutish ehtimoli bo'lishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rahmonqulov X.R. Fuqarolik huquqi muammolari. Darslik. -T, TDYuI. 2010. -B.291.
2. Zokirov I.B. Fuqarolik huquqi. Darslik. -T, TDYuI. 2006. -B.144.
3. Højer, Lars. "The anti-social contract: enmity and suspicion in northern Mongolia." Cambridge Anthropology (2004): 41-63.
4. Российское гражданское право: учебное пособие в 2-х т. / отв. ред. Е. А. Суханов. М., 2011. Т. I. Общая част. Вещное право.
5. Василевская Л. Ю. Токен как новый объект гражданских прав: проблемы юридической квалификации цифрового права // Актуальные проблемы российского права. 2019. № 5.
6. Сухова О. Правовое регулирование интеллектуальной собственности и инновационной деятельности // Сборник статей участников научно-методологического семинара [Olga Sukhova, Legal Regulation of Intellectual Property and Innovation, in Collection of Papers, Scientific and Methodological Seminar] 145 (2018).
7. Труды кафедры финансового права РГУП: сборник научных трудов / под ред. И. Цинделиани [Imeda Tsindeliani (ed.), Proceedings of the

Department of Financial Law, Russian State University of Justice: Collection of Scientific Papers] 346 (2020).

8. La Resolución 215 del Banco Central de Cuba [Resolution No. 215 of the Cuban Central Bank] (Feb. 16, 2024), available at <https://www.bc.gob.cu/noticia/banco-central-de-cuba-regula-el-uso-decriptomonedas-en-el-territorio-nacional/1273#bottom>.

9. Ручкина Г., Андреева Л., Кирпичев А. Правовое регулирование экономической деятельности: учебник для вузов [Gulnara Ruchkina et al., Legal Regulation of Economic Activities: Textbook] 364 (2021)

10. Новоселова Л. А. “Токенизация” объектов гражданского права // Хозяйство и право. 2017. № 12.

11. Нагородская В. Б. Новые технологии (блокчейн / искусственный интеллект) на службе права: научно-методическое пособие / под ред. Л. А. Новоселовой. М., 2019.

ELEKTRON TIJORATDA MA'LUMOTLARNI TAHLIL QILISH VA XAVFSIZ UZATISH TEXNOLOGIYALARI

Omonboyev Abdulxakim G'ayratbek o'g'li

Andijon davlat texnika instituti "Axborot texnologiyalari" kafedrası stajor-o'qituvchisi
omonboyevabdulhakim1998@gmail.com

***Annotatsiya.** Ushbu tezisda elektron tijorat tizimlarida ma'lumotlarni tahlil qilish hamda ularni xavfsiz tarzda uzatish texnologiyalarini qo'llash masalalari yoritilgan. Ma'lumotlar oqimini tahlil qilish orqali foydalanuvchilarning xarid odatlari, bozor tendensiyalari va mijoz ehtiyojlarini aniqlash imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, elektron tijoratda ma'lumotlarni uzatish jarayonida qo'llaniladigan shifrlash algoritmlari, autentifikatsiya va himoya mexanizmlari tahlil qilinadi. Ishda elektron tijorat tizimlarining samaradorligini oshirish va ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlash bo'yicha takliflar ham ishlab chiqilgan [1].*

***Kalit so'zlar:** elektron tijorat, ma'lumotlarni tahlil qilish, shifrlash, xavfsizlik, ma'lumotlar uzatish, sun'iy intellekt, Big Data.*

Kirish. Bugungi kunda raqamli iqtisodiyotning eng tez rivojlanayotgan yo'nalishlaridan biri bu — **elektron tijorat** hisoblanadi [1] [3]. Internet texnologiyalarining keng qo'llanilishi natijasida tovar va xizmatlarni onlayn sotish, to'lov tizimlarini avtomatlashtirish, mijozlar bilan interaktiv aloqalarni yo'lga qo'yish imkoniyati paydo bo'ldi. Shu bilan birga, elektron tijorat tizimlarida **ma'lumotlarni tahlil qilish** orqali marketing strategiyalarini takomillashtirish, foydalanuvchi xulqini o'rganish va savdo jarayonlarini optimallashtirish mumkin bo'ldi.

Ammo, bu jarayonlarda uzatilayotgan ma'lumotlarning maxfiyligi va yaxlitligini ta'minlash muhim masala bo'lib qolmoqda. Elektron to'lovlar, foydalanuvchi ma'lumotlari va tranzaksiya ma'lumotlarini himoya qilish uchun zamonaviy **kriptografik algoritmlar, SSL/TLS protokollari, blokcheyn texnologiyalari** kabi yechimlar qo'llanilmoqda.

Ushbu ishda elektron tijoratda ma'lumotlarni tahlil qilish va xavfsiz uzatishning zamonaviy texnologik yechimlari o'rganilib, ularning afzalliklari, muammolari va rivojlanish istiqbollari tahlil qilinadi. Maqsad — elektron tijorat tizimlarida ma'lumotlar bilan ishlash samaradorligini oshirish va xavfsiz uzatishni ta'minlashning innovatsion usullarini taklif etishdan iborat.

Zamonaviy iqtisodiyotning raqamli bosqichga o'tishi jarayonida ma'lumot (data) eng muhim resurslardan biriga aylandi. Bugungi kunda ma'lumotlar ishlab chiqarish vositasi, strategik resurs va iqtisodiy raqobatning asosiy omili sifatida e'tirof etilmoqda. Ayniqsa, elektron tijorat (e-commerce) sohasida ma'lumotlardan samarali foydalanish kompaniyaning muvaffaqiyati va bozordagi ustunligini belgilab beradi.

Elektron tijoratda har bir foydalanuvchining onlayn xatti-harakatlari — mahsulot qidiruvi, sahifalarda qolish vaqti, xaridlar tarixi, geografik joylashuvi, hatto qaysi qurilma orqali tizimga kirgani kabi omillar — katta hajmdagi ma'lumotlar to'plamini (Big Data) shakllantiradi. Ushbu ma'lumotlar tahlili natijasida kompaniyalar iste'molchilarni chuqurroq o'rganish, ularning xatti-harakat modelini aniqlash va shaxsga yo'naltirilgan xizmatlar yaratish imkoniyatiga ega bo'ladi [3].

Dunyo miqyosida bu jarayonning eng muvaffaqiyatli namunasi sifatida **Amazon** kompaniyasini keltirish mumkin. Amazon o'z faoliyatini ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv (data-driven management) tamoyillari orqali yo'lga qo'ygan. Har bir foydalanuvchi tizimga kirgan zahoti u haqidagi axborotlar — qidiruv so'rovlari, xaridlar tarixi, vaqt, joy, qurilma turi va boshqa ko'plab parametrlar — maxsus tahlil tizimlariga uzatiladi. Ushbu ma'lumotlar **sun'iy intellekt (AI)** va **mashinali o'qitish (Machine Learning)** algoritmlari yordamida qayta ishlanadi.

Natijada, Amazon foydalanuvchilarga **shaxsga yo'naltirilgan tavsiyalar tizimi (recommendation system)** ni taklif etadi. Bu tizim foydalanuvchining ilgari xarid qilgan mahsulotlari yoki qidirgan kalit so'zlari asosida unga mos mahsulotlarni avtomatik tarzda tavsiya qiladi [6].

Misol sifatida, agar foydalanuvchi "laptop sumkasi"ni qidirayotgan bo'lsa, tizim unga qo'shimcha ravishda "sichqoncha", "USB hub" yoki "ekran himoya plyonkasi" kabi bog'liq mahsulotlarni ko'rsatadi. Bu jarayon — **data-driven commerce** (ma'lumotga asoslangan savdo) — ning amaliy ifodasidir. Bunda ma'lumotlar nafaqat foydalanuvchi ehtiyojini aniqlash, balki sotuv hajmini oshirish va mijoz sadoqatini shakllantirishda ham hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Amazon kompaniyasi dunyodagi eng ilg'or **Big Data infratuzilmasiga** ega bo'lib, har kuni milliardlab tranzaksiyalarni, foydalanuvchi xatti-harakatlarini va mahsulotlar bilan bog'liq ma'lumotlarni tahlil qiladi. Ushbu infratuzilma kompaniyaning barcha biznes jarayonlarini — mahsulot tavsiyasi, narx belgilash, logistika, reklama va xizmat ko'rsatishni — optimallashtirishga xizmat qiladi.

Aslida, Amazon muvaffaqiyatining markazida **ma'lumotlarni to'plash, saqlash, tahlil qilish va undan amaliy xulosa chiqarish** jarayoni yotadi.

1. Hadoop va Spark texnologiyalari

Amazon o'zining Big Data tizimida **Hadoop** va **Apache Spark** texnologiyalaridan keng foydalanadi. Hadoop — bu katta hajmdagi ma'lumotlarni **taqsimlangan (distributed)** muhitda saqlash va qayta ishlash imkonini beruvchi platforma bo'lib, u **MapReduce** modeli asosida ishlaydi. Bu texnologiya yordamida Amazon har kuni yuzlab million foydalanuvchi so'rovlarini parallel tarzda tahlil qiladi.

Shuningdek, **Apache Spark** ma'lumotlarni tezkor (in-memory) qayta ishlash imkonini beradi. Spark yordamida real vaqt rejimida tahlil (real-time analytics) amalga oshiriladi, ya'ni foydalanuvchi tizimda biror harakat bajargan zahoti, tizim shu ma'lumotni qayta ishlaydi va tegishli tavsiyalarni hosil qiladi. Bu esa Amazonning tavsiya tizimlarini yuqori tezlik va aniqlik bilan ishlashini ta'minlaydi.

2. AWS – Amazon Web Services platformasi

Amazon o'zining bulutli infratuzilmasi — **AWS (Amazon Web Services)** — orqali nafaqat o'z ma'lumotlarini, balki boshqa kompaniyalar ma'lumotlarini ham qayta ishlash imkoniyatiga ega. AWS – bu **bulutli tahlil ekotizimi**, u katta hajmdagi ma'lumotlarni saqlash, tahlil qilish va vizualizatsiya qilishni qo'llab-quvvatlaydi.

AWS-ning asosiy afzalligi — **moslashuvchanlik (scalability)** va **real vaqtli tahlil** imkoniyatidir. Masalan, **Amazon Redshift** ma'lumot ombori (data warehouse) katta hajmdagi savdo ma'lumotlarini saqlaydi, **AWS Glue** esa ularni avtomatik

tizimini shakllantiradi. Bu ma'lumotlar keyinchalik marketing strategiyasini tuzishda yoki mahsulot sifatini yaxshilashda qo'llaniladi.

Xulosa

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, elektron tijorat tizimlarining muvaffaqiyati bevosita ma'lumotlardan to'g'ri va samarali foydalanishga, shuningdek, ularni ishonchli tarzda himoya qilishga bog'liqdir. Amazon kabi yirik elektron savdo platformalarida ma'lumotlar tahlili biznes qarorlarini qabul qilishda, foydalanuvchi xulqini o'rganishda va marketing strategiyalarini optimallashtirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Ma'lumotlarni tahlil qilishda **Big Data**, **Machine Learning**, va **Business Intelligence** texnologiyalarining joriy etilishi natijasida xaridorlarga individual yondashuv va real vaqtli bashoratli tahlil imkoniyatlari yaratildi. Shu bilan birga, **SSL/TLS protokollari**, **AES**, **RSA** kabi shifrlash algoritmlari, hamda **blokcheyn** asosidagi yechimlar ma'lumotlarning uzatilishida yuqori darajadagi xavfsizlikni ta'minlamoqda.

Tizimdagi asosiy muammolardan biri bo'lgan kiberhujumlar, fishing, va ma'lumotlar sizib chiqishini oldini olish maqsadida, sun'iy intellekt asosidagi avtomatlashtirilgan xavfsizlik tizimlari muhim rol o'ynamoqda. Bu esa foydalanuvchilarning ishonchini mustahkamlab, elektron tijorat bozorida barqarorlikni ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov, A. (2022). *Raqamli iqtisodiyotda elektron tijorat tizimlarining rivojlanish istiqbollari*. — Toshkent: “Innovatsiya nashriyoti”, 156 b.
2. Turayev, Sh., & Raxmonov, I. (2023). *Axborot xavfsizligi va ma'lumotlarni himoyalash texnologiyalari*. — Toshkent: TATU nashriyoti, 212 b.
3. Laudon, K. C., & Traver, C. G. (2024). *E-Commerce: Business, Technology, Society*. 17th Edition. — Pearson Education, USA.
4. Amazon Web Services (AWS). (2024). *Security, Identity, & Compliance in AWS*. [Elektron manba] URL: <https://aws.amazon.com/security> (murojaat sanasi: 2025-yil 16-oktabr).
5. OECD (2023). *Digital Security Risk Management for Economic and Social Prosperity*. — Paris: OECD Publishing.
6. Kolesnikov, A. V. (2021). *Big Data texnologiyalari va ularning elektron tijoratda qo'llanilishi*. — Moskva: Yurayt nashriyoti, 184 b.
7. ISO/IEC 27001:2022. *Information Security Management Systems — Requirements*. International Organization for Standardization.

**BO'LAJAK PEDAGOGLARDA INFORMATSION
DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISHNING METODIK ASOSLARI**

Raxmonov Erkinjon Komil o'g'li

Qarshi davlat texnika universiteti katta o'qituvchisi

E-mail: raxmonoverkin8519@gmail.com

Jumayev Umidjon G'ofir o'g'li

Qarshi davlat texnika universiteti assistent o'qituvchisi

***Annotatsiya.** Zamonaviy axborot texnologiyalari ta'lim tizimining barcha bo'g'inlariga chuqur kirib kelgani natijasida bo'lajak pedagoglarda informatsion dunyoqarashni shakllantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu tadqiqotda bo'lajak pedagoglarning informatsion dunyoqarashini rivojlantirishning metodik asoslari, mazmuni va shakllari o'rganilgan. Tadqiqotda tizimli, shaxsga yo'naltirilgan va faoliyatga asoslangan yondashuvlar asosida o'quv jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etishning samarali yo'llari ishlab chiqilgan.*

***Kalit so'zlar:** informatsion dunyoqarash, pedagogik metodika, axborot madaniyati, raqamli kompetensiya, innovatsion texnologiyalar.*

Kirish. XXI asrda inson faoliyatining barcha sohalarida axborot oqimining keskin ortishi, raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt tizimlarining jadal rivojlanishi ta'lim tizimida tub o'zgarishlarni talab etmoqda. Bugungi kunda pedagog nafaqat o'quv jarayonining ishtirokchisi, balki axborot muhitining faol yaratuvchisi sifatida shakllanmoqda. Shu bois bo'lajak pedagoglarda **informatsion dunyoqarashni shakllantirish** — zamonaviy ta'lim strategiyasining markaziy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Informatsion dunyoqarash — bu shaxsning axborot bilan ishlash madaniyati, uni tahlil qilish, tanlash, qayta ishlash va amaliy faoliyatga tatbiq eta

olish qobiliyatidir. Pedagogik kontekstdan qaralganda, bu tushuncha o'qituvchining ilmiy tafakkuri, tanqidiy fikrlash salohiyati hamda raqamli muhitda mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini ifodalaydi. Shu sababli bo'lajak pedagoglarda informatsion dunyoqarashni shakllantirish nafaqat ularning shaxsiy rivojlanishini, balki kelajakda o'quvchilarning media-savodxonligi, axborot madaniyati va mustaqil o'quv faoliyatini ham belgilaydi.

Shu bilan birga, amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, ko'plab bo'lajak o'qituvchilar axborotni izlash, tahlil qilish va tanqidiy baholash ko'nikmalarida yetarli tayyorgarlikka ega emaslar. Ularning ko'pchiligi internet resurslaridan yuzaki foydalanadi, ishonchli manbalarni tanlashda qiyinchiliklarga duch keladi va axborotni o'quv jarayoniga samarali integratsiyalash bo'yicha metodik yondashuvlarga ega emas.

Tadqiqot natijalari bo'lajak pedagoglarning raqamli tafakkurini kengaytirish, o'quv jarayonini innovatsion asosda tashkil etish va axborot muhitida samarali faoliyat yurituvchi yangi avlod o'qituvchilarini tayyorlashga xizmat qiladi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqotning metodologik asosini shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasi, konstruktivizm nazariyasi, axborotli jamiyat va raqamli pedagogika tamoyillari tashkil etadi. Tadqiqotning nazariy bazasini J. Bruner, D. Dewey, L.S. Vygotskiy, P. Drucker, M. Castells kabi olimlarning shaxs rivojida axborot muhitining o'rni haqidagi qarashlari hamda O'zbekiston olimlari tomonidan ishlab chiqilgan ta'limni raqamlashtirish, media-savodxonlik va informatsion kompetensiyalarni shakllantirishga oid ilmiy ishlanmalar tashkil etadi.

Tadqiqotda tizimli, shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyaviy va faoliyatga asoslangan yondashuvlar uyg'unlashtirildi. Shu bilan birga, pedagogik diagnostika, tahliliy va qiyosiy metodlardan foydalanildi. Asosiy e'tibor bo'lajak pedagoglarda informatsion dunyoqarashni rivojlantirish hamda mustaqil axborot izlash ko'nikmalarini shakllantirish mexanizmlarini aniqlashga qaratildi. Kuzatuv, suhbat, test va kontent tahlil metodlari orqali ma'lumotlar yig'ildi. Natijalar asosida talabalarda axborotni tanqidiy tahlil qilish, mustaqil qaror qabul qilish va ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanishga yo'naltirilgan metodik model ishlab chiqildi.

Tadqiqot natijalari va tahlil. Tadqiqot natijalari bo'lajak pedagoglarda informatsion dunyoqarashni rivojlantirish darajasi ularning mustaqil axborot izlash faoliyatining sifati, mazmuni va barqarorligi bilan uzviy bog'liq ekanini ko'rsatdi. Tizimli yondashuv asosida o'tkazilgan tahlillar shuni aniqladiki, talabalar axborotni izlash, saralash va baholash bosqichlarida asosan texnik bilimlarga tayangan, biroq ma'naviy-ma'rifiy va ijtimoiy jihatdan tahliliy yondashuv yetarli darajada shakllanmagan. Eksperimental metodika joriy etilgach, talabalarning informatsion tafakkuri, tanqidiy fikrlash, mantiqiy tahlil va qaror qabul qilish ko'nikmalarida sezilarli o'sish kuzatildi. Shuningdek, o'quv axborotlarini mustaqil tanlash va ularni ta'lim jarayonida qo'llashda ijodiylik darajasi ortdi. Olingan natijalar shuni tasdiqlaydiki, informatsion madaniyatni rivojlantirishga yo'naltirilgan metodik yondashuvlar bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi va intellektual salohiyatini oshirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bo'lajak pedagoglarda informatsion dunyoqarashni shakllantirish va mustaqil axborot izlash ko'nikmalarini rivojlantirish zamonaviy ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Tahlil davomida aniqlanganki, informatsion madaniyat elementlarini pedagogik tayyorgarlik tizimiga integratsiyalash talabalarning tanqidiy fikrlash, refleksiya va ijodiy qaror qabul qilish salohiyatini sezilarli darajada kuchaytiradi. Bu esa ularning raqamli ta'lim muhitida mustaqil o'rganish, o'zini rivojlantirish va o'quv jarayonida innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi. Tadqiqot asosida ishlab chiqilgan metodika informatsion kompetensiyani oshirish bilan birga, talabalarda kasbiy fikrlash, analitik yondashuv va ijtimoiy mas'uliyatni ham mustahkamlaydi. Shu bois, bo'lajak pedagoglarni tayyorlash jarayonida informatsion dunyoqarashni shakllantirishni ta'lim strategiyasining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Castells, M. (2010). The rise of the network society (2nd ed.). Oxford, UK: Blackwell Publishing.
2. Dewey, J. (1938). Experience and education. New York, NY: Macmillan.
3. Jonassen, D. H. (1999). Designing constructivist learning environments. In C. M. Reigeluth (Ed.), Instructional-design theories and models (Vol. II, pp. 215–239). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

4. Xodjayev, M., & Mamarajabov, A. (2021). Raqamli pedagogika: nazariya va amaliyot. Toshkent, O'zbekiston: TDPU nashriyoti.
5. Karimov, A. (2022). Pedagogik ta'limda informatsion madaniyat va raqamli kompetensiyalarni shakllantirish. Ta'lim va innovatsiyalar, 3, 45–52.

**BOLALAR SPORT MAKTABLARIDA G'OVLAR OSHA YUGIRISH
TESHNIKASINI O'RGATISH USILLARINI TASHKIL ETISH**

Xojanov Gafur Ğayratbayevich

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti Nukus filialining stajyor
o'qituvchisi

Zamonaviy sport amaliyoti ijtimoiy hayotning ajralmas qismiga aylangan. Sport nafaqat sog'lom turmush tarzini shakllantiradi, balki shaxsning irodaviy, aqliy va axloqiy sifatlarini ham rivojlantiradi. Shu bois sport pedagogikasining eng muhim yo'nalishlaridan biri — bu sport texnikasini o'rgatish va uni ilmiy asosda takomillashtirish masalasidir.

Sport texnikasi deganda, ma'lum sport turida harakatni eng samarali, ratsional, energetik jihatdan tejamkor tarzda bajarish usuli tushuniladi. Har qanday harakat texnikasi inson organizmining anatomik, fiziologik va psixologik imkoniyatlariga tayanadi. Shu bois sport texnikasini o'rganish — bu nafaqat motor ko'nikmalarni shakllantirish, balki sportchining umumiy psixofiziologik tayyorgarligini ham nazarda tutadi.

1. Texnik tayyorgarlikning mohiyati va maqsadi

Sport tayyorgarligining asosiy tarkibiy qismlaridan biri — texnik tayyorgarlik bo'lib, u harakatlarning aniq, muvofiqlashtirilgan, tezkor va iqtisodiy bajarilishini ta'minlaydi. N.G. Ozolin, L.P. Matveev, V.M. Dyachkov kabi olimlar sport texnikasini o'rganish jarayonini pedagogik jarayon sifatida ko'rib, unda o'qituvchi (murabbiy) va o'quvchi (sportchi) o'rtasidagi o'zaro aloqani asosiy omil deb bilganlar.

Texnik tayyorgarlikning bosh maqsadi — harakatlarni to'g'ri o'rgatish va takomillashtirish orqali yuqori sport natijasiga erishishdir. Bunda harakatning

biomekanik, fiziologik, psixologik va metodik jihatlari o‘zaro uyg‘unlikda olib boriladi.

2. Harakatni o‘rganish jarayonining psixofiziologik asoslari

I.M. Sechenov, I.P. Pavlov, N.A. Bernshteyn kabi fiziologlarning fikriga ko‘ra, har qanday motor faoliyat markaziy asab tizimi orqali boshqariladi. Harakatni o‘rganish — bu reflekslar, idrok, diqqat, xotira va emotsional holatlarning murakkab o‘zaro ta’siri jarayonidir.

N.A. Bernshteyn harakat faoliyatini “ko‘p darajali boshqaruv tizimi” deb atab, u besh pog‘onadan iboratligini ta’kidlaydi: afferent sintez, harakat dasturi, ijro etuvchi mexanizm, qayta aloqa va natija tahlili. Sportchi mashg‘ulot davomida harakatning bu bosqichlarini ongsiz ravishda takrorlab, mukammallikka erishadi.

Harakat ko‘nikmasi shakllanishi uch bosqichda kechadi:

Ko‘nikmaning dastlabki shakllanishi — harakat elementlarini o‘zaro bog‘lash, qo‘zg‘alish va tormozlanish jarayonlarining muvozanatini topish;

Ko‘nikmaning mustahkamlanishi — harakatning aniqligi, ritmi va koordinatsiyasini oshirish;

Ko‘nikmaning avtomatlashtirilishi — harakatni irodaviy nazoratdan chiqargan holda tez va tabiiy bajarish.

Bu bosqichlarning barchasi individual xususiyatlarga, temperamentga, tajriba darajasiga hamda nerv-mushak tizimining rivojlanishiga bog‘liq.

3. Sport texnikasini o‘rganish bosqichlari

Harakatni o‘rganish jarayoni metodik nuqtayi nazardan uch bosqichga bo‘linadi:

Tushunish bosqichi — sportchi mashqning mazmuni, maqsadi va bajarilish mexanizmini anglaydi. Murabbiy bu bosqichda vizual namoyish, videomateriallar va soʻz orqali izoh berish usullaridan foydalanadi.

Ijro bosqichi — harakatni amaliy bajarish, xatolarni tahlil qilish, toʻgʻrilash va takrorlash orqali koʻnikma shakllanadi.

Avtomatlashtirish bosqichi — harakat mukammallashadi, nerv jarayonlari barqarorlashadi, koordinatsiya va tezkorlik oshadi.

Harakatni toʻgʻri oʻrganish uchun koʻrgazmalilik, bosqichma-bosqichlik, takroriylik va individual yondashuv tamoyillariga amal qilinadi.

4. Harakat koʻnikmalari interferensiyasi va transferi

Harakat koʻnikmalarining shakllanishida ilgari oʻzlashtirilgan harakatlarning yangi harakatga taʼsiri muhim rol oʻynaydi. Bu hodisa interferensiya deb ataladi.

Agar ilgari oʻrganilgan harakat yangi koʻnikmaga yordam bersa — ijobiy transfer, agar toʻsqinlik qilsa — salbiy transfer deyiladi. Masalan, yengil atletikadagi uloqtirish texnikasi basketbol yoki gandbolda ijobiy transfer beradi, biroq “yon tomonda” suzish texnikasi brass usulini oʻrganishga toʻsqinlik qiladi.

Interferensiya va transfer qonuniyatlarini hisobga olgan holda mashgʻulotlar tizimlansa, yangi texnikani oʻzlashtirish tezlashadi va natija yaxshilanadi.

5. Texnikani takomillashtirishda metodik yondashuvlar

Sport texnikasini takomillashtirish uzluksiz jarayon boʻlib, u sportchining mahorat darajasiga qarab turlicha metodlarni talab etadi.

Analitik metod — harakatni qismlarga boʻlib oʻrganish, soʻngra butun harakatga birlashtirish.

Sintetik metod — harakatni umumiy shaklda takrorlash va tabiiy moslashuvga erishish.

O'yinli mashq usuli — harakatni tabiiy vaziyatlarda bajarish orqali ko'nikmani mustahkamlash.

Videoanaliz va qayta aloqa — sportchi o'z harakatini ko'rib, xatolarni mustaqil tahlil qiladi.

Yuqori malakali sportchilar uchun texnikani mukammallashtirishda biomekanik tahlil, mashq jarayonida o'lchov texnologiyalari (masalan, sensomotor platformalar, tezlik va kuch sensori) muhim ahamiyatga ega.

6. Psixologik omillar

Sport texnikasini o'rganish jarayonida sportchining psixologik holati, motivatsiyasi, e'tibori va o'ziga ishonchi muhim o'rin tutadi. Psixologlar fikricha, sportchining “ichki motivatsiyasi” — o'z imkoniyatlarini oshirishga bo'lgan ichki ehtiyoj — eng kuchli rag'batdir.

Murabbiy mashg'ulotlarda ijobiy emotsional muhit yaratib, sportchini ruhiy bosimdan ozod etishi lozim. Chunki stress, qo'rquv yoki muvaffaqiyatsizlik hissi harakatni o'zlashtirish jarayonini sekinlashtiradi.

7. Texnik tayyorgarlikning pedagogik asoslari

Sport texnikasini o'rgatishda pedagogik tamoyillar hal qiluvchi ahamiyatga ega. L.P. Matveev sport mashg'ulotlarini “ko'p yillik pedagogik tizim” sifatida talqin etgan. Unga ko'ra, texnikani o'rganish nafaqat harakatni takrorlash, balki ongli anglash, tahlil qilish, nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog'lashni ham o'z ichiga oladi.

Pedagogik nuqtayi nazardan mashg'ulotlar quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

- ilmiylik va izchillik;
- ko'rsatmalilik va faollik;
- individual va differensial yondashuv;
- takroriylik va mustahkamlash;
- motivatsion qo'llab-quvvatlash.

Murabbiy har bir sportchi uchun individual rivojlanish xaritasini tuzib, uning jismoniy, psixologik va ijtimoiy xususiyatlarini hisobga olishi zarur.

8. Xulosa

Sport texnikasini o'rgatish va takomillashtirish murakkab, ammo ilmiy asoslangan jarayondir. Bu jarayon fiziologik, psixologik va pedagogik qonuniyatlarga tayanadi. Harakat texnikasini ratsional shaklda egallagan sportchi energiyani tejaydi, jarohat olish xavfini kamaytiradi va yuqori natijalarga erishadi.

Zamonaviy sport tizimi shuni ko'rsatadiki, texnik tayyorgarlikni to'g'ri yo'lga qo'yish sportchining kasbiy muvaffaqiyati va uzoq muddatli sport faoliyati uchun hal qiluvchi omildir.

ADABIYOTLAR:

1. Geliskiy V.M. Teoriya fizicheskoy kulturi i sporta. Uchebnoye posobiye / Sib.

Feder. un-t/ - Krasnoyarsk: IPK SFU, 2008. - 342.

2. Jilkin A.I., Kuzmin Ye.V., Sidorchuk Ye.V. Legkaya atletika: uchebn. posobie.
dlya stud.vishix uchebn. zavedeniy. - M.: Izdatel'skiy sentr "Akademiya."
2009. - 256 b.
3. R. M. Kengesbayevich (2025-yil, yanvar). INDIVIDUAL SHAXS
TA'LIM MAKTABLARIDA KICHIK YOSHDAGI O'QUVCHILARNING
XUSUSIYATLARI. International Conference on Adaptive Learning Technologies
(Vol. 13, str. 24-25).
4. Kengesbayevich R.M. (2025, aprel). SPORT TURLARINING
TASNIFI. Adaptiv ta'lim texnologiyalari bo'yicha xalqaro konferensiya. 15, str.
82-84).
5. Kengesbayevich R.M. (2025). Sportda tarbiyaning o'rni. Ispan
Innovatsiyalar va yaxlitlik jurnali, 40, 188-190.

ENHANCING ENGLISH LANGUAGE LEARNING THROUGH MODERN TECHNOLOGIES AND INNOVATIVE METHODS

Rozumova Madina

Abstract: *in recent years, the integration of modern technologies into the English language learning process has become an essential component of effective teaching. The main goal of this study is to explore how innovative digital tools and methods can enhance students' engagement, motivation, and learning outcomes. The research emphasizes the role of technology-enhanced learning platforms such as interactive applications, virtual classrooms, and artificial intelligence-based systems. The findings indicate that using technology-supported approaches significantly increases students' interest and autonomy in learning English.*

Keywords: *English language learning, innovative methods, modern technologies, digital learning, motivation.*

Introduction:

The rapid development of digital technologies has transformed the traditional approach to English language teaching. Modern students, being digital natives, respond more effectively to lessons that integrate multimedia, online tools, and interactive tasks. The purpose of this research is to highlight the importance of innovative methods and modern technologies in improving the efficiency of English language learning. The relevance of the study lies in the need to adapt language education to 21st-century requirements.

Methods:

This study employs descriptive and analytical methods. The research analyzes recent studies on technology-enhanced language learning, classroom observations, and teachers' experiences in applying digital tools. Key platforms, such as Duolingo, Quizlet, Kahoot, and Google Classroom, are considered as examples of interactive tools that foster communication, collaboration, and autonomy among learners.

The analysis concentrates on four main categories of tools and methods:

1. Mobile learning applications (e.g., Duolingo, Memrise, Busuu);
2. Gamification platforms (e.g., Kahoot!, Quizizz);
3. Virtual and augmented reality (VR/AR) for immersive learning;
4. Artificial intelligence tools for feedback and pronunciation practice (e.g., Grammarly, ChatGPT, ELSA Speak).

Results and Discussion:

The study reveals that integrating innovative technologies into English lessons makes learning more engaging and effective. According to Richards & Rodgers (2014), using communicative digital tools increases learner interaction and promotes active language use. For instance, platforms such as Kahoot and Quizizz make grammar and vocabulary exercises more enjoyable, turning learning into a game-like process that enhances retention and motivation. Warschauer (2013) also emphasizes that technology helps bridge the gap between classroom learning and real-world language use. Through virtual classrooms and video conferencing tools like Zoom and Google Meet, students can interact with native

speakers or peers from different cultural backgrounds, which improves pronunciation, listening comprehension, and cross-cultural communication skills. Furthermore, digital collaboration tools, including Google Docs and Padlet, encourage group writing and peer editing, fostering both teamwork and creativity. Woodrow (2018) highlights that learner autonomy grows when students use online platforms to manage their own progress and receive immediate feedback from teachers or AI-based systems such as ChatGPT and Grammarly.

Overall, the integration of modern technologies supports various learning styles, increases flexibility, and provides real-time assessment opportunities. Students become not only passive receivers of information but also active participants in constructing their knowledge.

Conclusion:

The integration of modern technologies and innovative teaching methods contributes to a more dynamic, student-centered learning environment. Teachers should be encouraged to continuously update their digital literacy skills and adopt new pedagogical approaches to meet the demands of modern education. Future research should focus on developing frameworks that combine traditional teaching with technology-based instruction to achieve better language learning outcomes.

REFERENCES:

1. Woodrow, L. (2018). *Introducing Course Design in English for Specific Purposes*. Routledge.
2. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge University Press.
3. Warschauer, M. (2013). The Impact of Technology on Language Learning. *TESOL Quarterly*, 47(4), 807–815.

**SAMARQAND VA UNING ATROFLARIDA ISLOMIY TA'LIM
TIZIMI TARAQQIYOTI: KUTTABLAR FAOLIYATI VA ILMIY-
MADANIY MUHITNING SHAKLLANISHI**

Jabborov Qaxramon Jaxongir o'g'li

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Ijtimoiy fanlar kafedrası o'qituvchisi

E-mail: jabborovqahramon98@gmail.com

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada Samarqand shahrining Markaziy Osiyodagi ilmiy, madaniy va diniy-ma'rifiy markaz sifatidagi o'rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda Samarqandning ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy mavqei hamda uning ilmiy muhitining shakllanish jarayoni yoritilgan. Shuningdek, maqolada islom davrida ta'lim tizimining boshlang'ich bo'g'ini sanalgan kuttab (boshlang'ich maktab) larning faoliyati, ularning ta'limiy mazmuni, pedagogik tamoyillari va jamiyatdagi ijtimoiy-ma'naviy ahamiyati tahlil etiladi. Samarqand va uning atroflarida yashab, diniy-ilmiy faoliyat olib borgan mashhur olim va muallimlar haqida tarixiy manbalarga tayangan holda ma'lumot berilgan.*

***Kalit so'zlar:** Samarqand, kuttab, masjid, islomiy ta'lim, madaniyat, ilmiy muhit, Movarounnahr, mu'addib.*

Samarqand qadim zamonlardan buyon Sug'd viloyatining siyosiy, madaniy va ilmiy markazi, shuningdek, mintaqaning eng nufuzli shaharlaridan biri sifatida tanilgan. Shahar Zarafshon daryosining janubiy sohilida joylashgan bo'lib, o'zining qulay geografik o'rni tufayli tarix davomida savdo, madaniyat va ilm-fan taraqqiyotining muhim o'chog'iga aylangan. Islom dini kirib kelgach, Samarqand Markaziy Osiyoda ilm va ma'rifat markazi sifatida alohida ahamiyat kasb etdi. Hijriy birinchi asrlardan bu maskan ilmiy tafakkur, diniy ta'lim va madaniy yuksalishning markaziga aylandi. Shahar hududida faoliyat yuritgan madrasalar va

masjidlar nafaqat diniy ta'lim maskanlari, balki "ilmiy minoralar" — ya'ni bilim va ma'rifat nurlarini yoyuvchi markazlar sifatida e'tirof etilgan.

Samarqand atrofidagi Asfijob, Arsh (hozirgi Shahrisabz yaqinida joylashgan), Andijon, Barsxon, Toshkent (Shosh) kabi manzillardan ham ko'plab olimlar, mufassirlar va talabalar yetishib chiqqan. Ushbu hududlar ilm-fanning turli sohalarida faoliyat yuritgan mutafakkirlar bilan mashhur bo'lib, ular o'z davrida ilmiy tafakkur rivojiga sezilarli hissa qo'shganlar. Xususan, Nasaf, Buxoro, Kesh va Romitan kabi ilmiy markazlarda ham ta'lim va tadqiqot faoliyati yuksak darajada rivoj topib, ular butun mintaqa miqyosida ilmiy muhitning shakllanishida muhim o'rin egallagan.

Manbalarda qayd etilishicha, Samarqand qadimda Sug'd va Shosh o'lkalarining oralig'ida, strategik jihatdan nihoyatda muhim bo'lgan serhosil vodiya joylashgan. Shahar o'zining mo'tadil iqlimi, sof va musaffo havosi, atrofini o'rab turgan serdaraxt bog'-rog'lari hamda mo'l-ko'l suv manbalari bilan ajralib turgan. Hudud yerlari nihoyatda unumdor bo'lib, u yerda quyosh nuri daraxtlar soyasi bilan qisman to'silgan darajada zich o'rmonzor va bog'lar mavjud bo'lgan. Shahar atrofiga ko'plab qishloqlar yoyilgan, suv manbalari esa seroblighi va musaffolighi bilan mashhur bo'lgan. Shuningdek, Buxorodan keyin mintaqaning eng muhim shaharlaridan biri sifatida e'tirof etilgan. Ayrim tarixchilarning ta'kidlashicha, Samarqand o'z davrida dunyodagi eng go'zal, dam olish va sayr etish uchun qulay shaharlar qatorida bo'lgan.

Movarounnahr o'lkasining iqtisodiy hayotida Samarqand alohida o'rin tutgan bo'lib, u yirik savdo va hunarmandchilik markazi sifatida tanilgan. Shahar o'zining mashhur mahsulotlari, xususan, Samarqand qog'ozini bilan butun dunyoga

tanilgan. Mazkur qog'ozning ishlab chiqarish texnologiyasi dastlab Xitoydan Samarqandga kirib kelgan va bu yerda takomillashgan¹.

Samarqand shahrida tarix davomida amirlar, hukmdorlar va homiyar tomonidan ilmiy hamda diniy-ma'rifiy faoliyatni qo'llab-quvvatlashga alohida e'tibor qaratilgan. Ular masjidlar, madrasalar, kutubxonalar, ribotlar (safar va ziyoratchilar uchun mo'ljallangan joylar) hamda turli tariqat va diniy tashkilotlar uchun maxsus **vaqf mulklari** ajratganlar. Shu kabi tashabbuslar natijasida Samarqand o'z davrining yirik ilmiy-ma'rifiy markazlaridan biriga aylangan bo'lib, unda ko'plab diniy va ilmiy muassasalar faoliyat yuritgan. Shahar ilm-fan rivojining muhim o'chog'iga aylangani tufayli Samarqanddan ko'plab allomalar, muhaddislar va faqihlar yetishib chiqqan. Bu holat mazkur maskanning ilmiy salohiyati va intellektual muhitining yuksak darajada bo'lganidan dalolat beradi. Shuningdek, Samarqand atrofi va unga yaqin qishloqlar ham ilm ahli bilan mashhur bo'lib, u yerdan chiqqan olimlar islom ilm-fanining turli tarmoqlarida o'z davrida salmoqli iz qoldirganlar.

Xususan:

- **Arxis** qishlog'idan — *Abbos ibn Abdulloh al-Arxisiy*, mashhur muhaddis va faqih, milodiy 1054-yilda (hijriy 446-yilda) vafot etgan².
- **Asbikas** manzilidan — *Ahmad ibn Bakr al-Asbikasiy*, ilm va hadis sohasida faoliyat yuritgan, milodiy 1040-yilda vafot etgan.

¹ Muhammad ibn Ahmad al-Muqaddasiy. *Ahsan al-Ta'qosim fi Ma'rifat al-Aqolim* (Mintaqalar haqidagi eng yaxshi taqsimlar), - Leiden: "Briel", 1906. – 278-279 b.

² Ibn al-Asir. *Al-Lubab fi Tahzib al-Ansab* (Nasablarning ixcham talqini), - Bag'dod: "Maktabat al-musanna", 1-jild, 1966. – 41 b.

- **Aston** qishlog'idan — *Abu Shayb Solih ibn Abbos ibn Hamza al-Hazoiy al-Astoniy*, o'z davrining taniqli olimlaridan biri bo'lgan.
- **Asfaranj** hududidan — muhaddis *Muhammad ibn Muhammad ibn Ismoil al-Asfaranjiy*, milodiy 1095-yilda vafot etgan.
- **Asmand** (yoki Samand) qishlog'idan esa ko'plab mashhur muhaddis olimlar yetishib chiqqan, jumladan: *Abu al-Fath Muhammad ibn Abdulhamid ibn Hasan al-Asmandiy*, *Sulaymon ibn Ahmad Ja'far al-Asmandiy*, va *Shafiq ibn Muhammad ibn Ali ibn Ahmad Sarkab al-Asmandiy* kabi allomalar. Manbalarda **Vazor** qishlog'i haqida Mahmud Shayt Xattob quyidagicha ta'rif beradi: “*Unda minora, masjid va go'zal qal'a mavjud. U katta shahar bo'lib, ko'plab hammomlar, serhosil ekin maydonlari va gavjum bozorlarga ega. U tekislik va tog' orasida joylashgan.*” Bu tavsif o'sha davrda mazkur hududning iqtisodiy, madaniy va me'moriy jihatdan rivojlanganligini ko'rsatadi³.

Bundan tashqari, **Ayzaj**, **Ayzuj**, **Andoq**, **Badan**, **Bardod**, **Barsan**, **Banj**, **Bandimesh**, **Toz** kabi manzillarda ham ko'plab shoirlar, muhaddislar va diniy ulamolar ijod qilganliklari tarixiy manbalarda qayd etiladi. Ushbu qishloqlar va aholisining ilmiy-ma'naviy faoliyati Samarqand va uning atroflarining umumiy ilmiy muhitiga bevosita hissa qo'shgan.

Samarqand o'zining qulay geografik joylashuvi, tabiiy sharoitlari va madaniy muhitining uyg'unligi bilan ajralib turgan. Mazkur omillar shaharni nafaqat savdo va siyosiy faoliyat markaziga, balki ilm-fan va ta'lim o'chog'iga aylantirgan. Shu bois, u asrlar davomida olimlar, muhaddislar, faqihlar hamda

³ Mahmud Shayt Xattob. Bilodu Movarounnahr (Daryoning narigi sohilidagi o'lkalarning tarixi), - Bayrut, 1990. – 98 b.

talabalar to'plangan markaz sifatida shakllangan. Ular Samarqandning o'zida, shuningdek, uning atroflaridagi qishloq va maskanlarda istiqomat qilib, ilmiy-ma'rifiy faoliyat bilan shug'ullanganlar. Tarixiy manbalarda qayd etilishicha, Samarqand ilmiy muhitining yuksalishida xalifalar, sultonlar, amirlar va davlat arboblarning homiylik siyosati muhim o'rin tutgan. Ular ilm ahliga ehtirom bilan munosabatda bo'lib, o'zlarini ilm va madaniyatning homiylari, ma'rifatning posbonlari sifatida ko'rganlar. Shu sababli, olimlarni qo'llab-quvvatlash, ularning ilmiy faoliyati uchun zarur shart-sharoit yaratish hamda ijtimoiy mavqeini mustahkamlashni o'zlarining asosiy burchlaridan biri deb bilganlar. Natijada, Samarqandda faoliyat yuritgan allomalar va mudarrislar nafaqat mahalliy ta'lim tizimini yuksaltirishda, balki butun islom ummatining ilmiy va ma'naviy taraqqiyotiga bevosita hissa qo'shganlar. Shahar madrasalarida olib borilgan ta'lim jarayoni, ilmiy bahs-munozaralar va ijodiy faoliyatlari orqali Samarqand musulmon Sharqining eng yirik ilmiy markazlaridan biri sifatida shakllangan.

Islom ta'lim tizimining dastlabki bo'g'ini hisoblangan **kuttablar** (boshlang'ich **maktablar**) o'z davrida musulmon jamiyatining ma'naviy va ilmiy hayotida muhim o'rin egallagan. Tarixiy manbalarda kuttablarning ikki asosiy turi qayd etilgan:

1. **Birinchi tur** — bolalarga Qur'onni yodlashni o'rgatish uchun mo'ljallangan bo'lib, uning asosiy maqsadi Qur'on matnini to'liq yod oldirish va to'g'ri tilovat ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat edi.

2. **Ikkinchi tur** — o'qish, yozish, hisob-kitob, din asoslari hamda Qur'on ilmlarini o'rgatishga qaratilgan bo'lib, bu kuttablar yanada kengroq o'quv dasturiga ega edi.

Ko'pchilik kuttablarda ta'lim jarayoni **Qur'on o'rganish, diniy fanlar va arab tilini** mukammal o'zlashtirishga yo'naltirilgan edi. Bu orqali o'quvchilarda diniy savodxonlikni mustahkamlash bilan birga, yozma va og'zaki ifoda madaniyatini rivojlantirish maqsad qilingan. Kuttablarda tahsil olgan bolalar Qur'on oyatlarini, Payg'ambar alayhissalomning hadislarini hamda solih insonlarning fazilatlarini madh etuvchi she'r va hikmatli so'zlarni yod olar edilar.

Ko'pincha kuttablar masjid bilan bevosita bog'liq holda tashkil etilgan bo'lib, ular masjidning yonida yoki uning bir burchagida joylashgan. Masjidni boshqaruvchi mutasaddi shaxs — imom yoki muallim — bu ta'lim maskanlarini nazorat qilib, ularning faoliyati uchun zarur moddiy mablag'larni ta'minlab turgan⁴. Shu tariqa, kuttablar diniy ta'limning boshlang'ich bosqichi sifatida musulmon jamiyatining ilmiy-ma'naviy taraqqiyotida muhim o'rin egallagan.

Kuttablarning faoliyati faqatgina Qur'on, hadis va diniy fanlarni o'qitish bilan cheklanmagan. Ularning ta'lim dasturi dunyoviy fanlar va umumiy bilim sohalarini ham qamrab olgan bo'lib, bu ta'lim muassasalari o'z davrida keng qamrovli ilmiy-ma'rifiy markaz sifatida faoliyat yuritgan. Kuttablarda nafaqat bilim berish, balki axloq, odob va fazilat masalalariga ham alohida e'tibor qaratilgan. Kuttablarda ta'lim jarayonini olib borgan o'qituvchilar "mu'allim", "mu'addib" yoki "mukattib" deb atalgan. Ular orasida mu'addib alohida maqomga ega bo'lib, u faqat dars beruvchi emas, balki ilm, din, odob-axloq va ijtimoiy qadriyatlarni o'zida mujassam etgan ma'naviy tarbiyachi hisoblangan. Mu'addiblar

⁴ Rashod Ma'tuq. Al-Hayat al al-Ilmiyya fi al-Iroq fi al-Asri al-Buvayhiy (Buvayhiylar davrida Iroqdagi ilmiy hayot), Makka: "Maktaba al-Tolib", 1997. – 216 b.

o'quvchilarga nafaqat Qur'on va diniy fanlarni, balki komil inson sifatida shakllanish uchun zarur bo'lgan axloqiy fazilatlarni ham singdirganlar.

Aksariyat kuttab o'qituvchilari o'z faoliyatlarini moddiy manfaatni ko'zlamay, savob umidida, ijtimoiy va diniy mas'uliyatni anglagan holda olib borganlar. Bu hol o'sha davrda ta'limning ijtimoiy-axloqiy mohiyatini va ilm ahlining jamiyatdagi yuksak maqomini namoyon etadi. Mashhur tarixchi Ibn Xaldun o'zining "Muqaddima" asarida kuttablarda o'quvchilarga Qur'on, hadis, diniy hukmlar, arab tili grammatikasi, she'riyat, hisob-kitob asoslari, yozuv va xattotlik san'ati o'rgatilganini qayd etadi⁵. Shu bilan birga, arab tili grammatikasi va adabiyoti kuttab ta'limining ajralmas qismi bo'lgan.

O'quv jarayonida bolalar maxsus taxtachalar (lavhalar)dan foydalanganlar. Ushbu lavhalar yodlash, yozish va mashq qilish uchun mo'ljallangan bo'lib, ular o'quvchilarning eslab qolish qobiliyatini, yozuv madaniyatini va Qur'onni to'g'ri yozish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qilgan. Natijada, kuttablar nafaqat boshlang'ich ta'lim muassasasi, balki musulmon jamiyatining ilmiy, axloqiy va ma'naviy qadriyatlarini shakllantiruvchi muhim ijtimoiy institut sifatida tarixda chuqur iz qoldirgan.

Samarqand viloyatining turli qishloqlarida ko'plab kuttablar — ya'ni boshlang'ich ta'lim maskanlari faoliyat olib borgan. Ushbu maktablar, odatda, shahar ko'chalari, masjidlar va bozorlarga yaqin hududlarda joylashgan bo'lib, ularning faoliyati keng ijtimoiy qatlamni qamrab olgan. Aholi orasida bolalarga dastlabki diniy va dunyoviy bilimlarni beruvchi muallimlar keng tarqalgan bo'lib, ularning ayrimlari o'z davrida ilm ahli orasida yuksak obro' va shuhratga ega

⁵ Ibn Xaldun. Muqaddima Ibni Xaldun, - Bayrut: 1987. – 397-398 b.

bo'lganlar. Shunday mashhur muallimlardan biri — adib Abu al-Fazl Muhammad ibn Umar ibn Muhammad as-Sog'arjiy bo'lib, u Samarqanddan taxminan besh farsax (ya'ni 30–35 km) masofadagi qishloqlardan birida istiqomat qilgan. U otasiga tegishli maktabda Qur'on o'qitish bilan shug'ullangan, shu orqali diniy ta'limning rivojiga hissa qo'shgan. Tarixiy manbalarda qayd etilishicha, u hijriy oltinchi asrning birinchi yarmida vafot etgan.

Kuttab (ya'ni boshlang'ich ta'lim maskani)da o'qish musulmon ta'lim tizimining birlamchi pog'onasini tashkil etgan. Ushbu bosqichda bola dastlabki savodxonlik, Qur'on o'qish va diniy bilimlarni egallaganidan so'ng, u keyingi — yuksakroq ta'lim bosqichiga, ya'ni masjidda tahsil olish jarayoniga o'tgan. Masjid, tarixan, islom ta'lim tizimining markaziy o'chog'i sifatida nafaqat ibodat joyi, balki ma'naviy, ijtimoiy va ilmiy faoliyat markazi bo'lib xizmat qilgan. U musulmon jamiyatining asosiy tayanchi sanalgan bo'lib, islom ta'limotlarini mustahkamlash, ularning tamoyillarini yoyish va jamiyat hayotiga chuqur singdirish vazifasini bajargan. Islom tarixining barcha bosqichlarida masjid o'zining ta'limiy va tarbiyaviy mavqeini saqlab qolgan. Hatto keyinchalik maktab va madrasalar islom dunyosining turli shaharlarida keng tarqalganidan so'ng ham, masjid o'zining asl maqsadi — ilm berish, ilmiy bahs-munozaralar o'tkazish va ta'limni rivojlantirish vazifasini davom ettirgan.

Xulosa qilib aytganda, Samarqand va uning atroflarida shakllangan ta'lim tizimi — ayniqsa, kuttablarning faoliyati — musulmon jamiyatining ilmiy-ma'naviy rivojida beqiyos o'rin tutgan. Bu maskanlarda olib borilgan ta'lim jarayoni nafaqat Qur'on, hadis va diniy fanlarni o'qitish bilan cheklanmagan, balki axloq, odob, hisob, yozuv va arab tili kabi fanlarni ham qamrab olgan. Kuttablar

faoliyati orqali o'quvchilarda diniy savodxonlik, yozma madaniyat va ma'naviy yetuklik shakllantirilgan. Shu bilan birga, hukmdorlar va homiylarning ilm ahliga bo'lgan e'tibori, ularning moddiy-ma'naviy qo'llab-quvvatlovi Samarqandni yirik ilmiy-ma'rifiy markaz darajasiga ko'targan. Natijada, Samarqand nafaqat o'z davrida, balki keyingi asrlarda ham butun islom sivilizatsiyasi uchun ilhom manbai va ilmiy meros o'chog'i sifatida o'z ahamiyatini saqlab qolgan.

aADABIYOTLAR:

1. Muhammad ibn Ahmad al-Muqaddasiy. Ahsan al-Taqosim fi Ma'rifat al-Aqolim (Mintaqalar haqidagi eng yaxshi taqsimlar), - Leiden: "Briel", 1906. – 498 B.
2. Ibn al-Asir. Al-Lubab fi Tahzib al-Ansab (Nasablarning ixcham talqini), - Bag'dod: "Maktabat al-musanna", 1-jild, 1966. – 459 B.
3. Mahmud Shayt Xattob. Bilodu Movarounnahr (Daryoning narigi sohilidagi o'lkalarning tarixi), - Bayrut, 1990. – 429 B.
4. Rashod Ma'tuq. Al-Hayat al al-Ilmiyya fi al-Iroq fi al-Asri al-Buvayhiy (Buvayhiylar davrida Iroqdagi ilmiy hayot), Makka: "Maktaba al-Tolib", 1997. – 500 B.
5. Ibn Xaldun. Muqaddima Ibni Xaldun, - Bayrut: 1987. – 465 B.

**BO'LAJAK PEDAGOGLARDA INFORMATSION
DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISHNING METODIK ASOSLARI**

Raxmonov Erkinjon Komil o'g'li

Qarshi davlat texnika universiteti katta o'qituvchisi

E-mail: raxmonoverkin8519@gmail.com

Jumayev Umidjon G'ofir o'g'li

Qarshi davlat texnika universiteti assistent o'qituvchisi

***Annotatsiya.** Zamonaviy axborot texnologiyalari ta'lim tizimining barcha bo'g'inlariga chuqur kirib kelgani natijasida bo'lajak pedagoglarda informatsion dunyoqarashni shakllantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu tadqiqotda bo'lajak pedagoglarning informatsion dunyoqarashini rivojlantirishning metodik asoslari, mazmuni va shakllari o'rganilgan. Tadqiqotda tizimli, shaxsga yo'naltirilgan va faoliyatga asoslangan yondashuvlar asosida o'quv jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etishning samarali yo'llari ishlab chiqilgan.*

***Kalit so'zlar:** informatsion dunyoqarash, pedagogik metodika, axborot madaniyati, raqamli kompetensiya, innovatsion texnologiyalar.*

Kirish. XXI asrda inson faoliyatining barcha sohalarida axborot oqimining keskin ortishi, raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt tizimlarining jadal rivojlanishi ta'lim tizimida tub o'zgarishlarni talab etmoqda. Bugungi kunda pedagog nafaqat o'quv jarayonining ishtirokchisi, balki axborot muhitining faol yaratuvchisi sifatida shakllanmoqda. Shu bois bo'lajak pedagoglarda **informatsion dunyoqarashni shakllantirish** — zamonaviy ta'lim strategiyasining markaziy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Informatsion dunyoqarash — bu shaxsning axborot bilan ishlash madaniyati, uni tahlil qilish, tanlash, qayta ishlash va amaliy faoliyatga tatbiq eta olish

qobiliyatidir. Pedagogik kontekstdan qaralganda, bu tushuncha o'qituvchining ilmiy tafakkuri, tanqidiy fikrlash salohiyati hamda raqamli muhitda mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini ifodalaydi. Shu sababli bo'lajak pedagoglarda informatsion dunyoqarashni shakllantirish nafaqat ularning shaxsiy rivojlanishini, balki kelajakda o'quvchilarning media-savodxonligi, axborot madaniyati va mustaqil o'quv faoliyatini ham belgilaydi.

Shu bilan birga, amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, ko'plab bo'lajak o'qituvchilar axborotni izlash, tahlil qilish va tanqidiy baholash ko'nikmalarida yetarli tayyorgarlikka ega emaslar. Ularning ko'pchiligi internet resurslaridan yuzaki foydalanadi, ishonchli manbalarni tanlashda qiyinchiliklarga duch keladi va axborotni o'quv jarayoniga samarali integratsiyalash bo'yicha metodik yondashuvlarga ega emas.

Tadqiqot natijalari bo'lajak pedagoglarning raqamli tafakkurini kengaytirish, o'quv jarayonini innovatsion asosda tashkil etish va axborot muhitida samarali faoliyat yurituvchi yangi avlod o'qituvchilarini tayyorlashga xizmat qiladi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqotning metodologik asosini shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasi, konstruktivizm nazariyasi, axborotli jamiyat va raqamli pedagogika tamoyillari tashkil etadi. Tadqiqotning nazariy bazasini J. Bruner, D. Dewey, L.S. Vygotskiy, P. Drucker, M. Castells kabi olimlarning shaxs rivojida axborot muhitining o'rni haqidagi qarashlari hamda O'zbekiston olimlari tomonidan ishlab chiqilgan ta'limni raqamlashtirish, media-savodxonlik va informatsion kompetensiyalarni shakllantirishga oid ilmiy ishlanmalar tashkil etadi.

Tadqiqotda tizimli, shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyaviy va faoliyatga asoslangan yondashuvlar uyg'unlashtirildi. Shu bilan birga, pedagogik diagnostika, tahliliy va qiyosiy metodlardan foydalanildi. Asosiy e'tibor bo'lajak pedagoglarda informatsion dunyoqarashni rivojlantirish hamda mustaqil axborot izlash ko'nikmalarini shakllantirish mexanizmlarini aniqlashga qaratildi. Kuzatuv, suhbat, test va kontent tahlil metodlari orqali ma'lumotlar yig'ildi. Natijalar asosida talabalarda axborotni tanqidiy tahlil qilish, mustaqil qaror qabul qilish va ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanishga yo'naltirilgan metodik model ishlab chiqildi.

Tadqiqot natijalari va tahlil. Tadqiqot natijalari bo'lajak pedagoglarda informatsion dunyoqarashni rivojlantirish darajasi ularning mustaqil axborot izlash faoliyatining sifati, mazmuni va barqarorligi bilan uzviy bog'liq ekanini ko'rsatdi. Tizimli yondashuv asosida o'tkazilgan tahlillar shuni aniqladiki, talabalar axborotni izlash, saralash va baholash bosqichlarida asosan texnik bilimlarga tayangan, biroq ma'naviy-ma'rifiy va ijtimoiy jihatdan tahliliy yondashuv yetarli darajada shakllanmagan. Eksperimental metodika joriy etilgach, talabalarning informatsion tafakkuri, tanqidiy fikrlash, mantiqiy tahlil va qaror qabul qilish ko'nikmalarida sezilarli o'sish kuzatildi. Shuningdek, o'quv axborotlarini mustaqil tanlash va ularni ta'lim jarayonida qo'llashda ijodiylik darajasi ortdi. Olingan natijalar shuni tasdiqlaydiki, informatsion madaniyatni rivojlantirishga yo'naltirilgan metodik yondashuvlar bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi va intellektual salohiyatini oshirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bo'lajak pedagoglarda informatsion dunyoqarashni shakllantirish va mustaqil axborot izlash ko'nikmalarini rivojlantirish zamonaviy ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Tahlil davomida aniqlanganki, informatsion madaniyat elementlarini pedagogik tayyorgarlik tizimiga integratsiyalash talabalarning tanqidiy fikrlash, refleksiya va ijodiy qaror qabul qilish salohiyatini sezilarli darajada kuchaytiradi. Bu esa ularning raqamli ta'lim muhitida mustaqil o'rganish, o'zini rivojlantirish va o'quv jarayonida innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi. Tadqiqot asosida ishlab chiqilgan metodika informatsion kompetensiyani oshirish bilan birga, talabalarda kasbiy fikrlash, analitik yondashuv va ijtimoiy mas'uliyatni ham mustahkamlaydi. Shu bois, bo'lajak pedagoglarni tayyorlash jarayonida informatsion dunyoqarashni shakllantirishni ta'lim strategiyasining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Castells, M. (2010). The rise of the network society (2nd ed.). Oxford, UK: Blackwell Publishing.
2. Dewey, J. (1938). Experience and education. New York, NY: Macmillan.
3. Jonassen, D. H. (1999). Designing constructivist learning environments. In C. M. Reigeluth (Ed.), Instructional-design theories and models (Vol. II, pp. 215–239). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

4. Xodjayev, M., & Mamarajabov, A. (2021). Raqamli pedagogika: nazariya va amaliyot. Toshkent, O'zbekiston: TDPU nashriyoti.
5. Karimov, A. (2022). Pedagogik ta'limda informatsion madaniyat va raqamli kompetensiyalarni shakllantirish. Ta'lim va innovatsiyalar, 3, 45–52.

YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISH: IMKONIYATLAR VA TO'SIQLAR

Mahmudova Chinora

Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada yashil iqtisodiyot tushunchasi, uning nazariy asoslari va amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. Maqola global tajriba va O'zbekiston misolini qamrab olgan holda yashil iqtisodiyotga o'tishning imkoniyatlari, asosiy to'siqlari va ularni yengish yo'llari haqida ilmiy asoslangan tavsiyalarni taklif etadi.*

***Kalit so'zlar:** yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, qayta tiklanuvchi energiya, energiya samaradorligi, yashil moliya, ekologik siyosat.*

Iqtisodiy o'sish va sanoatlashuv jarayonida biz ekologik limitlarga yaqinlashyapmiz: tabiiy resurslar cheklangan, iqlim o'zgarishi tezlashmoqda, havo, suv va tuproq ifloslanishi esa inson salomatligi va hayot sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sharoitda an'anaviy sanoat-paradigma asosida rivojlanishni davom ettirish jiddiy xavf tug'diradi. Boshqa tomondan, iqtisodiy o'sishdan butunlay voz kechish ham amaliy emas; shuning uchun ekologik barqarorlikni ta'minlab, iqtisodiy o'sishni saqlaydigan yangi model — yashil iqtisodiyot zaruriyati paydo bo'ldi.

Yashil iqtisodiyot — bu resurslardan oqilona foydalanish, chiqindilarni minimallashtirish, atrof-muhitga zarar yetkazmasdan iqtisodiy faoliyatni tashkil etish orqali barqaror rivojlanishni amalga oshirish yondashuvidir. Bu paradigmada

texnologik yangilanish, siyosiy rag'batlar va ijtimoiy ongning oshishi birgalikda ishlaydi. O'zbekiston ham so'nggi yillarda global tendensiyalarga mos holda yashil iqtisodiyotga o'tish bo'yicha bir qator strategik hujjatlar va loyihalarni ishlab chiqdi.

Yashil iqtisodiyotga o'tishning asosiy imkoniyatlari quyidagilardan iborat: qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish, energiya samaradorligini oshirish, yangi yashil ish o'rinlarini yaratish, eksport salohiyatini kengaytirish va ekologik toza texnologiyalarni joriy etish. Shu bilan birga, mamlakat uchun asosiy to'siqlar — moliyaviy cheklovlar, texnologik infratuzilmaning zaifligi, kadrlar yetishmasligi va huquqiy bazaning to'liq shakllanmaganligi — jarayonni sekinlashtiradi. Davlat darajasida boshqaruv va standartlar joriy etilganda, energiya samaradorligi mamlakat darajasida sezilarli tejash imkonini beradi. Yashil iqtisodiyot yangi kasb va sohalarni — qayta ishlash sanoati, qayta tiklanuvchi energiya qurilish va xizmatlari, ekologik sertifikatlash va boshqaruv kabi yo'nalishlarni rivojlantiradi. Bu esa ish bilan bandlikni oshiradi, mahalliy iqtisodiy faollikni rag'batlantiradi va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi. Yashil loyihalar ko'pincha xalqaro moliyaviy institutlar va investorlar uchun jozibador bo'ladi — ular past karbon chiqindili loyiha portfellarini qo'llab-quvvatlaydi. O'zbekiston uchun bunday hamkorlik texnologiya transferi, tajriba almashinuvi va moliyaviy resurslar jalb qilish imkonini beradi. Ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarish imkonini beruvchi qishloq xo'jaligi va sanoat tarmoqlarini rivojlantirish eksport salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. Yevropa va boshqa bozorlarda ekologik sertifikatlar bilan tasdiqlangan mahsulotlarga talab mavjud.

Yashil iqtisodiyotga o'tishning muvaffaqiyati davlat siyosati, xususi sektor va jamoatchilik hamkorligiga bog'liq. Yashil moliya vositalari, imtiyozli kreditlar, soliq yengilliklari va xalqaro hamkorlik orqali O'zbekiston ushbu yo'nalishda sezilarli natijalarga erishishi mumkin. Yashil texnologiyalar va monitoring uchun raqamli yechimlar va malakali kadrlar zarur. Oliy ta'lim va kasb-hunar tizimida bu yo'nalishlar yetarlicha rivojlanmagan bo'lsa, o'tish jarayoni sekinlashadi.

Xulosa qilib aytganda, yashil iqtisodiyot O'zbekiston uchun ekologik barqarorlik, iqtisodiy raqobatbardoshlik va energiya mustaqilligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Davlat va jamiyatning uzviy hamkorligi asosida yashil transformatsiyani amalga oshirish mamlakatning barqaror kelajagini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. UNEP (United Nations Environment Programme). Green Economy Report. 2020.
2. World Bank. Green Economy Transition Report. 2023.
3. OECD. Green Growth Indicators. 2022.
4. European Commission. European Green Deal. 2019–2022.
5. O'zbekiston Respublikasi. Yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi. 2019.
6. Asian Development Bank. Sustainable Energy for Central Asia. 2021.

7. IRENA. Renewable Energy Statistics. 2022.
8. World Economic Forum. Sustainable Growth Report. 2024.
9. Lee, K. Korea's Green New Deal: Policy Lessons. Seoul, 2023.

**ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ЗАКОНА И ЕГО РОЛЬ В ЗАЩИТЕ
ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН**

Шомуратова Пальмира Комиловна

Преподаватель Ташкентского государственного юридического университета

Почта: palmirashomuratova@gmail.com

***Аннотация:** Принцип верховенства закона (ВЗ), или Rule of Law, является краеугольным камнем построения правовой государственности и гражданского общества, особенно важным в контексте осуществляемых в Республике Узбекистан (РУз) реформ. Модернизация, направленная на переход от административно-командной системы к рыночным отношениям и демократизации, требует прочного юридического фундамента. В этой связи ВЗ выступает не только как идеальная правовая категория, но и как главный практический мост между национальным законодательством и международными обязательствами Узбекистана по защите прав человека.*

Исследование принципа верховенства закона требует анализа как наличия «справедливого закона» (Just Law), так и его эффективного применения на практике, включая соблюдение принципов «подотчетности» и «доступного правосудия». Современный опыт показывает, что качество закона само по себе недостаточно; решающее значение имеет качество процедур, гарантирующих реализацию прав. Обеспечение процедурных прав становится ключевым индикатором приверженности государства принципу верховенства закона.

Ключевые слова: принцип верховенства; защита прав человека; судебная система; правосудие; свобода выражений; неприкосновенность; процессуальные права.

На международном уровне ВЗ определяется четырьмя универсальными принципами, разработанными, в частности, Всемирным проектом правосудия (WJP) и ООН:

1. Подотчетность (Accountability): Правительство, его органы, должностные лица, а также частные субъекты должны быть подотчетны перед законом.
2. Справедливый Закон (Just Law): Закон должен быть публично обнародован, ясен, стабилен, применяться равномерно и обеспечивать фундаментальные права человека, включая собственность, контрактные и *процедурные* права.
3. Открытое Правительство (Open Government): Процессы принятия, администрирования, разрешения споров и исполнения закона должны быть доступны, справедливы и эффективны.
4. Доступное и Беспристрастное Правосудие (Accessible and Impartial Justice): Правосудие должно отправляться своевременно, компетентными, этичными и независимыми представителями, имеющими адекватные ресурсы и отражающими состав сообществ, которым они служат.

Конституционная роль ВЗ заключается в том, что он гарантирует: основные концепции, такие как свобода слова, религии, равное обращение и надлежащая правовая процедура (due process of law), являются настолько

важными, что, за исключением конституционной поправки, даже большинство не может вмешиваться в эти области. Все законы должны быть согласованы с международными принципами прав человека.

Конституция Узбекистана устанавливает основы правовой системы, гарантируя равенство всех граждан перед законом и судом. Законодательные реформы последних лет были направлены на укрепление независимости судебной власти и приведение уголовного и уголовно-процессуального законодательства в соответствие с международными стандартами. Однако наличие формальных законодательных гарантий является лишь первым шагом на пути к обеспечению верховенства закона; критически важным остается вопрос правоприменения.

Судебная система является ключевым гарантом верховенства закона, обеспечивая доступное и беспристрастное правосудие. Узбекистан проводит судебные реформы, направленные на повышение эффективности и снижение коррупции. Тем не менее, существуют серьезные глобальные вызовы, которые, вероятно, отражаются и на РУз. Например, в 2022 году WJP зафиксировал снижение показателей гражданского судопроизводства в 61% стран. Основными причинами стали задержки, возникшие в связи с пандемией, ослабление правоприменения и рост дискриминации. Эти факторы напрямую подрывают принцип Доступного Правосудия.

Принцип верховенства закона требует эффективной подотчетности исполнительной власти. Чрезмерно широкий и всеобъемлющий характер прокурорского надзора, хотя и направлен на укрепление законности, может

привести к дисбалансу и потенциально ограничить независимость других ветвей власти.

Институт Омбудсмана дополняет систему защиты прав, выполняя преимущественно консультативные и законодательно-инициативные функции. Уполномоченный способствует совершенствованию законодательства Республики Узбекистан о правах человека, приведению его в соответствие с нормами международного права, а также развитию международного сотрудничества и повышению общественного сознания граждан в области прав человека.

Индекс верховенства права WJP (World Justice Project Rule of Law Index) является одним из наиболее авторитетных инструментов оценки ROL, основываясь на восьми ключевых факторах, включая «Фундаментальные Права», «Отсутствие Коррупции» и «Ограничения на Правительственную Власть». Оценка, данная Узбекистану в данном Индексе, является важным фактором при формировании его положительного имиджа в международном сообществе и влияет на его инвестиционную привлекательность.

Отмечается, что Сенат Олий Мажлиса РУз целенаправленно работает с международными рейтингами, включая проведение национального мониторинга по вопросам гендерного равенства и недопущения принудительного труда. Это показывает, что правительство активно работает над улучшением факторов ROL, связанных с Регулирующим правоприменением и Открытым Правительством. Эти технические улучшения, вероятно, компенсируют снижение в более политически чувствительных факторах (таких как Фундаментальные Права), объясняя,

почему общий балл остается относительно стабильным, несмотря на сохранение системных проблем.

Узбекистан принял многочисленные международные договоры и внутренние законы, содержащие гарантии против пыток. Уголовно-процессуальный кодекс (вступивший в силу в 1999 г.) прямо запрещает применение насилия и принуждения, а принуждение к даче показаний является уголовным преступлением.

Ключевым законодательным достижением является доктрина недопустимости доказательств: Решение Пленума Верховного суда от 2 мая 1997 года гласит, что «любое доказательство, полученное незаконными средствами, должно быть признано недопустимым и не может быть положено в основу решения суда». Национальный центр по правам человека подтвердил, что незаконно полученные доказательства могут служить основанием для вынесения оправдательного приговора.

Анализ, проведенный Human Rights Watch (HRW), показал, что, несмотря на наличие строгих норм, на практике это «практически никогда не приводит к признанию доказательств недопустимыми и никак не сказывается на предупреждении практики пыток». Этот факт указывает на фундаментальный провал в реализации принципов ВЗ.

Верховенство закона требует, чтобы *Just Law* был реализован через *Impartial Justice*. Тот факт, что суды игнорируют или обходят решение Пленума Верховного суда о недопустимости доказательств, сигнализирует о нежелании судебной системы привлекать к ответственности правоохранительные органы. Если пытки остаются безнаказанными, принцип

Подотчетности не работает, а процедурные права, критически важные для **ROL**, остаются нереализованными.

Академические дискуссии в Узбекистане о роли институтов верховенства закона часто фокусируются на исторических функциях, таких как роль прокуратуры. Взгляды ученых, подчеркивающие всеобъемлющий характер прокурорского надзора, отражают наследие правовой системы, где прокуратура исторически являлась главным гарантом законности.

Однако в контексте современного понимания ВЗ (WJP/ООН) возникает контрапункт: необходимо сбалансировать исторически сильную роль прокуратуры с потребностью в сильной и независимой судебной власти, которая, согласно принципам *Accessible and Impartial Justice*, должна быть конечным гарантом прав. Для полного утверждения ВЗ необходимо, чтобы надзорный контроль был ограничен в пользу самостоятельности судов и их способности осуществлять реальную функцию противовеса в отношении действий правоохранительных органов.

В заключении хочется отметить, что для укрепления верховенства закона в Узбекистане, особенно в части защиты прав человека, необходим переход от формальных законодательных деклараций к реальной институциональной подотчетности и независимости. Связь с принципами ВЗ очевидна: если доказательства, полученные под пыткой, используются, то отсутствует Справедливый Процесс, а безнаказанность нарушает Подотчетность. Практическое обеспечение процессуальных прав является минимально необходимым условием для восстановления доверия к судебной системе. Полное верховенство закона невозможно без гарантий

политических прав (свобода выражения и ассоциаций). Власти должны пересмотреть критерии, используемые для классификации и запрета политических партий, чтобы они соответствовали международным стандартам ВЗ. Узбекистан, в рамках своей стратегии модернизации, достиг заметного прогресса в формальном законодательстве (соответствие принципу *Just Law*) и институциональной структуре, что подтверждается относительно стабильными рейтингами WJP ROLI и позициями, опережающими ряд региональных соседей.

Однако основной вызов для верховенства закона заключается в глубоком разрыве между нормой и практикой. Этот разрыв наиболее ярко проявляется в сферах Подотчетности (Accountability) и Фундаментальных Прав, о чем свидетельствует продолжающаяся проблема пыток и нежелание судов применять доктрину недопустимости доказательств, а также ужесточение контроля над свободой выражения.

Успех дальнейших реформ зависит от политической воли, направленной на преодоление сопротивления правоохранительных структур и обеспечение подлинной, а не декларативной, независимости судов. Верховенство Закона в Узбекистане должно трансформироваться из инструмента государственного управления в надежный гарант гражданских и политических свобод. Для этого необходимо интегрировать ключевые принципы Подотчетности, Справедливого Закона и Доступного Правосудия в ежедневную правоприменительную культуру. Только через обеспечение практической реализации процедурных прав на всех уровнях правосудия

Узбекистан сможет укрепить свою позицию в международных рейтингах и достичь полной защиты прав человека.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Конституция Республики Узбекистан, от 30.04.2023г.
2. [LEX.UZ - O'zbekiston qonunchiligi.](http://LEX.UZ)
3. [Законодательство Республики Узбекистан \(кодексы, законы, указы, постановления, нормативные акты, книги\). Правовой портал. НОРМА | NORMA.UZ.](http://NORMA.UZ)

**ZAMONAVIY ILM-FAN VA INNOVATSION TADQIQOTLARDA NATIJALAR
MUHOKAMASI**

10/2025

**ОБСУЖДЕНИЕ РЕЗУЛЬТАТОВ СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ И
ИННОВАЦИОННЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ**

10/2025

**DISCUSSION OF RESULTS IN MODERN SCIENCE AND INNOVATION
RESEARCH**

10/2025

2025-yil 31-oktabr

www.uznauka.uz

Tahririyat manzili:

100147, Toshkent sh., A. Navoiy ko'chasi, 30-uy.

Telefonlar: (+99893) 527-16-22, (+99888) 147-00-81

Veb-sayt: www.uznauka.uz e-mail: ilmiyizlanuvchi@gmail.com